

GA - 293

РУДОЛФ ЩАЙНЕР
РУДОЛФ ЩАЙНЕР

ОБЩОТО ЧОВЕКОЗНАНИЕ

КАТО ОСНОВА НА ПЕДАГОГИКАТА

ПЪРВА ЧАСТ

ЦИКЪЛ от 14 лекции
изнесени в Щутгарт
от 21. 8. до 5. 9. 1919 г.

превод от немски: НЕСТОР ЧУКЛЕВ

изготвил: ПЕТЪР ИВАНОВ РАЙЧЕВ –сканиран от книга

С Ъ Д Ъ Р Ж А Н И Е

СТР.

Предговор.....7

1.Първа лекция, Щутгарт - 21.08.19199

Новите задачи на възпитанието, валидни за Петата следатлантска епоха. Идеята за безсмъртието и несъзнателния стремеж на религиите да пробудят изтънчен човешки егоизъм спрямо свръхсетивния свят. Възпитанието като продължение на това, което свръхсетивните Същества са постигнали с човешката душа преди нейната инкарнация. Хармонизирайки дишането, ние вмъкваме духовно-душевени сили във физическия организъм на детето. Защо в детската възраст „вътрешната страна“ на съня и бодърствуването остава неовладяна. Със своето раждане детето получава възможността да извърши това, което не е могло да извърши в духовния свят. За необходимостта от самовъзпитание на учителя.

2.Втора лекция, 22.08.1919.....18

Образният характер на човешките представи. „Мисля, следователно съществувам“: най-голямата заблуда в съвременната психология. Мисленето като доказателство, че човекът е съществувал още преди своето раждане. Волята като зародиш на човешкия живот след смъртта. Същност на антипатията и симпатията. Окултната основа на чувствата и паметта. Възникване на фантазията. За окултния произход на нервите и тяхната противоположност: кръвта. За троичното устройство на човека. Принципната разлика между волята и представите. Възпитавайки детето, ние продължаваме онази дейност, която то е извършвало преди своето раждане.

3.Трета лекция, 23.08.1919.....29

Законът за съхранение на енергията като пречка за разбирането на човешката природа. Човекът като източник на нови сили и нови субстанции, без които Земята не може да съществува. Благодарение на разума обхващаме умиращата природа; благодарение на волята - живата природа. Връзката между специфичното разположените очи при човека и усещането за Аза. Волевият характер на 12-те човешки сетива. Връзката между нашето съзнание за умиращата природа и свободата.

Потокът на разрушението и потокът на създанието в природния свят. Как би изглеждала природата без човека. Човекът като предусловие за възникване на животинското царство. Човешките трупове като активен фактор в планетарната еволюция на Земята. „Без човешките трупове, Земята отдавна би била мъртва“. За родството между кости и нерви. Рахитът. Геометрията като отражение на космическите движения. Възгледите на Едуард фон Хартман за самоунищожението на човешкия род. Човекът като арена, а не като зрител на космическите процеси и събития. За необходимостта от преобразяване на човешкото познание.

4. Четвърта лекция, 25.08.191942

За родството между воля и чувства. Остатъкът от волята, който човек пренася след смъртта. Съзнанието за „Манас“ е налице и в сред европейското човечество. Кратка характеристика на Духът-Себе, Духът-Живот и Човекът-Дух. Окултното обяснение на инстинкти, нагони; страсти, мотиви. За ограничените възможности на психоанализата. Марксизъм и образователни програми. Най-страшното от болшевиизма се крие в болшевишките методи за възпитание. Чувствата като непроявена воля. За здравите педагогически инстинкти на древните и техни те методи за укрепване на волята. Абстрактните намерения за възпитание на волята са безплодни. Невротичната симптоматика като последица от „проповядването“ на морал. За необходимостта от многократно повтаряне на естетическата наслада.

5. Пета лекция, 25.08.191953

Трите основни сили на човешката душа. За участието на волята в мисловния процес. Човешкото око и същността на зрителното възприятие. Познавателният елемент прониква в нашата воля по кръвните пътища, а същинският волев елемент прониква там по кръвоносните пътища. Симпатия - воля; антипатия - мислене. Гьотевото учение за цветовете. За връзката между антипатията и личното себесъзнание. Защо човек трябва да влее антипатия в своите инстинкти. За точността на антропософските понятия, Чувствата като непроявена воля. Разликата между зрителните и слуховите възприятия. Рихард Вагнер и Едуард Ханслик. „Майсторите - певци от Нюрнберг“. Квинтесенцията на Вагнеровото изкуство: извличане на музикални тонове от сферата на чувствата. Жестоките заблуждения на Кантовата философия. До истинската действителност човек стига в мига, когато минава през Портата на смъртта.

6.Шеста лекция, 27.08.1919.....62

Мислене, чувства и воля от гледна точка на свръхсетивното познание. Човекът е буден единствено в своето мислене; в своите чувства той сънува, а в своята воля - спи. Върху някои загадъчни страни на детската душевност. За неприявената воля на децата, които погрешно биват насочвани към „помощни училища“. За подхода към „умствено недоразвитите“ деца: насърчаване на волята, а не на мисленето! Особености на етерния ландшафт в Южна Италия. Засега Азът не може да бъде пренасян направо в духовния свят. Непоносимата болка, която човек би изпитал, ако съзнателно изживее процесите на веществообмяната. Азът и неговите три степени на будност в обикновения живот. За космическия произход на Инспирациите. Защо Гьоте продиктува, а не написа, втората част на „Фауст“. Неопределените интуиции и тези които са описани в "Как се постигат познания за висшите светове?" Участието на Азът в мисленето, чувствата и волята.

7.Седма лекция, 28.08.1919.....72

Правилното съпоставяне на фактите като предпоставка за изграждане на точни понятия. За необходимостта от разбиране на свръхсетивните опитности. Един от основните проблеми при възпитанието: еманципирането на чувствата от волята. Мориц Бенедикт, и неспособността на днешните психолози да го разберат. За качествената разлика между усещанията в детска и в старческа възраст. Понятията следва да се извличат от фактите, а не от тълкуването на думите. Волевият характер на детските усещания. Локализиране на будното и спящо съзнание от духовна гледна точка. Тенденцията на нервната система да се минерализира. Нервната система е единствената, която има непосредствено отношение към духовно-душевния свят. Съвременните хора мислят само с помощта на думите. „Запомняне“ и „забравяне“ от антропософска гледна точка. Изкуствени теории на социалистически те лидери.

8.Осма лекция, 29.08.1919.....82

Спомняне и забравяне - тяхната връзка с пробуждането и заспиването. Прекаленото отдаване на външния сетивен свят. Възникване на спомените. За връзката между воля и паметови способности. Абстрактното единство на видимия свят. Дванадесетте човешки сетива. Сетивото за възприемане на чуждия Аз. Основният акцент при цялостното възприемане на другия човек пада върху нашата спяща воля. Скрытата връзка между зрение и чувства. За това как човек допълнително включва геометричните форми на Космоса към своето познание. Зрителното възприятие от антропософска гледна точка. Светът застава пред човека „раз-

добен" на 12 части, които той свързва благодарение на своите съждения. Духът също следва да се разглежда с оглед на различните състояния на човешкото съзнание.

9.Девета лекция, 30.08.1919.....91

Логичната и познавателна дейност на човека: умозаклучение, съждение, понятие. Защо детската памет не трябва да бъде обременявана с готови умозаклучения. Понятията формират не само душевния и мисловен живот, но и самото физическо тяло на човека. Херман Бар за увеличаващия се брой на еднаквите човешки физиономии. Дефинициите са смърт за обучението и възпитанието. Разликата между мъртвите и живите понятия: живите понятия метаморфозират и се развиват в хода на индивидуалния човешки живот. Силата да благославят имат само онези хора, които в детската си възраст са изградили навика да се молят. Слизайки от духовния свят, човекът сваля своята преданост към духовните Същества под формата на това, което наричаме подражание в детската възраст. Дълбоко в себе си, детето знае: Светът е морален! Светът е красив! Светът е истинен!

10.Десета лекция, 01.09.1919.....99

Троичното устройство на човека и неговата връзка с Макрокосмоса. Главата има своя център в себе си, а крайниците имат своя център в сред целия видим свят. Гьоте и неговата идея за метаморфозата. Античното изкуство като пример за връзката между човека и Макрокосмоса. За произхода на танца от планетарните движения. Същност на музикалното изкуство. По отношение на своята глава човекът произлиза от животинското царство. За необходимостта от покой в системата на главата. Произход на сетивните усещания. Католическата Църква като проводник на материализма. Преклонението пред живия Космос като предпоставка за педагогическото изкуство.

11.Единадесета лекция, 02.09.1919.....108

Системите „глава“, „гърди“ и „крайници“ в тяхното телесно, душевно и духовно развитие. Основната задача на възпитателя: да формира „човекът-гърди“ и „човекът-крайници“, с чиято помощ да пробуди „човекът-глава“. За сънуващата душа и спящият Дух в човешката глава. Първото възпитателно средство: майчиното мляко. Защо възпитателят трябва да стане-приятел на природата. Връзката между душевните и растежни процеси у детето. За съотношението между фантазия и памет като фактор на растежа. Интелектуалистичното преподаване на четене и писане

като малтретиране на детето. Мястото и значението на художествения елемент.

12. Дванадесета лекция, 03.09.1919.....115

Формиращото влияние на човешката глава. Главата и животинското царство. За тенденцията на главата да продуцира свръхсетивни животински форми. Непрекъснатата метаморфоза на животинската същност има своя свръхсетивен израз в човешкия мисловен процес. Произход на мигрената. Растителният свят като метаморфоза на въглерода. Безконтролното разрастване на растителния свят като причина за боледуване. Връзка между хранене и дишане. Човешкото „силово“ тяло и неговите задачи. Захарната болест като експанзия на кристализационните процеси. Специфичните задачи на човешкото тяло: непрекъснато да разтваря минералите и да преобразява растителното царство. Одухотвореният от човека животински свят.

13. Тринадесета лекция, 04.09.1919123

Проявленията на духовно-душевния свят в човека. Окултната връзка между глава и крайници. Човекът като един вид препятствие пред духовно-душевните сили. Натрупването на мазнини при недостатъчни физически усилия. Хранейки детето с мазнини, ние проваляме намеренията на Космоса. Живият органически свят е непроницаем за Духа и обратно: мъртвият физически свят проницаем за Духа. Разликата между духовната и физическата работа: Докато работим физически, Духът не обгръща отвсякъде; докато работим духовно, материята в нас става подвижна и целеустремена. Прекомерната интелектуална дейност хаотизира, нормалния човешки живот. Евритмия и спорт. Интензивният спорт като дарвинизъм в действие.

14. Четиринадесета, лекция, 05.09.1919130

За духовната организация на човека и жертвата, която тя непрекъснато изисква от него. Отново за „трите системи“ в устройството на човешкото същество и невидимите връзки между тях. Окултната връзка между човешкия говор и главата. За т.н. „душевна костна система“, формиране на говора. Съзнателното отношение към граматическите закономерности. За връзката между човешките крайници и сексуалността. Един не известен начин за обяснение на Питагоровата теорема. За необходимостта от непрекъснато обновяване на фантазията. Педантизмът и неговите последици в хода на обучението. Педагогическият морал. Трите основни сили във Валдорфската педагогика.

Бележки.....137

Указания относно публикуването на езотеричните лекции от Рудолф Щайнер

За характера на тези частни издания Рудолф Щайнер (1861-1925) казва следното в своята автобиография "Моят жизнен път" (Събр. Съч. №28, гл.35):

"Съдържанието на тези издания бе предвидено да се изнесе под формата на устни, непредназначени за издаване съобщения...

Никъде и в ни най-малка степен не е споменато нещо, което да не представлява чист резултат от изграждащата се Антропософия... Читателят може напълно да ги приеме за това, което Антропософията има да каже. Ето защо... първоначално тръгнахме от условието, те да бъдат разпространявани само всред членовете на Антропософското Общество. Нека обаче се има предвид, че в тези непрегледани от мен ръкописи, има и непълни неща.

Право за оценка на подобно частно издание обаче се признава само на онзи, който знае какво е условието за такава оценка. А за повечето от тези издания условието се състои поне в антропософското познание за човека и космоса, доколкото същността им е изложена от Антропософията и в познанието на това, което под формата на "антропософска история" се съдържа в съобщенията от "духовния свят".

ПРЕДГОВОР КЪМ БЪЛГАРСКОТО ИЗДАНИЕ

През 1919 - вече в средата на третия седемгодишен период от възникването на Антропософията - по молба на индустриалеца Емил Молт, директор на цигарената фабрика Валдорф - Астория, Рудолф Щайнер подготвя определен брой учители за първото Валдорфска училище в Щутгарт. За целта на това необикновено начинание, само за две седмици, той изнася този цикъл от лекции, който дори и днес представлява основата на Валдорфската педагогика. Това, което Рудолф Щайнер оповестява в тези лекции не е нито педагогическа реформа, нито някакъв ново измислен модел на възпитание; това е духовната реалност от гледната точка на посветения: човекът, странствуващ от едно прераждане в друго, всеки път отново подхващащ нишката на своята съдба и работещ върху нея. Именно от тази гледна точка педагогиката получава един нов и силен импулс - да лекува и да помага на подрастващото дете в намирането на съвършено индивидуалната съдба, която го свързва или разделя от другите човешки същества.

Лекциите, които Р.Щайнер изнася ежедневно в утринните часове от 21 август до 5 септември 1919 са събрани в настоящия том под заглавие „Общото човекознание като основа на педагогиката“. Следващите педагогически лекции са включени в „Методика и дидактика“ (Събр.Съч.

№294); дискусиите, провеждани в следобедните часове също са многократно издавани на немски език под заглавието „Семинарни разговори и лекции върху учебния план" (Събр.Съч. №295). Чрез предлагания том читателят получава първата от трите книги, които представляват завършено цяло едва като трилогия.

Сега с право възниква въпросът, кое предава на тази педагогика както невероятната съпротивителна сила и издръжливост, така и експанзионистичните и качества? И четем следното: „Става дума за методично училище", а по-нататък Р.Щайнер продължава: „...става дума не за някакво политическо направление, а за едно чисто методично училище". Това трезво и почти непонятно за нашето време обяснение се допълва от следните думи: „тук не става дума за някакво религиозно направление, нито за Антропософията като религиозно изповедание, а става дума за методично училище, което би могло да бъде въведено навсякъде" (Събр. Съч. 260, стр.155-156).

Така се поражда и въпросът за особеността на този метод. Отговорът изглежда лесен и се съдържа в самото заглавие - основата на педагогиката е знанието за човека: общото човекознание. Или с други думи: съзерцавайки човешката същност, пред нас възниква един метод. Какъв е този метод?

Тук се изправяме пред цялата загадъчност на Валдорфската педагогика! Що за човекознание, що за метод е този, който се разпространява по целия свят и позволява чрез една педагогика да бъдат обучавани деца с най-различен цвят на кожата. Каква е тази педагогика, която успя да надживее трудностите на една световна война, а и възникна в изключително трудно време: годината на основополагането е 1919, първата следвоенна година след Първата световна война, годината на започващата инфлация в Германия!

Общото човекознание е извор, утоляващ неутолимата жажда за познание както у младежа, така и у грохналия старец. Ала за бъдещия Валдорфски учител, глътката от този извор ще се превърне в жива вода само тогава, когато той пие от него не просто за утоляване на собствената си жажда, а когато превърне собствената си душа в духовен извор.

„Общото човекознание" е една от трудните книги на Р.Щайнер. И въпреки всичко - нека това, което извира от духовните висини, прерасне тук долу, в плодотворен труд и в истинско възпитателно изкуство, бликащо от самите души на онези учители, които тепърва ще открият вълшебната сила на Валдорфската педагогика.

Великден 1995, Дорнах
Херман Кьопке, Валдорфски учител в Базел

ПЪРВА ЛЕКЦИЯ

Щутгарт, 21.08.1919

Скъпи мои приятели,

Ние ще обхванем правилно нашите задачи, само ако гледаме на тях не просто като на интелектуално-душевна дейност, а като на дейност от най-висш морално-духовен характер; ето защо Вие ще намерите за напълно естествено, че когато днес пристъпваме към тази задача, се налага преди всичко да се замислим за дълбоката връзка между нашата работа и духовните светове. При изпълнението на тази огромна задача, следва да сме наясно: ние не се включваме в нея просто като жители на физическия свят; стремежът, сами да възлагаме пред себе си определени задачи, особено нараства през последните столетия и всред тези задачи, на първо място е обучението и възпитанието на децата. И така, още в началото на нашата подготвителна дейност, нека да се замислим: как всеки един от нас може да укрепи и засили връзката си с духовните сили, в името на които и с чието позволение, така да се каже, той ще трябва да работи занапред. Моля Ви, тези въвеждащи думи да бъдат схванати като един вид молитва пред онези сили, на чиито имагинативни, инспиративни и интуитивни въздействия ще трябва да се осланяме, докато осъществяваме нашите намерения и задачи.

Скъпи мои приятели, просто сме длъжни да усетим цялата важност на нашите задачи, съзнавайки особената цел на този вид училища. Ето защо нека действително да конкретизираме нашите мисли, да ги формулираме с пределна точност и сила, и да вникнем в истинската мисия на тези училища. Ние ще постигнем това, само ако се издигнем над всекидневното и погледнем към основаването на този вид училища*1, като на един празничен акт, засягащ целия миров ред.

В този смисъл, позволете ми най-напред да изразя сърдечната си благодарност към скъпия г-н Молт; правя това в името на добрия Дух, който трябва да измъкне човечеството от мъките и нищетата на тази трагична епоха, в името на добрия Дух, кой то чрез обучението и възпитанието трябва да издигне човечеството до една по-висока степен от неговото развитие; моята благодарност всъщност е насочена към онези добри Духове, които насърчиха скъпия г-н Молт*2 и му позволиха да предприеме тук, с построяването на Валдорфското училище, нещо, което засяга по-нататъшното развитие на цялото човечество.

Аз добре зная, че той съзнава колко недостатъчни са днес силите, необходими за напредъка на това начинание. Обаче тъкмо чрез обстоятелството, че всички ние също усещаме празничното величие на днешния акт и неговото място в общия миров ред, г-н Молт заслужава и нашата пълна подкрепа.

След тези кратки думи, скъпи мои приятели, нека да започнем нашата работа. Нека да погледнем на себе си като човешки същества, чиято Карма ги е довела тук на това място, където се поставя началото на нещо необикновено, като човешки същества, чиято Карма ги прави съучастници в един космически празник.

Първото, с което трябва да започнем, е да уточним естеството на нашата педагогическа задача и тук аз бих желал да предложа едно кратко въведение.

Нашата педагогическа задача трябва коренно да се различава от педагогическите задачи, които човечеството имаше да решава до този момент. Изтъквайки тази разлика, ние съвсем не се ръководим от суетното високомерие, въобразявайки си, че с нас започва нова ера в педагогиката; от антропософска гледна точка обаче сме наясно, че всяка нова епоха в развитието на човечеството поставя пред него задължително нови задачи. През Първата следатлантска епоха*3 човечеството е имало една основна задача, през Втората следатлантска, епоха - друга, така стоят нещата и с нашата Пета следатлантска епоха. По правило, това което трябва да се извърши в определена епоха, се долавя от човечеството едва след известно време.

Еволюционната епоха, в която живеем днес, е започнала в средата на 15 век. Обаче едва днес и, така да се каже, от скритите духовни източници на човешката еволюция, се надига смътното познание за истинската същност на възпитанието, което да е в съответствие с нашата епоха. Досега хората - колкото и да са имали добрата воля да възпитават - са работили в духа на старото педагогическо изкуство, валидно за Четвъртата следатлантска културна епоха. Изключително много неща зависят от това, предварително да знаем, че за нашето време е необходима съвсем нова насока на възпитанието, която е важна за цялото човечество не поради своята абсолютна стойност, а тъкмо поради потребността от нея за днешния ден. Наред с всичко друго, материализмът напълно лиши хората от съзнанието за особените задачи на всяка отделна епоха. Моля Ви на първо място, да се замислите, че всяка епоха има да решава строго специфични, особени задачи.

Вие ще възпитавате деца, които са навлезли вече в определена възраст и тяхното възпитание до този момент е протекло под влияние на педагогическите, а често и на антипедагогическите мерки от страна на родителите им. Ние ще изпълним много по-добре нашата задача, ако хората разберат, че пред родителите наистина стоят отговорности и задължения, свързани с най-първите етапи от възпитанието. Многократно ще се налага - след като децата са вече в училищна възраст - да отстраняваме гре-

шки и пропуски, допуснати още в първите две или три години от живота им.

Посвещавайки се на Вашите задачи, нито за миг не забравяйте, че цялата днешна култура, включително и сферата на духовния живот, има в основата си егоизма на човечеството. Погледнете обективно в духовния живот на днешния човек, в неговия религиозен живот и се запитайте, дали цялата ни култура не се подхранва днес тъкмо от човешкия егоизъм. Извънредно характерно, например, за днешните вероизповедания е, че свещениците разчитат преди всичко на човешкия егоизъм. Вземете това, което засяга човека най-дълбоко: въпросът за безсмъртието, и се замислете как днес почти всичко, дори и в областта на вероизповеданията, е насочено да пробуди човешкия егоизъм спрямо свръхсетивния свят. Егоизмът подтиква човека да мине през Портата на смъртта не като някакво безлично същество, а като се опира на своя Аз. Но това не е нищо друго, освен един изтънчен егоизъм. И тъкмо към този егоизъм апелира днес – и то в огромни мащаби - всяко вероизповедание, когато разглежда въпроса за безсмъртието. Ето защо по принцип религиозната проповед се обръща към човека по такъв начин, сякаш тя забравя за началото на нашия земен живот и обсъжда само неговия край, сякаш има пред себе си само смъртта, а не и раждането на човека.

Дори и нещата да не се изразяват така категорично, те изглеждат точно така. Ние живеем в една епоха, когато - ако искаме да отклоним човечеството от наклонения път, по който то крачи днес - сме длъжни да се изправим срещу този апел към човешкия егоизъм. Ние ще трябва все повече и повече да насочваме нашето съзнание към другия край на земния живот, а именно към раждането. Ще трябва да осмислим все по-ясно фактът, че в периода между смъртта и поредното си ново раждане, човек преминава през едно продължително развитие и че в хода на това развитие, той - стига до определен момент, когато за духовния свят той, така да се каже, умира; и че за да продължи да живее в условията на духовния свят, той трябва да навлезе в съвсем други форми на съществуване. Тези други форми на съществуване той получава, когато - ако мога така да се изразя - се „облича“ във физическото си и етерно тяло; ако би следвал само своето праволинейно развитие в духовния свят, той никога не би стигнал до „обвивките“ на физическото и етерното тяло. Когато обхващаме с физически поглед едно дете, каквото е то след своето раждане, нека да сме наясно: цялото то е едно продължение; и ние сме длъжни да насочваме нашето внимание не само към това, което настъпва с човека след смъртта, следователно, към духовното продължение на физическия живот; ние трябва да сме наясно: самото физическо съществуване е един вид продължение на духовния свят, а чрез възпитанието

ние само продължаваме това, което е извършено и без наше участие, от страна на висшите духовни Същества. Ние ще обгърнем нашето възпитателно изкуство с единствено подобаващото настроение, само ако проумеем: Тук, в това подрастващо човешко същество, ти трябва да предприемеш едно продължение на всичко онова, което висшите Същества вече са постигнали преди неговото физическо раждане.

След като днес хората са изгубили всяка сетивна и мисловна връзка с духовните светове, те често задават напълно абстрактни въпроси, които - от гледна точка на духовното прозрение - са лишени от какъвто и да е смисъл. Често например, се задава въпросът за т.н. пренатално или предрожденно възпитание, с други думи, за възпитанието на детето по време на бременността; т.е. преди неговото физическо раждане. Днес има много хора, които вземат нещата абстрактно; а когато се отнасяме към нещата конкретно, въпросите в дадена област не могат да се задават произволно. Често съм прибягвал до следния пример: Виждаме на улицата някакви следи. Веднага възниква въпросът: Откъде са те? От една кола. А защо тя е минала по този път? Защото пътниците, които са били вътре, искали да стигнат до определено място. А защо те са искали това? В края на краищата, въпросите все някога трябва да бъдат прекратени! Останем ли в абстрактното мислене, винаги ще продължаваме с въпроса „Защо?“ и кръгът от въпроси ще се разширява непрекъснато. Конкретното мислене винаги стига до там, че престава да задава въпроси; абстрактното мислене ги разширява до безкрайност. Така стоят нещата и с въпросите, които не са свързани с нашата непосредствена действителност.

Хората размишляват върху възпитанието и стигат до въпроса за пренаталното възпитание, т.е. възпитанието преди раждането. Обаче преди раждането, човешкото същество е все още под закрилата на духовни Същества, които стоят над физическия свят. Тъкмо на тях е предоставена задачата да поддържат непосредствена връзка между света и неродената душа. Ето защо, пренаталното възпитание няма отношение към самото дете. По-скоро пренаталното възпитание е несъзнателна последица на това, което родителите, и особено майката, вършат. Ако до момента на раждането, животът на майката е в съответствие с моралните и логически закони, тогава резултатите от това самовъзпитание по най-естествен начин ще преминат у детето. Колкото по-малко се мисли за възпитанието на детето преди то да е видяло физическия свят, и колкото повече се стремим към нормален и разумен живот, толкова по-добре ще бъде за детето. Всъщност възпитанието започва в мига, когато детето е вече напълно включено във физическия план, а това настъпва тогава, когато детето започне да вдишва заобикалящия го въздух. След като детето се

появи на физическия план, ние трябва да сме наясно, какво представлява за него преминаването от едно духовно измерение в едно друго, физическо измерение на нещата. Тук преди всичко, следва да знаем, че човекът е изграден от две съставни части. Още преди раждането му на физическата Земя, се осъществява една връзка между Духът и душата; като под „Дух“ разбираме онова, което днес все още е напълно скрито в очертанията на физическия свят и което в духовнонаучен смисъл наричаме „Човекът-Дух“ (Geistmensch), „Духът-Живот“ (Lebensgeist), „Духът-Себе“ (Geistselbst). До голяма степен, тези три съставни части на човека са в свръхсетивните сфери, към които ние трябва да се стремим; а намирайки се между смъртта и поредното ново раждане, ние вече изграждаме известно отношение към тях: към Човекът-Дух, Духът-Живот и Духът-Себе. Силата, която се излъчва от тази троична същност, пронизва целия душевен свят на човека. Съзнаващата Душа (Bewusstseinsseele), Разсъдъчната Душа (Verstandesseele) и Сетивната Душа (Empfmdungsseele)*4. И ако Вие бихте могли да наблюдавате човешкото същество, което е оставило зад себе си и смъртта, и новото раждане, т.е. след като то отново слиза във физическия свят, бихте установили как току що описаните духовни сили у човека са вече свързани с неговите душевни сили. И така, като духовно-душевно, или като душевно-духовно същество, човекът слиза от по-висшите сери, за да стъпи на Земята. Да, човекът се обгръща с физическите условия на съществуването. За тази друга негова съставна част, която се свързва с току що описаната, ще кажем следното: тук долу, на Земята, духовно-душевните сили на човека се срещат с всичко онова, което възниква чрез процесите на физическата наследственост. Сега към духовно-душевните сили се присъединяват и физическо-телесните, така че двете троични формации се свързват помежду си. Откъм духовно-душевния полюс на човека имаме Човекът-Дух, Духът-Живот и Духът-Себе, които са свързани с чисто душевните сили на Съзнаващата Душа, Разсъдъчната Душа и Сетивната Душа. При слизането си във физическия свят, те - освен че са свързани помежду си - трябва да се свържат още и с астралното тяло, етерното тяло и физическото тяло. Обаче от своя страна, последните са свързани помежду си в утробата на майката, като после - на физическия план - се свързват и с неговите три царства: минералното, растителното и животинското, така че и тук възниква една връзка между двете троични формации.

Ако наблюдавате израстващото дете с истинска непредубеденост, Вие на всяка цена ще констатирате следното: Тук, във физическите условия, духовно-душевните сили на детето все още не са свързани с неговите физическо-телесни форми. И в духовен смисъл, задачата на възпитанието се състои тъкмо в хармонизирането на двата полюса. Те трябва да

бъдат приведени в хармония, защото при новороденото дете, а и по-късно, хармония между тях липсва! Задачата на възпитателя е да постигне истинско съзвучие между тези два полюса.

Нека сега да разгледаме тази задача по-конкретно. Между многото връзки, които човек поддържа с външния свят, най-важната е дишането. Веднага след раждането, ние вдишваме първата глътка въздух. В майчината утроба, дишането е все още, така да се каже, в подготвителен стадий и далеч не осъществява никаква значителна връзка с външния свят. Това, което наричаме „дишане“ в истинския смисъл на тази дума, започва едва тогава, когато детето напусне утробата на майката. Да, дишането означава много, твърде много за човешкото същество, понеже тук е представен онзи троичен организъм, онази троична система на физическия човек, за която Вие знаете от моите книги и лекции.*5

Към тази троична система на физическия човек, на първо място ще поставим веществообмяната. Обаче от една страна, веществообмяната е дълбоко свързана тъкмо с дишането; във веществообменен смисъл, дихателният процес е тясно вплетен в кръвната циркулация, защото чрез нея хранителните вещества достигат до всяка част на човешкото тяло. Следователно, наред със своите собствени функции, дишането има задачи, които са в тясна връзка с веществообменната система*6. От друга страна, дишането е в зависимост и от нервно-сетивния живот на човека. Вдишвайки, ние непрекъснато тласкаме ликворната течност в посока към мозъка; издишвайки, ние връщаме тази течност обратно в тялото. Ето как ние пренасяме дихателния ритъм в областта на мозъка. И както от една страна, дишането е свързано с веществообмяната, така от друга страна то е свързано с нервно-сетивния живот.

С други думи: Дишането е най-важния посредник между слизащото във физическия свят човешко същество и видимия външен свят. Обаче ние следва да сме наясно - това дишане все още не протича по онзи правилен начин, който е необходим за поддържането на физическия живот; при човека, който току що слиза на Земята, не съществува пълна хармония между дихателния процес и нервно-сетивния процес.

Ако внимателно наблюдаваме детето, ние ще установим: Детето все още не се е научило да диша по такъв начин, че да поддържа нервно-сетивния процес. Тук изпъква и по-деликатната същност на онова, което имаме да вършим в хода на възпитанието. Преди всичко, налага се да вникнем в човешката природа от антропологично-антропософска гледна точка. Най-важните възпитателни мерки се опират върху наблюдението на всичко онова, което дихателният процес успява да вмъкне и пренесе там, в рамките на нервно-сетивния живот. В един по-висш смисъл, детето трябва да се научи да приема в душата си онзи дар, който му е даден

благодарение на простия факт, че то е създадено, за да диша. Вие виждате, как този дял от възпитанието се обръща към духовно-душевните сили: Благодарение на обстоятелството, че хармонизираме дишането с нервно-сетивния процес, ние просто вмъкваме духовно-душевните сили във физическия живот на детето. Накратко: Детето все още не може да диша правилно, и една от нашите задачи, е да го научим да диша правилно!

Обаче има и нещо друго, което детето не съумява да върши както трябва и ние следва да го знаем съвсем точно, за да постигнем съзвучие между двете съставни части - а именно между физическото тяло на детето и неговия духовно-душевен свят. Това, което детето не съумява да върши както трябва в началото на своето съществуване ние (вероятно ще Ви направи впечатление, че всичко, което изтъкваме от духовна гледна точка, изглежда в противоречие с установения външен ред на нещата), е че то не може да осъществява смяната между сън и будност според естествения за човешкото същество начин. Външно погледнато, ситуацията е следната: Детето сякаш спи съвсем добре; то спи много повече отколкото възрастния и прекарва по-голямата част от живота си в сън. Обаче това, което представлява вътрешната страна на съня и бодърстването, остава неовладяно от детето.*7

Детето има всевъзможни изживявания на физическия план. То си служи със своите крайници, яде, пие, диша и т.н. Но вършейки всичко това в очертанията на физическия свят - и преминавайки от сън в будност, и обратно - то съвсем не може да пренесе в духовния свят и да преработи там своите сетивни изживявания, т.е. това, което очите виждат, ръцете - докосват и краката - ритат, така че да върне резултата от тази работа обратно във физическия свят. Неговият сън е друг, то далеч не спи както възрастните. Докато възрастните спят, те преработват предимно това, което са изпитали в периода между сутрешното пробуждане и вечерното засипване. Детето обаче не може да вмъкне в своя сън това, което изпитва между пробуждането и засипването; в съня си то все още живее в общия духовен порядък на Космоса и не може да пренася там своите сетивни изживявания от физическия свят. Едва правилното възпитание ще му помогне, за да пренася своите опитности от физическия свят в онази сфера, в която пулсират духовно-душевните сили през периода от засипването до пробуждането.

В качеството си на възпитатели и преподаватели, ние не можем да внушим на, детето абсолютно нищо, свързано с висшите светове. Защото това, което се влива в човека от висшите светове, прониква в него през периода между засипването и пробуждането, Всъщност ние можем да се възползваме от времето, което прекарваме на физическия свят дотол-

кова, доколкото пренасяме нашите действия в духовния свят, така че след като от ново се връщаме във физическия свят, да свалим от горе необходимата сила, за да бъдем здрави и работоспособни хора.

Ето как цялата преподавателска и възпитателска дейност следва да бъде съобразена с една по-висша област, така че да се изградят необходимите навици за правилно дишане, както и за правилен ритъм при смяната между будност и сън. Естествено, при възпитанието и преподаването ние ще прилагаме такива методи, които нямат нищо общо с една „дресура“ на дишането, с една „дресура“ на заспиването и пробуждането. Всичко това ще остане на заден план. А същественото, което предлагаме, се свежда до съвсем конкретни мерки. Обаче ние трябва да сме в пълно съзнание относно всичко, което вършим. Когато преподаваме на детето един или друг учебен предмет, трябва да сме напълно наясно, че в известно отношение спомагаме предимно за проникването на духовно-душевните сили във физическото тяло, но в друг случай улесняваме проникването на физическото тяло в духовно-душевните пространства на детето. Нека да не подценяваме огромната важност на това, за което става дума, защото Вие няма да станете добри възпитатели и преподаватели, ако обръщате внимание на това, което вършите, а пренебрегвате това, което сте. Защото, опирайки се на антропософски ориентираната Наука за Духа, ние непрекъснато подчертаваме важността на един прост факт: човекът се проявява в света не само чрез това, което върши, а преди всичко чрез това, какво представлява той самия.

От огромно значение е дали в училищния клас влиза един или друг учител. И разликата се състои не просто в това, че единият учител е по-умен и владее отделни педагогически похвати по-добре от своя колега; съществената разлика, която изпъква в хода на обучението, произтича от това, в каква посока учителят е насочвал своите мисли през своя буден и съзнателен живот: ето какво решава нещата, когато един или друг учител влиза в класната стая!

Един учител, който непрекъснато мисли за израстващите деца, влияе на учениците по съвсем друг начин, отколкото друг, в чиито ум тази мисъл не се задържа дълго, или пък изобщо не се е появявала. Защото, какво става в мига, когато Вие се отдавате на тази мисъл, с други думи, когато Вие започнете да разбирате огромното космическо значение на дихателния процес за правилното възпитание, както и космическото значение на ритъма между будност и сън? В този миг всички лични желания и чувства отстъпват на заден план; в този миг биват заглушени всички „инстанции“, лежащи в основата на личните предпочитания - изобщо, отстранява се всичко онова, което е характерно за физическия човек. И след като сте превъзможнали личните предпочитания, и влизате в класната стая,

чрез Вашата вътрешна си ла се поражда една дълбока, интимна връзка между учениците и Вас.

Разбира се, лесно може да се случи така, че в началото нещата да не вървят гладко. Вие влизате, например, в училище и там Ви посрещат пако-стници, готови да Ви се присмеят. Но сега, с помощта на вътрешната сила, която идва от споменатите мисли, Вие просто трябва да отминете този присмех и да го приемете като един чисто външен факт - бих искал да кажа, както например факта, че след като сте излезли без чадър, извед-нъж започва да вали дъжд. Естествено, това е една неприятна изненада. Обикновено човек сам прави разлика между присмеха и изненадата от дъжда, който Ви заварва без чадър. Обаче разлика не трябва да се прави; правилно насоченото мислене ще ни убеди, че тази разлика не трябва да се прави и че на присмехът следва да погледнем като на един внезапен дъжд. Ако се проникнем от тези мисли и повярваме в тяхната сила, ще настъпи мига - може би след осем или след четиринадесет дни, а може би и след по-дълго време - независимо че присмехът продължава, когато ще възникне мечтаната връзка между нас и децата. Въпреки съпротива-та, ние сме изградили тази връзка благодарение на това, което сами сме направили от себе си. Преди всичко останало, ние сме длъжни да бъдем наясно за нашата първа педагогическа задача: че първо трябва да направим нещо от самите себе си, за да възникне една мисловна, една вътреш-на духовна връзка между учителя и децата, така че да влизаме в класна-та стая с ясното съзнание: „Ето, тъкмо тази духовна връзка е тук, а не само моите думи и наставления, не само моето преподавателско умение". Всички те са външни подробности и ние трябва да се съобразяваме с тях, но те ще са от полза само ако вземем под внимание основния факт, че съществува несъмнена връзка между нашите собствени мисли от една страна, и онези детски мисли и чувства, които се пробуждат в хода на обучението, от друга страна.

Всичките ни преподавателски усилия биха останали несвършени, ако не сме изпълнени с ясното съзнание: Със своето раждане, човекът получава и възможността да извърши онова, което не е могъл да извърши в духовния свят. Ние сме длъжни да възпитаваме и обучаваме по такъв начин, че да постигнем истинска хармония между дишането и духовния свят. В духовния свят човекът не можеше да осъществява ритмичната смяна между будност и сън, както пра ви това тук, в условията на физи-ческият свят. Чрез възпитанието и обучението ние трябва да постигнем такава ритмична регулация, която ще позволи правилното включване на физическия организъм в душевно-духовната област. И всичко това, раз-бира се, е не някаква абстракция, която следва автоматично да прило-

жим в хода на обучението, а нещо, което трябва да оживее в нас като една основна мисъл за човешката природа.

ВТОРА ЛЕКЦИЯ

Щутгарт, 22.08.1919

Скъпи мои приятели!

Занапред всяко обучение ще бъде провеждано с оглед на една истинска психология, която обаче може да бъде извлечена единствено от антропософското духовнонаучно познание. Обстоятелството, че обучението и възпитанието по начало би трябвало да се опират на психологията, е нещо самопонятно и Вие добре знаете, че например широко разпространената в миналото Хербартова педагогика се основава на принципите от Хербартовата психология.*8

Характерно за нашето съвремие и за последните столетия е, че практически ние не разполагаме с една истинска и надеждна психология. Това се дължи на факта, че днес, в епохата на Съзнаващата Душа (Bewusstseinseele)*9, хората все още не са способни за такова духовно вдълбочаване, което би им открило истинската природа на човешката душа. Онези понятия от областта на психологията, които бяха заети от Четвъртата следатлантска епоха*10, фактически днес са останали малко или много без съдържание и звучат като кухи фрази. Ако днес някой вземе каквото и да е съчинение, боравещо с психологически понятия, веднага ще открие, че тук съдържание просто липсва. Същност психолозите само си играят с понятия. Кой например днес стига до ясно понятие за това, какво е една представа? Да, днес Вие може да срещнете в учебниците по психология и педагогика всевъзможни дефиниции за „представа“*11, „воля“ и т.н.: обаче тези дефиниции съвсем не Ви дават истинско познание за „представата“ и „волята“. По силата на една външна, историческа необходимост, днес на хората напълно убягва душевната връзка между отделния човек и Космоса. Хората просто не са в състояние да проумеят тази дълбока, истинска връзка. Но едва когато осъзнаем връзката между отделния човек и целия Космос, ние стигаме и до идеята за истинската същност на човека.

Нека да се спрем на това, което обикновено наричаме представа“. Ясно е, че ние трябва да развием представите, чувствата и волята у децата. Следователно, налага се да имаме съвсем точно понятие за това, какво е представата. Ако отправим непредубеден поглед към това, което живее у човека като „представа“, веднага ще ни впечатли нейния образен характер; да, представата несъмнено има един образен характер.*12 И който търси в представата някаква реалност или истинско битие, се поддава на

една голяма илюзия. А какво би била за нас представата, ако тя притежаваше някакви елементи на обективно съществуване? Несъмнено, ние имаме в себе си такива елементи. Вземете например, грубо казано, реално съществуващите телесни органи като очите, носът, стомахът. Вие ще се съгласите, че макар и да живеете в тяхната обективна даденост, Вие не сте в състояние да си представите с тяхна помощ абсолютно нищо. Практически, с цялата си същност Вие прониквате в тези реално съществуващи елементи, Вие се идентифицирате с тях. Възможността да обхванем едно или друго явление с помощта на представите, възниква поражащи обстоятелството, че те имат образен характер и далеч не ни изпълват по такъв начин, че да водим в тях някакъв вид съществуване. Всъщност те са нищо, те са само образи. И през последните столетия от развитието на човечеството най-голямата грешка беше тази, че хората допуснаха пълно покритие между „битие" и „мислене".

„Cogito ergo sum" („Мисля, следователно съществувам") е най-голямата заблуда, лежаща в основата на съвременния светоглед; защото в целия смислов обхват на „cogito" съвсем не лежи „sum", а „non sum". А това означава: там докъдето се простира моето познание, аз не съществувам; там е само образът.*13

За да вникнем в образния характер на онзи познавателен процес, които си служи с човешките представи, следва да го разглеждаме преди всичко в качествено отношение. Наблюдавайте огромната подвижност на представите, но не се подлъгвайте, да я смятате за някакъв вид действие, което, така да се каже, може да се присъедини към човешкото съществуване. Ние трябва да проумеем, че нашата мисловна активност е само от образно естество.

Следователно, всичко което е предмет на мисленето, е само движение на образи. Обаче образите следва да са образи на нещо; те не могат да са образи просто на самите себе си. Нека да сравним представите с образите в огледалото: вярно е, че в огледалото се появяват образи, но всичко, което се отразява там, съвсем не лежи зад огледалото, а се намира някъде другаде, като за огледалото е напълно безразлично, какво точно се отразява в него.

Ако в същия смисъл погледнем на представката дейност и потвърдим нейния образен характер, неизбежно ще възникне въпросът: На какво, впрочем, са образ човешките представи? Естествено, официалната наука не разполага с отговор на този въпрос; той може да бъде намерен само с помощта на антропософската Наука за Духа. В мисленето, и в частност, в представите, се отразяват онези изживявания, които сме имали преди раждането, респективно преди зачатieto.

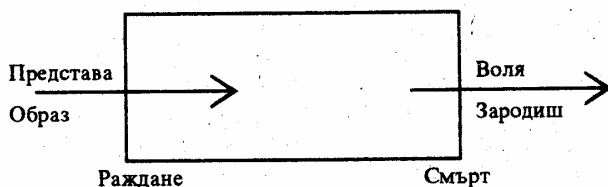

Рис.1.

Вие никога няма да стигнете до вярно разбиране на мисловния процес, ако не сте наясно, че сте живели и преди раждането, респективно, преди зачатието. И както обикновените пространствени отражения възникват в огледалото, така приблизително и Вашият живот между смъртта и новото раждане се отразява в сегашния живот под формата на Вашите мисли и представи.

Представете си образно, как Вашият жизнен път протича между двете хоризонтални линии (рис.1), ограничен вляво от раждането и вдясно от смъртта; а после си представете, как представите от времето преди раждането, непрекъснато нахлуват в човека, за да бъдат отблъснати обратно от самия него. А по този начин, като отблъскваме чрез нашите физически тела онази деятелност, която сме разгръщали преди раждането, респективно преди зачатието, ние стигаме до мисленето. За истинския търсач на истината, самото мислене е вече доказателство за пренаталното съществуване, т.е. за съществуването преди раждането, защото човешкото мислене е образ на този вид съществуване.

Аз исках да Ви дам само предварителна идея за тези неща - защото по-късно ще ги изясним много по-подробно, и да заостря Вашето внимание върху несъмнения факт, че обикновените дефиниции от учебниците по психология и педагогика не ни дават истинско разбиране за мисловната и представна дейност; това разбиране идва само тогава, когато проумеем: в човешките представи се отразява онази деятелност, която сме упражнявали преди раждането - респективно зачатието - в чисто духовния свят. Всяко друго обяснение на мисленето е безпредметно, защото изобщо няма да ни доближи до неговата истинска природа.

Нека сега по сходен начин да се обърнем към волята. Впрочем за обикновеното съзнание волята е нещо извънредно загадъчно; тя е същинска беда за психолозите - чисто и просто поради обстоятелството, че за психолога волята се явява като нещо твърде реално, но в същото време като нещо, лишено от всяко съдържание. Ако проверите какво съдържание влагат психолозите във волята, Вие лесно ще се убедите: според тях съдържанието на волята е в областта на мисленето. Сякаш волята сама за себе си, остава без съдържание. Практически, за волята не съществуват ни какви дефиниции; при нея те са наистина трудни, понеже тя се явява

като лишена от свое собствено съдържание. И така, какво представлява волята? Тя не е нищо друго, освен онзи зародиш в нас, които след смъртта ще се превърне в наша духовно-душевна реалност. Следователно, когато си представяте нашата духовно-душевна метаморфоза след смъртта, и то в нейния зародишен вид, Вие стигате до идеята за човешката воля. Житейският път стига до Портата на смъртта, но волята продължава нататък. (рис.1)

Нека да обобщим: от една страна имаме представата, която разглеждаме като образ на пренаталния живот, т.е. на живота преди раждането; от друга страна е волята, като зародиш на нещо, което предстои. Моля Ви да вникнете както трябва в разликата между „зародиш" и „образ". Защото зародишът е нещо трансцендентално (Uber-Reales), а образът - нещо нереално, нещо което стои под реалността (Unter-Reales); един зародиш след време се превръща в нещо реално, с други думи, носи в себе си една бъдеща реалност; така че всъщност волята е от много по-духовно естество, отколкото обикновено мислим. За това се досети, Шопенхауер; но естествено, той не можа да стигне до убеждението, че волята е зародиш на духовно-душевната ни метаморфоза, и по-точно казано, на нашата духовно-душевна реалност след смъртта.

Ето как, в известен смисъл, разделихме човешкия душевен живот на две области: на образни представи, и на зародишна воля; впрочем между „образ" и „зародиш" минава една ясна граница. Тази граница се състои в цялостните изживявания на самия физически човек, който непрекъснато отхвърля пренаталните си опитности, за да породи образите на своите представи, а от друга страна - не позволява на волята да се прояви докрай, запазвайки я в зародишно състояние. Но чрез какви сили - така следва да попитаме - се извършва всичко това?

Трябва да сме наясно: у човека дремят определени сили, чрез които се осъществява отблъскването на пренаталните (предрожденни) спомени и съхраняването в зародишно състояние на постнаталните (следсмъртни) процеси, като тук стигаме до най-важните психологически понятия на факти, чийто отражения са разгледани в моята „Теософия"* 14, а именно, антипатията и симпатията.

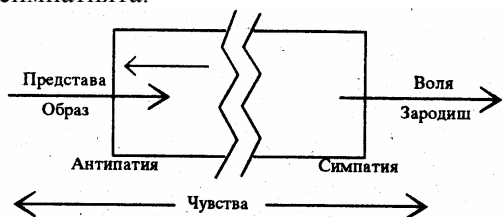

Рис.2.

Както беше споменато в първата лекция, ние се раждаме във физическия свят, само защото не можем да останем повече в духовния свят. След като сме вече инкарнирани в материалния свят, ние развиваме една антипатия към всичко, което е духовно, така че отблъскваме пренаталните духовни спомени в една несъзнавана антипатия. Ние просто носим в себе си силата на антипатията и чрез нея превръщаме пренаталните елементи в мисловни образи. А всичко онова, в която ще се превърне нашата воля след смъртта, ние, така да се каже, заливаме с вълни от симпатия.

Ние не възприемаме съзнателно тези две сили, симпатията и антипатията, обаче те живеят в нас под формата на нашите чувства (рис 2), които бликат от непрекъснатия ритъм, от непрекъснатото взаимодействие между симпатията и антипатията. Ние изграждаме в себе си светът на чувствата като една непрекъсната смяна - систола, диастола - между симпатията и антипатията. Тяхното взаимодействие е постоянно в нас. Антипатията, която поема в едната посока, непрекъснато тласка нашия душевен живот към представка и мисловна дейност; симпатията, която поема в друга посока, превръща нашите волеви импулси в един вид зародиши, които след смъртта ще постигнат своята духовна реалност. Тук Вие се докосвате до истинското разбиране на духовно-душевния живот: ние създаваме зародиша на душевния живот като един ритъм на симпатия и антипатия.

Но какво отблъсквате, какво отхвърляте Вие чрез антипатията? Вие отхвърляте целия си живот, преживян от Вас в периода преди раждането, респективно преди зачатие. А по същество, той има определено познавателен характер. Следователно, Вие дължите Вашите познавателни способности на живота си преди раждането. Обаче сега това могъщо познание, което е еквивалент на космическо-душевните процеси преди раждането, ще бъде отслабено и заглушено, ще бъде сведено до степента на „образа“ чрез силите на антипатията. С други думи: това могъщо познание се сблъсква с антипатията, която го превръща в образна представа, в образ.

Но когато антипатията нарасне достатъчно много, настъпва нещо особено. Защото в обикновения живот между раждането и смъртта, ние не бихме могли да си служим с представите, ако в известен смисъл не носехме в себе си същата сила, с която сме разполагали преди раждането. И когато днес - като физически човеци - Вие мислите и си служите с представи и понятия, вършите това не благодарение на някаква сила, намираща се вътре в телата Ви, а благодарение на една сила, която продължава да работи у Вас още от времето преди Вашето раждане. Мнозина може би смятат, че тази сила угасва в мига на зачатие; не, тя е вътре в нас и

ние мислим благодарение на нея. Вътре в нас непрекъснато пулсира живият екстракт на нашите пренатални опитности, само че ние разполагаме със силата да ги отхвърляме, да ги отразяваме. Тази сила е спотаена във Вашата антипатия. Когато в момента Вие мислите, всяка Ваша мисъл, всяка Ваша представа се сблъсква с антипатията. И ако антипатията е достатъчно силна, възниква споменът, възниква паметта, така че паметта не е нищо друго, освен последица от бушуващата в нас антипатия.

Тук Вие се докосвате до връзката между чисто емоционалната природа на антипатията, която отблъсква, т.е. отразява нещата твърде нерешително и - от друга страна - категоричното отблъскване, т.е. отразяване на нещата, което става под формата на възприемателната способност, характерна за паметта. Паметта не е нищо друго, освен засилена антипатия! Вие не бих те имали никаква памет, ако изпитвахте към Вашите представи онази силна симпатия, с която сякаш ги „поглъщате“; Вие притежавате памет само защото изпитвате един вид „отвращение“ към представите, само защото ги отблъсквате. Ето така стоят нещата.

Едва след като сте извършили тази процедура, след като сте отблъснали образа и сте задържали образната представа в паметта, възниква понятието.*15 По този начин пред Вас застава едната страна на душевната дейност - антипатията, която е свързана с нашия живот преди раждането.

Нека сега да се обърнем към другата страна, а именно волята, където са скрити зародишните сили за нашето развитие, след като вече сме минали през Портата на смъртта. Волята живее в нас, само защото я обгръщаме със симпатия, само защото обгръщаме със симпатия онези зародишни импулси, които ще се развият едва след смъртта. Както нашето мислене почива на антипатията, така и волята почива на симпатията. А когато симпатията стане достатъчно силна, тогава от нея възниква фантазията: по сходен начин, както и паметта се поражда от антипатията. Да, точно както паметта възниква от антипатията, така и фантазията възниква от симпатията. И когато силите на фантазията Ви изпълнят в достатъчна степен - нещо което в обикновения живот става само по несъзнаван начин -, тя Ви изпълва от край до край, така че Вие стигате до обикновените имагинации, с чиято помощ си представяте външните предмети. Както от паметта възниква понятието, така и от фантазията възниква имагинацията, въображението, с чиято помощ изграждаме сетивните представи. В последна сметка, те произлизат от волята.

Една от големите заблуди на психолозите личи например в следното тяхно твърдение: „Ето, ние наблюдаваме предметите, след което чрез абстракция получаваме представите“. Обаче това изобщо не е вярно. Обстоятелството, че виждаме тебешира бял, произтича от участието на волята, която надхвърля симпатията и фантазията, и се стига до въобра-

жението. И обрат но, ако изграждаме едно понятие, ще установим, че то има съвсем друг произход, защото понятието възниква от паметта.

Ето как изглежда тази част от душевния живот на човека. Душевната природа на човека не може да бъде разбрана, ако не се прави разлика между елементите на симпатия и антипатия. Тези два елемента се проявяват особено ясно - както често съм изтъквал това в моите лекции - там, в душевния свят след смъртта. Там симпатията и антипатията открито бушуват като необуздани сили. Тези подробности от човешкия душевен живот са Ви добре познати.*16

В условията на физическия свят, душевният живот е здраво свързан с физическия организъм, така че от една страна, в него се проявява всичко, което намира израз в антипатията, паметта и понятието. Всички те са свързани с нервната организация, така че в нервната организация на човешкия организъм се отразяват всички пренатални опитности на човешкото същество. Животът преди раждането непрекъснато действа чрез антипатията, паметта и понятията, така че изгражда в човешкото тяло именно нервите. Тази е истината за нервната система. Всички приказки за някакво разграничаване на „сетивни“ и „двигателни“ нерви, е чиста безмислица, както многократно съм изтъквал.*17

От друга страна, волята, симпатията, фантазията и имагинацията също проявяват своите действия, и то - в известен смисъл - извън човешкото тяло. На волята е отредено да остане в зародишен вид и никога да не се прояви напълно, а да изчезва още в мига на своето възникване. Да, волята трябва да остане в зародишен вид, а зародишът да не стигне прекалено далеч в своето развитие: ето защо той трябва да загине още в мига на своето възникване. Тук ние стигаме до нещо изключително важно в човешката природа.

Ние винаги трябва да обхващаме целия човек - в неговото духовно, душевно и телесно устройство. Но в човека непрекъснато се ражда нещо, което показва тенденцията да става все по-духовно. Но понеже за любовта - впрочем за егоистичната любов - е характерно, че иска да задържи материята, човешкото физическо тяло е силно затруднено в своето одухотворяване. И така, в себе си имаме нещо материално, което непрекъснато се стреми да премине в едно духовно състояние. Обаче ние не му позволяваме това; дори го унищожаваме още в мига, когато то по желяе да се издигне в духовния свят. Това „нещо“ е кръвта - пълната противоположност на нервите.

Кръвта наистина е една „особена течност“.*18 Защото ако се опитаме напълно да я отделим от човешкото тяло - което в условията на земния свят е невъзможно - тя няма да бъде унищожена чрез едни или други физически субстанции, а веднага би се понесла нагоре като „Дух“. За да

не се случи това, за да не се понесе нагоре като „Дух" и за да я задържим в тялото си до нашата смърт, ние сме длъжни непрекъснато да унищожаваме кръвта. Ето как в нас непрекъснато се разиграват двата процеса: образуване на кръвта - унищожаване на кръвта; това се постига чрез вдишването и издишването. Така в себе си ние имаме един двуполусен процес.

Част от него се осъществява в самата кръв, в кръвоносните съдове, които имат постоянната тенденция да изнесат нашето съществуване горе в духовния свят. Да се говори за „двигателни" или „моторни" нерви просто противоречи на фактите. За разлика от кръвта, всички нерви са така устроени, че могат да бъдат разбрани най-вече в процесите на умирането, в процесите на материализацията. Това, което лежи по хода на нервните пътища, е всъщност - бих казал - „утаената" материя. Стремещт на кръвта е да става все по-духовна; стремещт на нервите е да стават все по-материални. „Кръв" и „нерви" са две напълно противоположни неща.

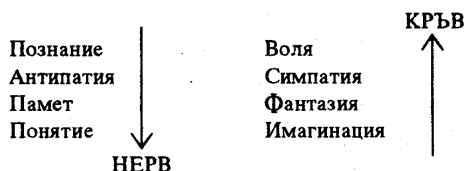

Рис.3

В следващите лекции ще проследим внимателно тези основни принципи и ще установим, че с тяхна помощ бихме могли да внесем в преподаването нещо наистина ново, така че да насочим детето към душевно и телесно здраве, а не към духовно и физическо израждане. Повечето грешки в областта на възпитанието се дължат на незнание. В твърдението на физиолозите, че нервите се делят на „сетивни" и „моторни" има само една игра на думи. Защо се говори за „моторни" нерви? Защото има много случаи, когато поради засягане на определени нервни пътища, например тези, които водят долните крайници, човек иска да ходи, но не може. Обикновено се казва, че човек не може да се движи понеже нервните центрове и пътища са „парализирани", в случая - тези „моторни" нерви, които привеждат краката в движение. В действителност обаче, нещата тук се свеждат до следното: чисто и просто човек не може да възприема своите крака. По силата на една историческа необходимост, епохата в която живеем, е длъжна да потъне в море от заблуждения, за да се превърнем - освобождавайки се от тях - в самостоятелни и свободни личности.

От всичко, което вече изложих пред Вас, логически следва, че човешката природа може да бъде разбрана само ако я поставим във връзка с Космоса. Защото, дори и когато мислим, ние осъществяваме в себе си един

космически процес. Още преди раждането, ние сме били в Космоса и нашите тогавашни изживявания се отразяват сега в нас; а след като минем през Портата на смъртта, ние отново ще бъдем там, и целият ни бъдещ живот е вложен като зародишен кълн в нашата воля. Това, което бушува в нас, макар и несъзнателно, от гледна точка на висшето познание, ръководи събитията в Космоса по напълно съзнателен начин.

Впрочем симпатията и антипатията имат троичен израз в нашето физическо тяло. То има, така да се каже, три огнища, където се срещат симпатията и антипатията.*19 Най-напред такова огнище имаме в нашата глава, където при взаимодействието между кръвта и нервите, възниква паметта. Навсякъде, където е налице едно прекъсване на нервната дейност, навсякъде където се явява един вид „скок“, там възниква огнище, в което се срещат симпатията и антипатията.

Подобно прекъсване, подобен скок, виждаме и в гръбначния мозък, когато например едно от нервните разклонения се отправя към задния дял на гръбначния мозък, а друго - към предния дял. По-нататък такъв скок имаме в ганглийните възли, които спадат към симпатиковата нервна система. Ние съвсем не сме толкова просто устроени, както изглежда на пръв поглед. На три места в нашия организъм - в главата, гръдната област и долната част на тялото - има граници, където се срещат антипатията и симпатията. Възприятията и волята възникват не поради това, че „не що“ преминава от сетивните нерви в моторните, а просто защото един вид „прав ток“ се прехвърля от един нерв към друг и поради тази причина у нас се пробужда душевната сфера: в главния мозък и в гръбначния мозък. На тези места, където нервните влакна се прекъсват, ние се включваме - с нашата симпатия и антипатия - в душевния свят; това се повтаря и там, където ганглийните възли преминават в симпатиковата нервна система.

Ето как с нашите изживявания ние сме включени в целия Космос. Както нашите човешки дейности могат да бъдат проследени и по-нататък в Космоса, така и Космосът непрекъснато осъществява заедно с нас определени процеси, а именно процесите на симпатия и антипатия. Ако разглеждаме себе си като човешки същества, ние сме до известна степен резултат от симпатиите и антипатиите на Космоса. Ние пораждаме антипатия от самите себе си: Космосът развива антипатията заедно с нас; ние пораждаме симпатия: Космосът развива симпатията заедно с нас.

Като земни човечеци, ние сме съставени от „системата-глава“ (Kopfsystem), „системата-гърди“ (Brustsystem), и „двигателно-веществообменната система“ (Stoffwechsel-Gliedmassensystem).*20 Много моля да се има предвид, че тази диференциация лесно подвежда, защото когато днес хората систематизират, те поставят прекалено резки граници между отде-

лните системи. След като чуят да се говори за „система-глава“, „система-гърди“ и „двигателно-веществообменна система“, хората веднага поставят строгите гранични линии, но те са просто невъзможни при реалности от подобен вид.

Вярно е, че „системата-глава“ е застъпена предимно в областта на човешката глава, макар че - в известен смисъл - целият човек е, така да се каже, „глава“. Знаем, че сетивните органи са съсредоточени в главата, но от друга страна - сетивата за допир и топлина например - са разположени по цялото тяло; когато усещаме топлината, ние целите сме в известен смисъл, „глава“. Да, в главата ние сме „предимно“ глава, а в останалите части от тялото сме глава „по край другото“. Следователно, отделните части се преплитат така тясно, че далеч не сме в състояние да ги разделим една от друга, както биха пожелали мнозина педанти. С други думи: главата продължава и надолу, простира се и всред останалите части на тялото, но „най-подчертана“ е горе, където и сме свикнали да я виждаме. По същият начин стоят нещата и със „системата-гърди“, или т.н. „среден човек“. Тя обхваща цялото тяло, но е съсредоточена „предимно“ в областта на гръдния кош. Аналогично е положението и с „долният човек“, а това е другото име на „двигателно-веществообменната система“, Главата, „горният човек“, наред с всичко друго, включва в себе си също и елементи от останалите две системи. Всичките три системи преливат една в друга. Не прави изключение, разбира се, и „долният човек“. Главата, както вече казах носи в себе си елементи от „долният човек“; физиолозите отдавна са забелязали: най-финно устроена е не кората на главния мозък, с която толкова се гордеем, не „сивото вещество“, а онази част която е разположена под него. В мозъчната кора по-скоро имаме един вид изхранваща система, така че метафорично казано, по-добре е човек да не си въобразява нещо особено за своето „сиво вещество“; всъщност там, в сивата мозъчна кора имаме преход от по-komplицираните мозъчни структури към тези които имат отношение по-скоро към изхранването на мозъка. Характерно за мозъчната обвивка например е, че тя осигурява изхранването на онези нервни влакна, които са пряко свързани с мисловната дейност. Човешкият мозък превъзхожда животинския, само защото неговите мозъчни нерви са по-добре изхранвани. Да, ние постигаме по-висши степени на познание, само защото осигуряваме по-добро изхранване на нашите мозъчни нерви, отколкото правят това животните. Обаче мозъкът и поначало нервната система нямат нищо общо с истинското мислене; те са само негов физически инструмент в рамките на човешкото тяло.

Но сега възниква въпросът: защо е налице тази противоположност между „системата-глава“ (нека за сега да оставим встрани „системата-гър-

ди") и „системата-крайници", заедно с цялата област на „долният човек"? Тази противоположност се дължи на обстоятелството, че в определен момент „системата-глава" бива „издишана" от Космоса. Човек изгражда своята глава чрез антипатията на Космоса. Ако това, което човек носи в себе си, не будеше, така да се каже, толкова силно „отвращение" в Космоса, че последният непрекъснато да го отблъсква, у нас не би възникнала и самата глава, която фактически е отражение или копие на Космоса. Да, сферично оформената човешка глава е копие на Космоса. Чрез своята антипатия, Космосът създава едно копие на самия себе си, но извън своите собствени предели: това е нашата глава. Главата е инструмент за постигане на човешката свобода, само защото Космосът извървя тази глава вън от себе си. Не разбираме вярно главата, ако смятаме, че тя е така интензивно включена в Космоса, какъвто е случаят със „системата-крайници" и принадлежащата и сексуална сфера. Нашата „система-крайници" е наистина включена в Космоса и Космосът непрекъснато я тегли към себе си, залива я със симпатия, докато към главата непрекъснато запраща потоци от антипатия. В главата, нашата антипатия среща антипатията на Космоса; там те се сблъскват. И там, в яростния сблъсък между човешките антипатии и тези на Космоса, възникват нашите възприятия. Останалата част от нашия интимен, вътрешен живот, разиграваща се в „другата страна" на човешкото същество, възниква в протъканата от обич, дълбока симпатия, с която Космосът привлича нашият „долен човек", респективно, "нашата система-крайници". Ето как, дори от самото човешко тяло, ние стигаме до извода, че не само в телесен, но и в чисто душевен смисъл, човек произлиза от Космоса, и че при отделянето си от него, взема със себе си определени космически си ли.

С оглед на този основен факт, Вие лесно ще се убедите в огромната разлика между изграждането на волята и изграждането на представите.

Ако съсредоточите Вашите сили изключително върху изграждането на представи и работите едностранчиво в тази посока, практически Вие връщате целия човек към живота му преди раждането и Вие несъмнено ще му навредите, понеже го възпитавате в рационалистичен дух, понеже впитате неговата воля в нещо, с което той вече е приключил: животът преди раждането! При възпитанието на детето Вие не трябва да си служите с прекалено абстрактни понятия. Вие трябва да му поднесете най-вече образи. Защо?

Като имагинации, „образите" преминават през фантазията и симпатията. От своя страна, понятията и абстракциите идват от живота преди раждането и минават през паметта и антипатията.

Следователно, ако обсипете детето с абстракции, ще причините следното: по особено интензивен начин то ще се отклони в посока на онзи процес, който насища кръвта с въглена киселина, т.е. в него ще се ускори процесът на втвърдяване, процесът на умиране.

Обратно, ако поднасяте на детето преди всичко образи, ако му говорите с помощта на образи, тогава Вие насърчавате в него непрекъснатото образуване на кислород, или с други думи, един непрекъснат градивен процес, насочен към бъдещето, към живота след смъртта.

Следователно, възпитавайки детето, ние продължаваме онази дейност, която то е извършвало преди своето раждане. Нека да обобщим: мисленето е една образна дейност, произтичаща от нашите опитности преди раждането, респективно преди зачатиято. Духовните сили са вложили в нас определена активност на образите, която продължава и след нашето раждане. И когато предлагаме на децата не друго, а образи, ние просто подновяваме тази космическа дейност. Ние им поднасяме образи, които се превръщат в един вид зародиши, понеже те нахлуват чак в органическите структури на тялото. Ето защо, за да възпитаваме чрез образи, ние трябва да бъдем завладени от чувството: Когато си служиш с образи, ти действуваш върху целия човек, защото от резонанса на образите се променя целия човек! Целият възпитателен процес е продължение на една свръхсетивна дейност от периода преди раждането и точно този факт придава на възпитанието необходимата святост, без която за възпитание е немислимо да се говори.

И така, ние стигнахме до две системи от понятия: мислене-антипатия-памет-понятие и воля-симпатия-фантазия-имагинация; две системи, чието целенасочено прилагане може да ни помогне много в нашата педагогическа практика.

ТРЕТА ЛЕКЦИЯ

Щутгарт, 23.08.1919

Скъпи мои приятели,

В ежедневната си практика, съвременният учител би трябвало да се издигне до един всеобхватен мироглед относно законите на Космоса. Напълно самопонятно е, че тъкмо обучението в началните класове изисква една дълбока връзка между душевните качества на учителя и най-висшите идеи на човечеството. И една от най-големите язви на днешната образователна система се състои в следното: учителите в началните класове са поставени в такова положение, че на тяхната работа се гледа като на много по-маловажна, отколкото тази на учителите от горните гимназиални класове.

Естествено, аз не съм длъжен точно в този момент да обсъждам подобни общи въпроси, свързани с троичното устройство на социалния организъм*21. Обаче налага се да припомня, че занапред всички елементи, включени в преподавателската дейност, трябва да бъдат напълно равноправни; занапред цялото общество ще има задачата да изгради в себе си здравето усещане, че началният учител е равностоен на учителя от висшите училища, особено по отношение на своята духовна мисия.

Ето защо съвсем не бива да се очудвате, когато днес твърдим, че в основата на цялото преподаване - включително и в началните класове - следва да залегне онова, което безусловно сме длъжни, в качеството си на учители, да знаем, макар и да не го прилагаме непосредствено в нашата практика.

В хода на преподаването ние запознаваме детето от една страна с природния свят и от друга - с духовния свят. Като човешки същества, от една страна ние сме сродни с природния свят, а от друга - с духовния свят; впрочем това се отнася най-вече за живота ни между раждането и смъртта. Днес психологията е изключително слабо развита. Тя страда най-вече от последиците на онази църковна догма, оповестена през 869 година, която помрачи много по-древния, инстинктивен светоглед, а именно дълбокото убеждение, че човекът е съставен от тяло, душа и Дух. Почти навсякъде, където днес се говори за психология, Вие ще срещнете твърдението за двойствеността на човешкото същество. Навсякъде Вие ще чуete, че човекът е изграден от тяло и душа, или от тяло и Дух, като в случая несъмнено се поставя знак на равенство между „душа“ и „Дух“. Почти всички психологии са построени върху това погрешно схващане за „двойствената“ човешка природа. И ако се подведем, и го приемем за вярно, ние просто няма да стигнем до една истинска представа за човека. Ето защо, почти всичко, което описват днешните психолози, е или дилетантство, или - както често съм изтъквал - само една празна игра на думи. Общо взето, всичко това се дължи на една голяма заблуда, която нарасна през втората половина на 19 век, понеже беше превратно изтълкувана едно от най-забележителните постижения на съвременната физика. Вие добре знаете, че Юлиус Роберт Майер*22 е откривател на т.н. „закон за съхранение на енергията“. Според този закон, сборът от всички налични енергии и сили в Космоса е постоянна величина, само че те непрекъснато се трансформират, така че напр. една сила се проявява веднъж като топлина, друг път като механична сила и т.н. Обаче да се влага такъв смисъл в закона на Юлиус Роберт Майер, означава само, че е разбран крайно погрешно! Защото основното тук е метаморфозата на силите, а не формулирането на някакъв абстрактен принцип за съхранение на енергията.

Но какво представлява този закон за съхранение на енергията от културно-историческа гледна точка? Всъщност той е една голяма пречка за правилното разбиране на човешката природа. Ние никога не бихме стигнали до такова разбиране, ако смятаме, че в хода на еволюцията е невъзможно да се породят съвсем нов вид сили. Защото истинската природа на човека подсказва, че чрез него непрекъснато се пораждат нови сили. Впрочем в условията на физическия свят, човекът е единственото същество, в което се образуват нови сили - а както по-късно ще чуем - също и нови вещества, нови субстанции. В известен смисъл, законът за съхранение на енергията не представлява пречка за разбирането на минералното, растителното и животинското царство, но стигне ли се до едно истинско познание на човешкото същество, нещата изцяло се променят. Като учители, Вие по необходимост ще трябва да запознавате Вашите ученици с природата, но от друга страна ще се налага да ги въвеждате и в сферата на духовния живот. Без да е запознат с природата, поне до известна степен, и без да е ориентиран в духовния живот, днешният човек не може да бъде правилно поставен в социалния живот. Нека най-напред да се обърнем към външната природа.

Външната природа застава пред нас по такъв начин, че от една страна ние ѝ противопоставяме нашия представен и мисловен живот, които имат образен характер, и които са един вид отражение на живота преди раждането; от друга страна насочваме към природата нашата волева същност, чиито зародишни сили са отправени към нашия живот след смъртта. По този начин, ние сме в непрекъсната връзка с природата. Първоначално тъкмо това двойствено отнасяне на човека към природния свят е дало повод да се мисли, че и самият той е „двойствено същество“: една пълна заблуда. На този въпрос ще се върнем по-късно.

И така, когато заставаме пред природата по такъв начин, че обръщаме към нея нашите мисли, нашите представи, тогава долавяме от природата само една непрекъсната смърт, едно непрекъснато умиране. Това е изключително важен закон. Изобщо не се съмнявайте: когато вниквате в красивите природни закони, открити с помощта на разума и представите, тези природни закони задължително се отнасят към това, което непрекъснато умира в природата.

Но отправим ли към природния свят нашата жива и целеустремена воля, с нейните зародишни импулси, насочени към живота след смъртта, тогава природата ни се открива в съвсем друга светлина.

Обаче сега, след като неволно сте възприели някои погрешни представи от съвременната наука, пред Вас ще възникнат значителни трудности. Защото всичко, което ни свързва с външния свят чрез сетивата - тук имам предвид всичките 12 сетива - има не познавателен, а волев харак-

тер*23. Ясно е, че за днешните хора подобно схващане звучи съвсем абсурдно. Ето защо те приемат за нещо детинско, когато Платон твърди, че всъщност при зрението се протягат един вид пипала от очите, за да се насочат към предметите*24. Разбира се, тези „пипала“ остават незабелязани от сетивните органи; обаче за Платон те бяха факт, доказващ, че той е проникнал в свръхсетивния свят. Всъщност, когато обхващаме нещата с поглед, ние само осъществяваме - макар и по деликатен начин - един процес, сходен с този, при който докосваме предметите. Когато например хващате парче тебешир, тук е налице един физически процес, сходен с онзи духовен процес, който се разиграва докато Вие изпращате етерните сили от Вашите очи, за да изградите зрителен образ за съответния предмет.

Да, ако днешните хора изобщо можеха да наблюдават, те сами щяха да стигнат до тези факти. Ако например наблюдава те изпъкналите напред очи на коня, Вие веднага ще получите усещането, че поради различното разположение на очите си, конят е поставен в своето обкръжение по съвсем различен начин, отколкото човека. За да обясня нещата, най-добре е да си послужи със следния хипотетичен случай.

Представете си, че двете Ви ръце са така устроени, че е невъзможно да ги протегнете напред и да обгърнете раменете си. В този случай Вие би трябвало винаги да останете евритмично при „А“, без да стигнете до „О“, просто защото една съпротивителна сила не Ви позволява да протегнете ръцете си напред и да ги приблизите една до друга*25. По отношение на свръхсетивните пипала, излизачи от очите му, конят е в следното положение: с пипалата на лявото око той никога не може да докосне пипалата на дясното око. Обаче поради разположението на своите очи, човекът винаги може да докосне тези две свръхсетивни пипала. Точно на това се дължи и усещането за Азът, което също е от свръхсетивно естество. Ако поначало не бихме били в състояние да събираме в едно цяло левите и десни свръхсетивни пипала, или ако съприкосновението им е твърде незначително, какъвто е случаят при животните, които - ако ми позволите този израз - никога не могат да вдигнат предните си лапи за молитва или за друг вид духовна дейност, тогава ние никога нямаше да стигнем до усещането за нашия Аз.

Изключително важна подробност за зрителните и слуховите усещания е, че те съвсем не са пасивни процеси; напротив, те са активни и волеви процеси. Понякога съвременната философия се досеща за тези неща и започва да търси все възможни изразни средства, които по правило само показват, колко далече стои тя от истината. Така например във философските трактати на Лотце ясно се говори за волева активност на сетивния живот*26. Обаче нашият „долен човек“ или „човекът-крайници“, на

когото са присъщи сетивни усещания като осезание, вкус, мирис и т.н., е несъмнено свързан с веществообмяната, която на свой ред има подчертано волев характер.

С други думи: Ако човек разглежда природата със своя разум, той стига само до това, което е мъртво в нея и точно от мъртвата материя той извежда т.н. природни закони. Обаче онази част от природата, която се издига над мъртвата материя и е устремена към бъдещия свят, човек долавя благодарение на своята смътна и неопределена воля, проникваща чак до сетивата. Замислете се, колко подвижен и жив става Вашият усет за природата, ако правилно вникнете в това, което току що казах. И тогава Вие ще се съгласите: Когато изляза всред природата, тя ме посреща с изобилие от светлина и цветове; и доколкото въз приемам светлината и нейните цветове, аз се свързвам, с тази част от природата, която е устремена към бъдещето, а когато после се прибера в дома си, и - размишлявайки върху природата - стигам до нейните закони, тогава аз имам работа с онова, което непрекъснато умира в нея. В природата, разрушителните и градивни сили са взаимно свързани. обстоятелството, че възприемаме разрушителните сили и изобщо умиращата природа, се дължи на това, че носим в себе си отражението от нашия пренатален живот, т.е. от живота ни преди раждането, явяващо се сега под формата на представен и мисловен свят, с чиято помощ ние вникваме в умиращата природа. А обстоятелството, че можем да вникнем в бъдещите метаморфози на природния свят, се дължи на факта, че се обръщаме към природата не само с нашите разум и мислене, а и с това, което у нас самите има подчертано волев характер.

Ако човекът не би могъл да пренесе в земния живот плодовете от живота си преди раждането, ако не би могъл да спаси силата и устрема на всичко онова, което сега се проявява като представен и мисловен живот, той никога не би успял да стигне до свободата. Да, човекът е свързан с умиращата, с мъртвата природа и в мига, когато призовава към свобода тази част от себе си, която е сродна с мъртвата природа, той всъщност призовава към свобода нещо, което е мъртво. С други думи, това което свързва човека с умиращата природа, го води в същото време и към свободата. Ако обаче човекът се обърне към природата най-вече със своите волеви импулси, той ще поддържа у себе си друго равнище на съзнанието, понеже, строго погледнато, в своята воля човекът е потънал в дълбок сън, в зародишните сили на нещо, което ще се прояви едва в бъдещето. В този случай човекът би се превърнал в едно наивно, природно същество, но не и в една свободна личност.

Обаче над тези два елемента - обхващането на мъртвия свят чрез разума и обхващането на живите сили в природата чрез волята - човекът раз-

полага с нещо, което нито едно друго земно същество не носи у себе си от раждането до смъртта: това е чистото мислене, т.е. мисленето, което се отнася не до външната природа, а до свръхсетивната същност в самия човек, която прави от човека самостоятелно същество, разширяващо се извън пределите на мъртвите и живи сили в природата. Искаме ли да говорим за човешката свобода, трябва да посочим тъкмо тази автономия, тъкмо това чисто и независимо от сетивата мислене, в което непрекъснато пулсира волята.

Но ако разглеждате природата от тази гледна точка, Вие ще се съгласите: Да, намирайки се сред нея, аз нося в себе си както потока на разрушението, така и потока на създанието. Впрочем съвременната наука не стига до разбирането за тези неща; за нея природата е, така да се каже, някакво „единство“ и тя постоянно смесва разрушителното и съзидателното начало; ето защо в съвременните научни постановки за същността на природата винаги има нещо изключително конфузно. Поискаме ли да разграничим тези два потока в природния свят, неизбежно възниква въпросът: Как би изглеждала природата, ако човекът не съществуваше в нея?

Съвременната естествена наука е напълно безпомощна пред подобен въпрос. И така, представете си, че задавате този въпрос на един съвременен естествоизпитател: Как би изглеждала природата и нейните създания, ако човекът не би бил включен сред природните царства? Естествено, той би бил донякъде шокиран, понеже въпросът звучи малко странно. Обаче той веднага ще се замисли и ще потърси съответните естественонаучни аргументи, за да отговори приблизително следното: В този случай, на Земята щяха да съществуват само минералите, растенията и животните, но не и човекът! И Земята пак би минала по същия път на развитие, още от „мъглявината“ на Кант-Лапласовата хипотеза до наши дни, само че човекът изобщо нямаше да присъства в хода на този космически процес.

По същество, друг отговор не може и да се очаква. Вероятно естествоизпитателят би добавил: Дори и земеделецът да обработва земята и да видоизменя нейната повърхност, дори и инженерът да конструира машини и да внася промени в околния свят, всички те са незначителни спрямо онези промени, които настъпват чрез самата природа.

Следователно, естествоизпитателят винаги ще твърди, че минералите, растенията и животните биха се развивали, дори и човекът да не съществуваше на този свят.

Обаче всичко това изобщо не е вярно. Ако човекът не би бил включен в планетарната еволюция на Земята, голяма част от животните също нямаше да са тук; защото много от тях, и по-специално висшите животински

видове, възникнаха в хода на Земната еволюция, само защото човекът беше принуден - естествено, казвам това в алегоричен смисъл - да си служи със своите „ръце". На определена степен от земното си развитие, човекът трябваше да отдели висшите животински видове от своята собствена същност, която - естествено - тогава беше съвсем различна отколкото е тя днес; да, той трябваше да ги отхвърли от себе си, за да напредва в своето развитие. Бих желал да опиша това „отхвърляне" с помощта на следния пример: Представете си как разтворените в една течност вещества започват да се утаяват на дъното. В предишните степени на своето развитие, човекът беше свързан с животинския свят по същия начин и в хода на времето успя да отдели от себе си животинския свят като един вид утайка. А самите животни изобщо нямаше да имат своя днешен облик, ако човекът не беше положил тези продължителни усилия. Следователно, животинските видове, както и самата Земя, биха изглеждали по съвсем друг начин, ако не беше човека*27.

Но нека да се обърнем сега към минералното и растителното царство. Следва да сме наясно, че не само низшите животински видове, но също и целия растителен и минерален свят отдавна биха се „втвърдили", отдавна биха от паднали от еволюцията, ако човекът не беше на Земята. Разбира се, напълно в духа на днешните естествени науки е, да повдигнат възражението: „Добре, хората умират, телата им биват изгаряни или погребвани и с това биват предавани на Земята, обаче този факт няма никакво значение за еволюцията на Земята, понеже тя би протичала по същия начин, независимо дали нашата планета приема или не човешките тела".

Обаче подобни възражения само доказват, че хората просто не съзнават, как непрекъснатото приемане на човешки трупове от страна на Земята - независимо дали те биват изгаряни или погребвани - е един реален процес, върху който окултизмът може да каже доста неща.

Несъмнено селянките са много по наясно от градските дами относно значението на „маята" за приготвянето на хляба, макар и да се прибавя към тестото едва в нищожно количество: те просто знаят, че без маята няма да се получи нищо. Обаче по същия начин и самата Земя еволюция отдавна би стигнала до своя край, ако непрекъснато не поемаше от човешкия труп онези сили, които се пораждаат в него след настъпването на смъртта. Да, еволюцията на Земята се поддържа благодарение на онези сили, които нашата планета непрекъснато приема чрез човешките трупове*28. Поради тази причина минералите разгръщат днес процеса на кристализация; нещо, което би било невъзможно без споменатите сили, идващи от мъртвите човешки тела; в противен случай, т.е. без човешките трупове, минералите отдавна щяха да се разпаднат. Поради съ-

щата причина и растенията поддържат своята вегетация; в противен случай, т.е. без човешките трупове, те отдавна щяха да прекратят своето развитие. Така стоят нещата и с по-низшите животински видове. Чрез своето мъртво тяло, човекът предоставя на Земята истинския фермент, необходимата „мая“ за нейното по-нататъшно развитие. Ето защо, съвсем не е без значение, дали човекът живее на Земята или не. Пълен абсурд е да се мисли, че по отношение на минералното, растителното и животинското царство, еволюцията на Земята би продължила своя нормален ход, дори и ако човекът не беше тук! Природните процеси са едно цяло и човекът не може да бъде отделен от тях. До вярна представа за човека ще стигнем само тогава, когато съумеем да го включим в космическите процеси не само докато е жив, но и веднага след като е минал през Портата на смъртта.

Ако внимателно размислите върху тези неща, едва ли ще се очудите, ако кажа още и следното: Слизайки от духовния свят, човекът влиза в „одеждите“ на своето физическо тяло. Но разбира се, физическото тяло, което човек получава при раждането, е съвсем различно от тялото, което той оставя след себе си при настъпването на смъртта. С физическото тяло са станали известни промени и те могат да бъдат разбрани само с оглед на проникващите в него духовно-душевени сили. В края на краищата всички ние ядем същата храна, която приемат и животните, т.е. ние преработваме хранителните вещества, също както и животните, само че тук има една съществена разлика: всъщност ние преобразяваме външната материя с помощта на нещо, което животните не притежават, с помощта на нещо, което слиза от духовния свят, за да се съедини с човешкото тяло.

Да, с физическите субстанции ние предприемаме нещо съвсем различно от това, което правят с тях животните или растенията. Субстанциите, които Земята приема с човешкия труп, са преобразени субстанции и се различават от субстанциите, които изграждат физическото тяло на новороденото. Нека да обобщим: в хода на своя живот, човек непрекъснато подновява онези вещества и сили, които той е получил в мига на раждането, за да ги предостави в преобразен вид на Земята. Да, веществата и силите, които той предоставя на Земния процес съвсем не са онези вещества и сили, които той заварва при своето раждане. Следователно, той предоставя на Земния процес нещо, което непрекъснато приижда от свръхсетивния свят. Накратко: чрез своето раждане, човек сваля от свръхсетивния свят нещо, което той свързва с веществата и силите на физическото си тяло; след смъртта си, той го завещава на Земята. Ето как човекът непрекъснато подпомага вливането на сили от свръхсетивния във физическия свят. Представете си нагледно как тихият напоите-

лен дъжд непрестанно се излива от свръхсетивния свят и как неговите капки не биха имали никаква полза за Земята, ако човекът не ги поемаше в своето тяло. Тези капки, които човек поема при раждането и отделя от себе си след смъртта, осъществяват едно непрекъснато оплождане на Земята от свръхсетивните сили; точно тези оплождащи, свръхсетивни сили поддържат планетарната еволюция на Земята. Без човешките трупове, Земята отдавна би била мъртва!

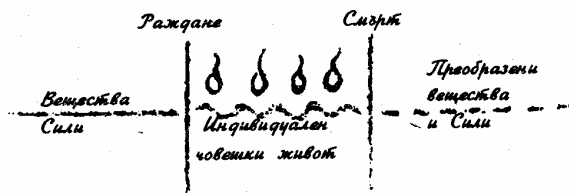

Рис.4.

Сега идва ред на въпросът: Как се отразяват тези мъртви сили върху човешката природа? Защото смъртоносните сили, намиращи се във външния свят, несъмнено засягат и човека; да, ако човекът не вливаше животворни сили във външната природа, тя отдавна щеше да загине. Но как точно действуват тези смъртоносни сили в човешкия организъм? С тяхна помощ човек поддържа онези процеси, които протичат по линията от костната система към нервната система. Това, което изгражда костите и всичко свързано с тях, е коренно различно от градивните елементи на другите системи. В нас непрекъснато пулсират смъртоносните сили и чрез тях ние имаме нашите кости. Обаче нещата не спират до тук: ние непрекъснато преодоляваме тези смъртоносни сили, омаломощаваме ги, в резултат на което имаме нашите нерви.

Какво впрочем представляват нервите? *29 Нервите, или по-добре казано, нервът, е нещо, което непрекъснато се стреми да се превърне в кост, обаче не успява да го стори, само защото е свързан и с такива елементи от човешкия организъм, които нямат нищо общо с костите и нервите. Нервът има непрекъснатия стремеж да се вкостени, да „втвърди“ и умъртви себе си, да се превърне в мъртва материя, каквато са до голяма степен и човешките кости. (Животинските кости са сравнително „по-живи“ от човешките.) И така, нека да обобщим едната страна на човешката природа: Разрушителните, смъртоносните сили действуват в костната и нервната система. Това е единият полюс.

Другият полюс - този на животворните сили - е представен в мускулната и кръвоносната система, както и във всичко, което им принадлежи. Нервите не се превръщат в кости, само защото са интимно свързани с кръвоносната и мускулната система, така че действуващите там, в кръвта и

мускулите, сили, просто не им разрешават да доведат докрай своето потенциално вкостяване. Ако обаче възникне една неправилна връзка между костите от една страна, и кръвта и мускулите - от друга, тогава се появява рахитът. Той възниква поради това, че мускулите и кръвта смущават правилното умъртвяване на субстанциите в костната система. Ето защо е изключително важно да се постигне добро взаимодействие между мускулно-кръвоносната система от една страна и костно-нервната система от друга страна. Например: едва след като костно-нервната система е достатъчно застъпена в нашето око, но така че все пак да е на заден план и за сметка на нерва, едва тогава окото е в състояние да свърже волевата природа на това, което живее в мускулите и кръвта, с представката или познавателна дейност, която е характерна за костно-нервната система. Тук ние стигаме до една интересна подробност, която играеше съществена роля в естествените науки на миналите столетия, макар че за днешната наука, тя не е нещо повече от една смехотворна, детинска представа. Рано или късно, новата наука отново ще обърне внимание на тази забравена подробност, но ще стори това по съвсем различен начин.

Древните учени винаги са усещали дълбокото родство между нервната и костната субстанция; те просто поддържаха мнението, че човек мисли както с нервната субстанция, така и с костната субстанция. И това е самата истина. Всичко онова, което наричаме абстрактни науки, ние дължим на способностите, залегнали в нашата костна система. Защо например човекът е могъл да създаде геометрията? Висшите животни не притежават геометрия: това се вижда от самия им начин на живот. Пълна безсмислица е да се твърди, че висшите животни може би имат представа за геометричните форми и фигури, само че ние не забелязваме това.

За всеки, който наистина се замисли върху факта, че и така, човекът създава геометрията. Обаче по какъв начин изгражда той, например, представата за един триъгълник?

За всеки, който наистина се замисли върху факта, че човек сам изгражда представата за триъгълника, ще му се стори чудно, как този триъгълник,

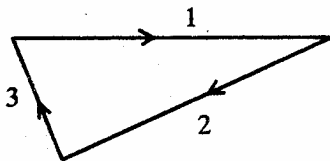

Рис.5.

този абстрактен триъгълник, който не се среща никъде във видимия свят, е плод на чисто геометрично-математическата човешка фантазия.

Да, има много непознати неща, лежащи в основата на събитията, ставащи пред очите ни. Представете си например, че стоите на определено място в една стая. В качеството си на свръхсетивно човешко същество, Вие извършвате в определено време известни движения, за които обикновено не знаете нищо. Ето, Вие правите няколко крачки в една посока, после се връщате назад и след това заставате на първоначалното си място. С извършените от Вас несъзнателни движения, Вие фактически начертавате един триъгълник, Тези несъзнателни движения са действително извършени, само че Вие не ги възприемате; обаче поради обстоятелството, че Вашият гръбначен стълб е изправен вертикално, Вие се намирате в същата плоскост, в която са извършени движенията. Животното не се намира в тази плоскост, неговият гръбначен стълб е разположен хоризонтално и движенията не изглеждат по същия начин. Обаче поради вертикалното положение на своя гръбначен стълб, човекът е в плоскостта, където се извършват тези движения. Разбира се, този факт не стига до неговото съзнание; ако беше така, той би възкликнал: „Аз непрекъснато танцувам в рамките на един триъгълник!“ Това не се случва, но ето, че той начертава една фигура и казва: ето, тук имаме един триъгълник. В действителност това е едно несъзнателно извършено движение, което протича в Космоса.

Тези движения, които фиксирате в геометрията, когато чертаете определена геометрична фигура, Вие извършвате заедно със Земята. На Земята е присъщо не само движението, описано от Коперник; тя извършва и съвсем други, художествени движения, както и още по-сложни движения, намиращи израз в линиите на геометричните тела: куба, октоедъра, додекаедъра и т.н. Тези тела не са измислени, те са една неосъзната действителност; всъщност те - а и много други геометрични тела - са забележителни отражения на едно дълбоко и неосъзнато знание, което е скрито в човешкото същество, и по-точно: в неговата костна система. Обаче с Вашето обикновено съзнание, Вие не можете да проникнете в костната система; тук съзнанието угасва и то само отразява - под формата на геометрични тела и фигури - образите, които всъщност се пораждат от костната система. Човекът е включен в Космоса: създавайки геометрията, той възпроизвежда това, което сам извършва в Космоса.

Ето как ние се доближаваме до онази част от обкръжаващия ни свят, която се намира в един непрекъснат процес на умиране. От друга страна, пред нас застава всичко онова, което се крие в силите на нашата кръвно-мускулна система: тук всичко е в непрекъснато движение, в непрекъснат трепет; тук тържествуват зародишните сили, а не смъртта. Ние задържаме в себе си процеса на умирането и единствено ние - като човешки същества - сме в състояние да вложим в този процес младенческите сили

на развитието. Ако човекът не беше тук на Земята, процесът на умиране отдавна би завладял цялата Земя и като цяло, Земята би се превърнала в огромно кристално тяло. Обаче ние изтръгваме отделни кристали от планетарната кристализация на Земята и ги поемаме и задържаме в себе си толкова време, колкото е нужно за нашата човешка еволюция. Но по този начин, ние поддържаме живота на самата Земя. Следователно, ние хората сме тези, които поддържат живота на Земята и не можем да бъдем изключени от процесите на планетарната еволюция.

Ето защо е напълно вярна мисълта на Едуард фон Хартман, който - изхождайки от своя песимизъм - твърдеше, как един ден човечеството ще е толкова узряло, че всички хора ще се самоунищожат*30. Едва ли е нужно да се добавя и това, което вълнуваше Хартман най-вече поради цялата ограниченост на естествено-научния му мироглед: понеже самоунищожението на хората явно не беше достатъчно, той искаше и самата Земя да бъде хвърлена по някакъв начин във въздуха. Впрочем до тази крайност не би трябвало да се стига. Нужно е само да се подготви голямото самоунищожение на хората, и Земята от само себе си ще хвъркне във въздуха! Защото без екстракта, който човек внася в тялото на Земята, нейната еволюция е немислима. Днес тези неща трябва да бъдат отново разбрани.

В моите първи съчинения, аз непрекъснато застъпвах идеята, че всъщност поставям познанието на една по-друга основа, а не тази, върху която сме свикнали да го изграждаме в днешно време*31. Според официалната философия, която се опира на англо-американския стил на мислене, човекът е само един обикновен „зрител“ на света; да, с целия си душевен живот, той е само зрител на света. И ако човекът не би бил тук - така е прието да се вярва - ако не би изживявал в душата си процесите и събитията от външния свят, всичко щеше да си продължава по същия начин. Това се отнася както до естествените науки, за които вече споменах, така и за философията. Днешният философ се чувства твърде удобно като „зрител“ на света, т.е. чувства се удобно в мъртвите елементи на познанието. Но аз исках да освободя познанието от тези мъртви елементи. Ето защо винаги повтарях: Човекът е не просто зрител на световните процеси; той е същинската арена, където непрекъснато се разиграват грандиозните космически процеси и събития.

Винаги съм подчертавал: С целия си душевен живот, човекът е арената, където се разиграват космическите процеси. Тази мисъл може да се изрази и по абстрактно-философски начин.

Особено ако четете последната глава от моята книга „Истина и наука“, отнасяща се до човешката свобода, Вие ще установите, че там акцентът е поставен върху следното: това, което се извършва в човека, се разли-

чава от процеси те във външната природа; в известен смисъл тя е тази, която се вмъква в него, така че процесите в човека са и космически, или с други думи, човешката душа е арена, където се разиграват не само човешки, но и космически процеси. Естествено, в определени среди тези неща не могат да бъдат разбрани лесно. Обаче без да вникне в тях, човек не може да стане истински възпитател.

Какво всъщност наблюдаваме при човека? От една страна имаме костно-нервната система, от друга: кръвно-мускулната система. Чрез тяхното взаимодействие, непрекъснато се създават нови субстанции и сили. И Земята е предпазена от смъртта, само поради факта, че в самия човек непрекъснато се създават нови субстанции и сили. Сега вече Вие лесно ще свържете двете твърдения: това че в съприкосновението си с нервите, кръвта създава нови субстанции и сили, и това, което казах в предишната лекция - а именно, че кръвта непрекъснато се стреми към одухотворяване и непрекъснато среща препятствия по своя път. Да, нека свържем основните мисли от последните две лекции, за да продължим нататък. Обаче Вие вече се убедихте, колко погрешно е тълкуван днес законът за съхранението на енергията: той просто е в противоречие с това, което се извършва в дълбините на човешката природа и, следователно, се превръща в едно препятствие за разбирането на човешкото същество. Едва когато хората отново се издигнат до мисълта, че „нищо не може да възникне от нищото“, и че субстанциите и силите само метаморфозират от един вид в друг; едва когато тази мисъл измести закона за съхранение на енергията, едва тогава ще поставим науката на здрави и трайни основи.

Вие добре виждате, колко изопачено може да бъде човешкото мислене. Ние установяваме даден факт, като напр. законът за съхранение на енергията и материята, и го обявяваме за всеобщ закон. В основата му обаче стои не друго, а определена черта от нашия представен или душевен живот, изразяваща се в твърде едностранчиво описание на околния свят; докато в действителност ние трябва да се стремим само към онези постулати, които извличаме от нашето мислене.

В учебниците по физика Вие ще срещнете например законът за „непроницаемостта“ на телата, изложен като една аксиома: на определено място в пространството, където се намира дадено тяло, в същото време не може да стои никакво друго тяло. Този акт се определя като универсално качество на телата. Но тук би трябвало да се добави: „непроницаеми“ са онези тела или Същества, които са така устроени, че на тяхното пространствено място в същото време не може да стои никакво друго тяло или Същество от техния вид. Чисто и просто, с понятията трябва да си служим по такъв начин, че да разграничаваме сходните области; нека градим постулати, а не дефиниции, които претендират за универсалност.

Важно е не да се открие „законът“ за съхранение на енергията и материята, а да се посочи за кои тела и Същества този закон има някакво значение. Един от характерните стремежи на 19 век беше тъкмо този: да се изнамери онзи закон, който е валиден за всичко!

Вместо да постъпваме по този начин, нека да настроим нашия душевен живот към вярно и точно наблюдаване на нещата и на свързаните с тях душевни изживявания.

ЧЕТВЪРТА ЛЕКЦИЯ

Щутгарт, 25.08.1919

Скъпи мои приятели,

Нека да започна с това, че при бъдещото възпитание и бъдещото обучение трябва да се обърне специално внимание върху изграждането на волята и чувствата. Наистина често се подчертава - дори от тези, които не се интересуват от каквото и да е обновление на възпитанието -, че следва да се обърща голямо внимание върху волята и чувствата в хода на възпитателния процес, обаче въпреки добрите намерения, в тази област не е направено почти нищо. Волята и чувствата винаги са оставяни на т.н. „случайност“, понеже днес не съществува ясен възглед относно истинската природа на волята.

Навлизайки в днешната тема, бих желал да отбележа най-напред следното: едва след като стигнем до едно истинско познание на волята, ние ще се доближим и до правилното разбиране на поне една част от другите душевни явления, каквито са например чувствата. И така: Какво всъщност представлява чувството? Преди всичко, чувството е в много близко родство с волята. Волята е - бих казал - само осъщественото чувство, а чувството - това е непроявената воля. Волята, която е все още непроявена, която е задържана в душата - това е чувството. Чувството - това е приглушената воля. Ето защо до същността на чувствата ще проникнем само тогава, когато обхванем същността на волята.

От досегашните ми лекции, Вие несъмнено сте разбрали, че всичко, което живее във волята, далеч не се проявява напълно през живота между раждането и смъртта. Докато осъществява едно или друго волево решение, у човека винаги остава не що, което не се изчерпва през целия му земен живот; винаги е налице един остатък, който продължава да живее и след смъртта. Този остатък трябва да бъде взет под внимание, особено в детската възраст.

Ние знаем: когато разглеждаме цялостния човек, той застава пред нас като изграден от тяло, душа и Дух. Най-напред се ражда тялото с неговите по-груби съставни части. (По-точни и подробни обяснения ще намерите в моята „Теософия“*32)

Тялото се включва в така наречената наследствена линия става носител на унаследените качества и т.н. По своята същност, душата е това, което идва от живота преди раждането и се свързва с етерно-физическия организъм. Обаче у съвременният човек - защото в по-далечното бъдеще нещата няма да изглеждат така - Духът е, така да се каже, едва в своето начало, той е тук едва в своите първи заложи. И сега, когато се стремим да сложим основите на една истинска педагогика, нека да разгледаме първите заложи на Духа в сегашната еволюционна степен на човека. Нека да обърнем и ясен поглед към проявленията на Духа сред бъдещето човечество.

Засега у нас са налице само първите заложи, първите предвестници на това, което наричаме Духовно Себе или Духът-Себе (Geistselbst)*33. Не бива да включваме Духът-Себе в съставните части на човешката природа, когато говорим за съвременния човек; ясно съзнание за Духът-Себе имат най-вече онези хора, които виждат в духовния свят. Вие знаете, че древното образно съзнание на Ориента наричаше Духът-Себе с името „Манас" и че за ориенталската духовна култура, „Манас" беше нещо несъмнено, нещо живо. Но за Духът-Себе беше останал ясен спомен също и сред европейското човечество, особено сред неговите „необразовани" среди. Да, с цялата си предпазливост, аз твърдя: ясното съзнание за „Манас" е тук; защото народът - преди да бъде цялостно завладян от материалистическото светоусещане - наричаше тази част от човека, която продължаваше да съществува след смъртта, с името „Мани", т.е. с множественото число на „Манас". Ние, в духовнонаучното разглеждане на живота преди смъртта, предпочитаме единственото число: „Духът-Себе". Народът, вдъхновяван по-скоро от своето непосредствено и наивно познание, говори за Духът-Себе, като употребява множественото число, понеже веднага след като мине през Портата на смъртта, човек бива приет от множество духовни Същества*34.

По друг повод, аз многократно съм изтъквал: Нашият непосредствен и личен предводител в духовния свят се намира в Йерархията на Ангелои; над тази Йерархия е разположена Йерархията на Архангелои, която се включва в действие след като човек мине през Портата на смъртта, когато - в известен смисъл - не едно, а много духовни Същества, много Архангелои веднага поемат грижите за човешкия живот след смъртта на физическото тяло. Тези неща народът усеща съвсем ясно, защото той знае: за разлика от земния живот, протичащ малко или много под формата на едно въображаемо единство, животът след смъртта изглежда като едно многообразие, като едно „множество".

Следователно, „Мани" са нещо, което в наивното съзнание на народа живее като „множествената форма" на „Манас" или „Духът-Себе".

Втората по-висша съставна част на човека наричаме с името „Духът-Живот“ (Lebensgeist). За съвременния човек, този „Дух-Живот“ е почти недоловим. Той е от много по-духовно естество и ще се развие едва в далечно бъдеще. А най-висшата съставна част, която е в съвсем зародишен вид, е самия „Човек-Дух“. Макар че в днешния човек, обитаващ Земята между раждането и смъртта, тези три свръхсетивни съставни части да са едва в своя зародишен вид, след смъртта, т.е. между смъртта и новото раждане, те претърпяват забележително развитие под закрилата на висши духовни Същества. Следователно, когато след смъртта човек отново се издигне в духовния свят, тези три свръхсетивни части бързо напредват в своето развитие, подготвяйки бъдещата еволюционна степен на цялото човечество. С други думи, както в сегашния си земен живот между раждането и смъртта, човекът напредва в своето индивидуално развитие, така напредва той и след смъртта, само че тогава, бих казал, като с пълна връв, той остава свързан с духовните Същества от висшите Йерархии*35.

Нека сега да прибавим към едва забележимите днес по-висши съставни части на човешката природа, онези, които ние възприемаме достатъчно ясно. Преди всичко, това са Съзнаващата Душа, Разсъдъчната Душа и Сетивната Душа. Ако искаме днес да говорим за човешката душа, както тя се проявява в тялото, ние трябва да се обърнем най-вече към споменатите три съставни части. А говорим ли за човешкото тяло, трябва да имаме предвид „сетивното“ или астрално тяло, етерното тяло и грубото физическо тяло, което виждаме с очите си и с което се занимава официалната наука. Така ние имаме пред себе си цялостния човек.

Вие добре знаете, че физическото тяло, с което разполагаме, е присъщо и на животните. Когато сравняваме човекът с неговите девет съставни части от една страна, и животинският свят от друга страна, ние лесно стигаме до една представа за отношението между човека и животното, която - между другото - е твърде подходяща за разбиране на волята. Както душата на човека е обвита от физическото тяло, така стоят нещата и с физическото тяло на животното; обаче до голяма степен, физическото тяло на животното е устроено по друг начин. Строго погледнато, човешкото физическо тяло не е по-съвършено от животинското физическо тяло. Замислете се за едно от по-висшите животни, каквото е напр. бобъра. Замислете се за чудния начин, по който бобърът строи своето жилище; човекът никога не би могъл да постигне строителното изкуство на бобъра, ако не е изучавал преди това архитектура и т.н. Бобърът изгражда своето жилище според образа на своето тяло; той влага формите и контурите на своето тяло в изграждането на своето жилище. В този смисъл, негов учител се явява собственото му физическо тяло. Ако наблюда-

даваме осите, пчелите и други от така наречените низши животни, ще установим, че това, което се крие във формите на тяхното физическо тяло, не се проявява със същата сила и при човешкото физическо тяло.

Всичко, за което става дума, се свежда до понятието инстинкт, така че в действителност ние можем да проучваме инстинкта само ако го разгледаме във връзка с формата на физическото тяло. Ако изследваме цялата еволюционна верига на животинското царство, както изглежда то пред външния поглед, разновидностите на инстинкта ще открием тъкмо там: във формите на животинското физическо тяло. И ако искаме да разберем волята, преди всичко трябва да я търсим в сферата на инстинкта, а инстинктът ще намерим във формите на животинското физическо тяло. Обхванем ли основните форми на отделните животни и ги изобразим по един или друг начин, ние бихме очертали и различните сфери на инстинкта. Там където инстинктът се проявява като воля, там ние заставаме пред образната форма на физическото тяло, присъщо на различните животни. Вие виждате, че когато се ръководим от тази гледна точка, светът придобива особено значение. Ние обгръщаме с ясен и спокоен поглед формите на животинските физически тела и съзираме онези очертания, които самата природа е създала от различните инстинкти, чрез които тя се стреми да осъществи своите цели.

И така, нашето физическо тяло се обитава от етерното тяло, което го изпълва и прониква от край до край. За външни те сетива, етерното тяло е напълно скрито и невидимо. Ако обаче се обърнем към проявите на волята, ще установим, че прониквайки във физическото тяло, етерното тяло обхваща също и това, което в рамките на физическото тяло съществува като инстинкт. В този случай, инстинктът се превръща в нагон. В рамките на физическото тяло, волята е инстинкт; след като етерното тяло овладее инстинкта, волята се превръща в нагон. Твърде интересно е да проследим, как инстинктът - чиито външни форми са съвсем конкретни и ясни за разбиране - едновременно се вдълбочава и унифицира, колкото повече го разглеждаме като нагон.

Но човекът е обгърнат и от своето астрално тяло, което е още по-фино. На свой ред, то също овладява нагона и по ражда не само вдълбочаване, но и нещо друго: чрез астралното тяло, инстинктът и нагонът се издигат до нашето съзнание, проявявайки се вече като силни и горещи желания, като страсти.

Страсти имат и животните, защото те също притежават три от съставните части на човешкото същество: физическо тяло, етерно тяло, астрално тяло. Обаче след като говорим за страсти, ние инстинктивно усещаме, че те са нещо по-дълбоко, по-интимно. Нагонът изглежда като нещо, което не се променя съществено от най-ранна до най-късна възраст; докато

страстите и желанията често нарастват, защото те черпят сили от душата. Страстите нямат и не се нуждаят от трайна психологическа характеристика, те просто възникват и изчезват. Ето защо те са по-близо до душевната област, отколкото нагоните.

Сега идва ред на въпросът: Какво всъщност става, ако в своя Аз, т.е. в своята Сетивна Душа, Разсъдъчна Душа и Съзнаваща Душа - следователно тук не става дума за животните -, човекът осмисли всичко онова, което живее в неговото тяло под формата на инстинкти, нагони и страсти? Между отделните душевни прояви на съвременния човек няма резки граници, защото - така както се разиграват в областта на физическото тяло - те често преливат една в друга. Днешните психолози са поставени на кръстопът: те не знаят, дали строго да разграничават отделните душевни прояви, или да ги разглеждат като едно цяло! И все пак у някои психолози се долавя старото разграничаване между воля, чувства и мисли; докато други, Например тези, които са повлияни от Хербарт, изместват нещата в посока на представите, а повлияните от Вунд - в посока на волята. Впрочем хората нямат ясна представа, как точно да разграничават душевните сили. Това се дължи на факта, че практически Азът пронизва всички душевни способности, и че при съвременния човек, съществени различия между трите съставни части на душата не се забелязват. Ето за що езикът не разполага и с точни думи за онези душевни сили, които са от волево естество - инстинкта, нагона, страстите - дори когато те са обхванати от Азът.

Общо взето, тази част от душевния живот, която Азът обхваща като човешки инстинкти, нагони и страсти, ние означаваме с думата лютив; така че когато говорим за волеви импулси в областта на душевния живот, в „Азовата област“, имаме предвид мотива и тогава знаем: животното може да има желания и страсти, но не и мотиви. Едва при човека страстите се издигат в душевния свят, за да бъдат осъзнати там като мотиви. Едва при човека, страстите се разгръщат като волеви мотиви. И когато заявяваме, че у човека все още живее нещо от животинския свят - под формата на инстинкти, нагони и страсти - макар и той да ги осъзнава като мотиви, ние имаме предвид, след като говорим за волята, нещо, което при съвременния човек се проявява съвсем ясно. И ако някой иска да се произнесе за волевата природа на човека, той ще обобщи: Ако зная мотивите на един човек, аз ще зная и всичко за самия него. Това е така, обаче само до определена степен! Защото докато следва мотивите си, дълбоко в човека се носи един тътен и този тътен трябва да бъде разгледан много внимателно.

Моля Ви да различавате съвсем точно този тътен, съпровождащ волевия импулс, от всичко онова, което има по-скоро представен характер. В

случаят аз нямам предвид представяйте елементи в самия волев импулс. Вие лесно стигате, например, до мисълта: „Това, което поисках и направих, беше добро“, но лесно стигате и до друга мисъл.

Обаче аз имам предвид съвсем друго: това, което има волев характер и се носи като лек тътен в човешката душа. Тук ние се доближаваме до нещо, което все още е в областта на волята, след като имаме мотиви, и то е не друго, а желанието. Тук аз нямам предвид силно изразените желания, от които се пораждаат страстите, а онова леко ехо от желания, които съпровождат всички наши мотиви. Ние възприемаме тези желания особено отчетливо, когато осъществяваме определено действие под напора на конкретен волев мотив и после размишляваме в себе си, казвайки: Това, което ти извърши, можеше да бъде направено и по-добре. Но нима има нещо, което вършим в живота, без да сме обладани от съмнението, че бихме могли да го извършим още по-добре? Би било твърде тъжно, ако сме напълно до волни от нашите постижения, защото на света няма такова нещо, което да не би могло да се извърши по-добре. И тъкмо това различава по-високо стоящият в културно отношение човек от по-ниско стоящия, че последният е винаги доволен от себе си. Издигнатият човек никога не би могъл да бъде доволен от себе си, понеже едно смъртно желание за по-добри постижения, или просто за друг род постижения, непрекъснато звучи в душата му като силен и настойчив импулс. В тази област обикновено се допускат много грешки. Често се отдава прекомерно голямо значение на разкаянието след една или друга постъпка. Обаче това съвсем не е най-доброто, което човек може да направи в подобен случай; защото в основата на разкаянието често лежи не друго, а егоизъм: ти трябва да постъпиш по-добре, за да станеш по-съвършен! Но точно тук е скрит един дълбок егоизъм. Нашият стремеж би бил неегоистичен не когато изразяваме съжаление за вече извършеното действие, а когато поставим ударението върху по-доброто му изпълнение следващия път. С най-голяма стойност е не разкаянието, а намерението да осъществим определено действие по най-добрия начин. Обаче в намерението винаги ще открием следи от желанието.

Нека да се замислим: Какво представлява онзи душевен трепет, който изпитваме под формата на едно или друго желание? За този, който действително може да наблюдава душевните процеси, този трепет е първия елемент от всичко онова, което остава след смъртта. Той е част от онова, което ние ясно чувствуваме: ние бихме искали да постъпим по-добре, ние бихме могли да осъществим нашите действия по-добре. Всичко това вече принадлежи към Духът-Себе: желанието, проявено във формата, която описах.

Сега желанието може да приеме още по-конкретни форми. В този случай то се доближава до намерението. И тогава човекът стига до един вид представа за това, как би осъществил още по-добре определено действие, ако би трябвало да го повтори. Обаче аз отдавам значение не толкова на представата, колкото на чувствените и волеви елементи, които придружават всеки мотив, изискващ от човека, в следващия подобен случай да постъпи още по-добре. Тук стигахме до огромното влияние на така нареченото подсъзнание. Когато днес осъществявате определено действие чрез Вашата воля, Вие изобщо не извличате от Вашето обикновено съзнание някаква ясна представа за начина, по който бихте могли да усъвършенствувате подобно действие следващия път. Обаче „вторият човек“, който живее във Вас, бързо стига - разбира се не чрез представите, а чрез волята - до напълно ясна идея, как би трябвало да постъпи, ако се намери още веднъж в същото положение. Не подценявайте неговото познание! Изобщо не подценявайте този „втори човек“. Днес той е обект на изучаване от страна на онази научна дисциплина, която нарича себе си аналитична психология или психоанализа. Обикновено тя се базира на примери като следния: Един човек давал прием в своя дом, като предвиждал, веднага след неговия край, съпругата му да замине за близките минерални бани. Всред гостите имало, естествено, и дами. След като вечерята привършила, домакинята била придружена до гарата, за да отпътува до минералните бани. Цялата компания, включително и въпросната дама, поела обратно към града. Изведнъж, на едно кръстовище, всички били изплашени от един файтон, който изненадващо връхлетял върху тях, идвайки от съседната улица. Какво сторили изпрашачите? Естествено, всички отстъпили встрани, но не и дамата. Тя се затичала, колкото силите и позволявали, пред конете, които я последвали, понеже кочияшът не могъл да ги удържи. Обаче дамата тичала толкова бързо, че другите просто не могли да я настигнат, преди тя да наближи до един висок мост. В решителния момент, изобщо не и хрумнало да завие и полетяла долу в реката. Все пак, била спасена и веднага върната в къщата на домакиня, където прекарала нощта.

Този случай Вие ще намерите описан в много ръководства по психоанализа, но за съжаление, интерпретиран погрешно. Какво всъщност лежи основата на тази случка? В основата лежи не друго, а желанието на въпросната дама. Какво всъщност искаше тя? Тя искаше, веднага след заминаването на нейната приятелка, да се върне в същия дом, понеже беше влюбена в човека, който даваше приема тази вечер. Обаче тя няма никаква представа за своето желание, за щото то лежи дълбоко в подсъзнанието. Много често подсъзнанието на втория човек, който се намира вътре в нас, е значително по-рафинирано от обикновеното съзнание. И

подсъзнанието в този случай е толкова рафинирано, че дамата нагласява цялата ситуация, чак до падането във водата, само за да бъде отведена обратно при човека, в когото е влюбена. Тя дори пророчески предвижда, че ще бъде спасена.

Наистина, психоанализата се опитва да се приближи до тези скрити душевни сили, обаче стига само до твърде общи те приказки за „втория“ човек. Ние добре знаем, че това, което бушува в подсъзнателните душевни сили, и което често се проявява много по-рафинирано, отколкото изглеждат обикновените душевни изживявания, е налице у всеки човек.

Дълбоко у всеки човек, сякаш в подземните пластове на неговата душа, е скрит „другия“ човек. И у този друг човек живее „по-добрия“ човек, който е винаги готов да се заеме с усъвършенствването на нашите действия; така че във въздуха винаги се носи намерението, несъзнателното, подсъзнателното намерение: следващият път ти трябва да постъпиш още по-добре. И едва когато душата се освободи от тялото, това намерение се превръща в решение. Да, обикновено намерението остава само в зародишно състояние, а решението следва много по-късно. Решението има своите корени в Човекът-Дух, както намерението в Духът-Живот и чистото желание в Духът-Себе.

Следователно, ако се обърнете към човека като към едно волево същество, Вие ще установите следните съставни части: инстинкти, нагони, страсти и мотиви, а после леко отеква това, което вече живее в Духът-Себе, в Духът-Живот и в Човекът-Дух, съответно под формата на желание, намерение и решение.

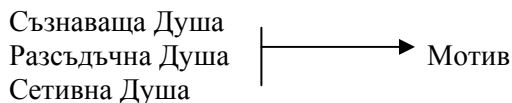
Всичко това има огромно значение за развитието на човека. Защото онава, което просветва така неуловимо, като нещо, принадлежащо сякаш към времето след смъртта, оживява за нас - под формата на образи – именно между раждането и смъртта. Ето защо „желанието“, „намерението“ и „решението“ имат подчертано изразен представен характер; впрочем ние ги изживяваме по нормален и човешки начин, само когато те се намират във взаимна хармония. В обикновения човешки живот между раждането и смъртта, изобщо не се проявява това, което всъщност са желанията, намеренията и решенията, погледнати от страна на по-дълбоката човешка природа. Намирайки се в обикновеното съзнание, Вие съвсем не знаете какво представлява „желанието“. Вие имате само представа за желанието. Ето защо Хербарт е убеден, че още в представата за желанието е скрит подчертан волев елемент. Същото се отнася и за „намерението“: ние разполагаме само с представа за него.

Ето, представете си например, как Вие искате да извършите нещо, което съвсем реално вълнува душата Ви, обаче съвсем не знаете, какво точно

лежи в основата му. И изведнъж блесва решението! Има ли някой, който да обясни как става всичко това? Впрочем официалната психология говори за „воля“ само в най-общ и неясен смисъл.

И въпреки всичко, преподавателят и възпитателят Целенасочено трябва да се намесят в развитието на тези три душевни сили. Ако искаме да преподаваме и възпитаваме правилно, трябва да работим върху това, което се крие в дълбините на човешката природа.

Човекът-Дух:	Решение
Духът-Живот:	Намерение
Духът-Себе:	Желание

Астрално тяло:	Страсти
Етерно тяло:	Нагони
Физическо тяло:	Инстинкти

Да, извънредно важно е, преподавателят и възпитателят да знаят: правилното обучение е възможно само с оглед на скритата човешка природа. А да се тръгва от обикновените междучовешки отношения - тази грешка е типична единствено за така наречения „социализъм“. Замислете се само, какво би се получило, ако социалисти и марксисти бъдат оставени да подготвят облика на бъдещите училища. В Русия това вече стана; образователната програма на Луначарски*36 е нещо ужасно. Тя означава смърт за цялата култура! Да, най-страшното от болшевиизма се крие тъкмо в болшевишките методи на обучение и възпитание! Защото, ако вземат надмощие, те просто ще изкоренят всички влияния от предишните културни епохи. Всичко това няма да се усети в рамките на едно или две поколения, но много скоро хората ще се убедят, че на Земята изчезват и последните следи от култура. Представете си, че се оставим на дилетантските социалистически изисквания, които разпореждат как трябва да живеем. В този случай, много скоро ще усетим дълбоката извратеност на социализма, където „доброто“ и „злото“ не могат да бъдат повече различавани. Дори и тук Вие често сте свидетели, как мнозина пеят възторжени химни в чест на болшевиизма, без да имат каквото и да е предчувствие за неговата сатанинска същност.

Рано или късно хората ще разберат, че социалният напредък е възможен, само ако възпитанието бъде поставено на здрава основа. Ето защо тря-

бва да е ясно, че тъкмо възпитателят на бъдещето ще има задачата да борави и живее с най-интимната страна на човешката природа, без да пренася обикновените междулически отношения в областта на обучението. Към какво всъщност се стремят обикновените марксисти? Те се стремят към социалистически облик на училищата, където децата ще възпитават самите себе си. Но последиците от това са наистина ужасни! Защото, какво представлява например така наречената „социалистическа образователна програма“? Според нея децата трябва да се отнасят помежду си така, както и възрастните. Но това е най-погрешното, което може да се измисли в областта на възпитанието. Ние следва да сме наясно, че душевните и физическите сили на детето са в процес на развитие и - като цяло - се различават съществено от силите и отношенията, които са валидни при ежедневното общуване на възрастните. Накратко, преподаването и възпитанието трябва да се обърнат към по-дълбоката човешка природа, иначе те няма да постигнат нищо. И сега идва ред на въпросът: Как възпитанието може да се намеси във волевата природа на човека? Този въпрос е изключително сериозен.

От вчерашната ми лекция*37 Вие добре помнете: Всяко интелектуално познание е вече, така да се каже, старчески променена воля, воля в напреднала възраст. Ето защо всички интелектуални и разсъдъчни похвати в детската възраст са нещо съвършено безплодно. Нека да обобщим нещата и по друг начин: чувствата са воля, намираща се в зародишно състояние, чувствата са непроявена воля; обаче във волята живее целия човек, така че при детето трябва да се вземат под внимание и подсъзнателните решения. Да не се поддаваме на сляпата вяра, че ако „добре“ сме обмислили даден подход, на всяка цена ще упражним влияние върху волята на детето.

Налага се да поставим и другия въпрос: Как да повлияем върху чувствената природа на детето? Това ще постигнем единствено чрез повторението на едни или други действия. А правилна насока на волевите импулси ще дадете не като заявявате кое е „добро“, а като му позволите днес и утре, и в други ден да извърши определени действия. Правилният подход ще се състои в това, не да предлагаме на детето нравствени правила, а да го насочим към определени постъпки, за които вярваме, че ще пробудят чувството му за справедливост. Колкото повече тези постъпки се превръщат в несъзнателни навици, толкова по-благоотворно влияе това върху развитието на чувствата; а колкото повече детето е убедено в правотата на своите постъпки, толкова по-мощно израстват неговите волеви импулси.

Следователно, несъзнателно повтаряните постъпки култивират предимно чувствата; а съзнателно повтаряните постъпки укрепват волята, по-

неже те водят до засилване на решителността. Да, поради факта, че Вие насърчавате съзнателно повтаряните постъпки, решителността - която иначе остава в областта на подсъзнанието - излиза сега на преден план. С други думи, трябва да правим ялната разлика между волевата и интелектуалната природа на детето. Интелектуалната страна на възпитанието изисква от нас най-вече следното: да поднесем на детето даден факт и да гледаме то да го „схване“ колкото може По-добре. Тук тежестта пада върху еднократното усилие; после нещата трябва само да се запомнят. Обаче еднократно поднесените факти изобщо не оказват влияние върху чувствата и волята; върху чувствата и волята оказват влияние многократно повтаряните постъпки и действия, особено когато детето е убедено в тяхната правота.

По-старите патриархални форми на възпитание са запазили, макар и по наивен начин, нещо много важно. С една дума, това са обикновените жизнени навици. Тук е скрит извънредно дълбок и здрав педагогически инстинкт. Защо например всеки ден децата са били заставяни да произнасят молитвата „Отче наш“? Днешните хора се изкушават да мислят, че биха изпаднали в голяма досада, ако всеки ден трябва да повтарят едни и същи думи. Да, днешните хора са просто дресирани в еднократно отнасяне към нещата! Докато хората от по-старите времена не само че всеки ден повтаряха „Отче наш“ и държаха на тази молитва, а имаха също и навика, всеки ден от седмицата да разказват определени истории и легенди. Ето защо те бяха хора с много по-силна воля, отколкото са днешните хора, чиито възпитание е забравило основния факт, че волята се гради чрез съзнателно повтаряните постъпки и действия. Занапред тези неща не могат да бъдат подминавани. Защото съвсем не е достатъчно абстрактното намерение да възпитаваме волята. Можем безкрайно да вярваме в нашите добри идеи за възпитанието на волята, да ги прилагаме по най-остроумен начин в ежедневието практика и въпреки всичко, в действителност да не постигнем абсолютно нищо. Защото „проповядването“ на морал рано или късно превръща децата в слаби, невротични индивиди. След време, вътрешно силни стават онези деца, на които казваме: „Ти днес ще направиш това, ти ще направиш онова, а вие двамата утре ще извършите същото!“ И децата се подчиняват по силата на авторитета, защото те добре разбират, че в училището трябва да има един, който заповядва.

Следователно, ако на всяко дете ежедневно се определя каква работа има да свърши - и то, при възможност - през цялата учебна година, това несъмнено ще укрепи неговата воля. От друга страна, по този начин възникват нови контакти между учениците, които - повтаряйки едни и същи общи действия - взаимно укрепват своята воля.

Но защо и художественото творчество също се отразява при възпитанието на волята? Защото, най-общо казано, в художественото творчество също има елементи на повторение, и - на второ място - защото естетическата наслада от художественото произведение възниква всеки път, когато се срещаме с него, или с други думи - тя също се повтаря! Да, художественото произведение трогва човека не само първия път; то му доставя радост всеки път. Ето защо нашите педагогически задачи са в тясна връзка с художествения елемент.

ПЕТА ЛЕКЦИЯ

Щутгарт, 26.08.1919

Скъпи мои приятели!

Вече обсъдихме същността на волята, доколкото тя е един от двигателите на човешкия душевен живот. Сега ще се постарая да вникнем още по-дълбоко във волята, за да осмислим нейното истинско значение за цялостния човешки организъм.

Вие сигурно забелязахте, че в досегашните лекции аз обърнах внимание предимно върху интелектуалната, познавателната страна на човешкото същество от една страна, и върху волевата му дейност - от друга! Аз подчертах също, че познавателната дейност е във връзка с нервната система на човека, докато волевата активност е във връзка с дейността на кръвта. Ако размислите върху тези неща, Ние неизбежно ще поставите и въпроса: А какво е положението с третата душевна сила, с чувствата? Вярно е, че досега не бяхме отделили достатъчно време за тях. Обаче след като днес ще се занимаем предимно с чувствата, ще имаме същевременно и възможност да проникнем още по-дълбоко както в познавателната, така и във волевата природа на човека.

Тук ще се наложи да си припомним нещо, което - по различни поводи - аз многократно съм изтъквал. Душевните сили на мисленето, чувствата и волята далеч не са рязко отделени, а непрекъснато преливат една от друга. Нека за миг да се спрем на волята. Вие веднага разбирате: За човека е невъзможно да осъществи какъвто и да е волев акт, ако той не прибегне до помощта на представите, до помощта на своята познавателна дейност. Опитайте се, макар и за кратко, да се концентрирате върху Вашата воля.

Вие ще се съгласите, че волевият акт винаги е проникнат от едни или други представи. Вие просто не бихте били човешко същество, ако волевият акт не беше проникнат от представи. Ако представите и мисленето не пулсираха във Вашата воля, Вие щяхте да вършите всичко по силата на слепите инстинкти. Но както представите и мислите винаги присъствуват в проявите на волята, така и волята винаги присъствува в мисле-

нето. Дори най-повърхностното себенаблюдение показва, че докато мислим, ние винаги прилагаме и воля. Когато оформяте Вашите мисли, когато свързвате една мисъл с друга, за да стигнете до съждение и умозаключение, Вие осъществявате една дейност, която е проникната от един по-фин волев процес. Ето защо бихме могли да обобщим: Волевата дейност е „предимно“ волев процес, подплатен с мисли; мисловната дейност е „предимно“ мисловен процес, подплатен с воля. Следователно, тук педантичното разграничаване на отделните душевни способности е неприложимо, защото те непрекъснато преминават една в друга.

Същото установяваме и по отношение на човешкото тяло, в което се проявяват различните душевни способности. Вземете например човешкото око. Ако го разглеждаме в неговата цялост, ще установим, че то е, така да се каже, един вид продължение на нервните пътища; обаче окото е продължение също и на кръвоносните пътища. Поради факта, че нервните влакна продължават и в човешкото око, там, в окото, нахлува и мисловната дейност, познавателната дейност; поради факта, че кръвоносните пътища продължават и в окото, там нахлува и волевата дейност. Ето как волевата и познавателната природа на човека са взаимно свързани, включително и до периферията на неговото физическо тяло. И това се отнася както за всички сетива, така и за всички двигателни органи, подчинени на волята. С други думи: познавателният елемент прониква в нашата воля по нервните пътища, а същинският волев елемент прониква там по кръвоносните пътища.

Нека сега да се обърнем към особения характер на познавателната дейност. Ние вече споменахме, но нека да подчертаем още веднъж: всичко, което се разиграва в областта на човешките представи, на човешкото мислене, почива на антипатията. Колкото и странно да звучи, всичко, което показва някакъв афинитет към представка и познавателна дейност, е изпълнено с антипатия. Мнозина от Вас ще възразят: Да, но когато наблюдавам нещо, в този момент аз не изпитвам никаква антипатия!

И все пак, Вие развивате. Вие упражнявате антипатия. Наблюдавайки даден предмет, Вие неизбежно упражнявате антипатия. И ако във Вашето око би съществувала само нервната дейност, всеки предмет, всеки обект би пробуждал у Вас само отвращение, само антипатия. Единствено поради факта, че в окото нахлува и волевата дейност, на която е присъща симпатията, и поради това, че силите на кръвта проникват във Вашето око, усещането за антипатия в хода на сетивното наблюдение бива смекчено и тъкмо чрез активното уравнивяване между симпатия и антипатия, настъпва обективния, безпристрастен акт на зрителното възприятие. Този акт става възможен, само при взаимно уравнивяване

между симпатия и антипатия - нещо, което остава незабелязано за нашето съзнание.

Ако се задълбочите в Гьотевото учение за цветовете*38, и по-специално в неговата философско-дидактическа част, Вие ще установите, че - навлизайки в по-дълбоката природа на зрителното възприятие - той стига именно до проявленията на симпатията и антипатията. Ако вникнете дори и съвсем повърхностно в дейността на един сетивен орган, веднага ще установите присъствието на двете противоположности. В рамките на сетивната дейност, антипатичното начало е свързано със самия познавателен процес, с нервната система, а симпатичното начало е свързано с волевия процес, с кръвоносната система.

В моите публични антропософски лекции аз често съм изтъквал съществената разлика между животните и човека по отношение устройството на техните очи. Твърде показателно е, че при животинското око дейността на кръвта е много по-подчертана, отколкото при човека. При отделни животни дори ще откриете органи, които са подчинени на тази дейност, като „мечовидният израстък" и „ветрилото". Следователно, животното изпраща много повече кръв в своето око - а това важи и за останалите сетива -, отколкото човека. С други думи: в своите сетива животното развива много повече симпатия, много повече инстинктивна симпатия към околния свят, отколкото човека.

Фактически човекът развива много по-силна антипатия към околния свят, отколкото животното, но в обикновения живот тя не стига до нашето съзнание. Антипатията стига до нашето съзнание едва когато нарасне до степен на отвращение. Максимално повишеното усещане от всяко сетивно възприятие се свежда до това, че Вие започвате да реагирате с отвращение. Когато минавате покрай място, от където се носи лоша миризма и изпитвате отвращение, последното е не друго, а максималната степен на онзи процес, който се разиграва при всяка сетивна дейност, макар че той остава незабележим за обикновеното съзнание. Ако обаче не развивахме по-силна антипатия към околния свят, отколкото животните, ние не бихме могли да се отделим и обособим от околния свят с достатъчна категоричност. Животното изпитва много по-голяма симпатия към околния свят и поради това е много по-зависимо от климата, годишните времена и т.н. Човекът е личност, тъкмо защото поражда у себе си много повече антипатия към околния свят, отколкото животното. Обстоятелството, че можем да се обособим от околния свят чрез лежащата под прага на съзнанието антипатия, поражда нашето лично самосъзнание.

С това ние загатваме и за нещо друго, което е от огромно значение за цялостното разбиране на човешкото същество. Вече споменахме, как в

познавателната и представка дейност се преплитат „мислене" и „нерви" от една страна, и „воля" и „кръв" - от друга страна. Но и при волевата дейност също имаме сливане на представката дейност със същинския волев елемент. Изпитвайки желание към нещо, ние сме изпълнени със симпатия към него. Но обектът на наше то желание винаги би останал в сферата на инстинктивната и сляпа воля, ако не бихме вмъкнали в симпатията също и жилото на антипатията, която единствено е в състояние да ни разграничи от обекта на желанието и да ни утвърди като личност. Сега все още преобладава симпатията, обаче ние я уравновесяваме като вмъкваме там и антипатията. Но по този начин - намирайки се под прага на съзнанието - в обекта на желанието преминава само част от симпатията. В не многобройните действия, които предприемаме не само под контрола на нашия разум, но и под напора на вдъхновението, отдавайки им се с любов и преданост, симпатията рязко и мощно се издига над прага на съзнанието и прониква във волята, докато обикновено волевият елемент ни свързва като нещо обективно с околния свят. Точно както нашата антипатия към околния свят бива осъзната само в изключителни случаи, например в акта на познанието, така и нашата непрекъсната симпатия към околния свят става факт на съзнанието само в редките случаи на вдъхновение, в случаите на силна и преданна любов. Ако това не беше така, щяхме да вършим всичко само по механичен и инстинктивен начин. Следователно, ние никога не бихме могли да се включим в това, което обективно се изисква от нас - например в областта на социалния живот. Ето защо, за да се включим в социалните и космически процеси, ние трябва да обогатим нашата воля със силата на мисленето.

Може би ще разберете за какво става дума, ако се замислите за въздействието, което биха имали всички тези неща в случай че те стигаха до нашето обикновено съзнание. Да, ако тези неща стигаха до нашето обикновено съзнание, една значителна част от антипатията щеше да съпровожда всичките ни действия. А това би било ужасно!

Човекът щеше да се движи по света, непрекъснато потопен в атмосфера на антипатия. Ето защо мъдростта на природата е наредила така, че тази антипатия - като нещо крайно необходимо за нашите действия - да остава под прага на съзнанието.

Насочете сега Вашето внимание към една забележителна мистерия на човешката природа, към една мистерия, за която се досеща всеки нормален човек, и за която всеки възпитател трябва да е наясно. Като деца, ние действуваме изключително под влияние на симпатията. Колкото и чудно да звучи, неоспорим факт е, че когато детето върши нещо или просто вилнее в къщи, то е преизпълнено от симпатия към действието, към немирството. Проявявайки се в света, симпатията застава пред нас

като една силна привързаност, като една силна воля. Обаче тя не може да остане в този вид, тя трябва да бъде протъкана и, така да се каже, „озарена“ от разума. А това става най-вече, когато към нашите инстинкти, ние включим и идеалите, нравствените идеали.

И сега Вие лесно ще разберете, какво всъщност означава антипатията в тази област. Ако оставим импулсите, които наблюдаваме у детето, да черпят сили единствено от симпатията, ние бихме превърнали нашите инстинкти в нещо животинско. Но за нас, тези инстинкти трябва да станат антипатични, ние просто сме длъжни да влеем в тях антипатията. И ние постигаме това с помощта на нашите нравствени идеали, пред които инстинктите изглеждат като нещо антипатично; ето как - между раждането и смъртта - с тяхна помощ ние постепенно вмъкваме антипатията всред симпатията на детските инстинкти. Тъкмо поради тези причини, нравственото развитие винаги е нещо аскетично. Само че този аскетичен елемент трябва да бъде разбран и използван по правилен начин. Във всички случаи, той се свежда до преодоляване на животинската природа.

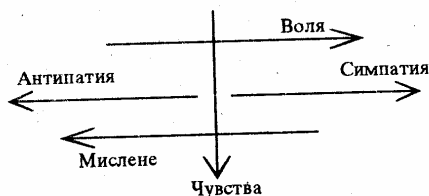

Рис.6

Всичко това идва да ни убеди, до каква голяма степен „волята“ се проявява в практическия живот не само като „воля“, а като една сила, проникната от нашето мислене, от нашето познание.

Но между мисленето и волята са затаени човешките чувства. Ако нагледно си представим нещата, нека тук да изобразим една средна линия (рис.6), като в едната посока напират симпатията, волята; а в другата посока напират антипатията, волята. Обаче симпатията на волята оказва влияние също и върху мисленето, както и антипатията на мисленето оказва влияние върху волята. Ето как човекът застава пред нас като едно цяло, понеже това, което се развива предимно от едната страна, оказва влияние и върху другата страна. По средата, между мисленето и волята, се намират чувствата, така че от една страна чувствата са сродни с мисленето, а от друга - с волята. Както в човешката душа е невъзможно строгото разграничаване между мисловната и волевата дейност, още по-невъзможно е да разграничим в чувствата мисловният елемент от воле-

вия елемент. В чувствата, тези два елемента са дълбоко и взаимно свързани.

Дори с помощта на едно повърхностно самонаблюдение, Вие лесно ще се убедите във верността на горното твърдение. Това което вече споменах, също ще Ви помогне да направите верните изводи, защото аз казах: Волята - така както тя протича в обикновения живот - може да премине в една или друга бурна дейност, тласкана от ентузиазъм, от любов. Тук съвсем ясно виждате, как волята - която иначе би останала под принудата на външния свят - се произпълва от чувства. Когато вършите нещо с ентузиазъм и любов, Вие следвате не само импулсите на волята, но и Вашите субективни чувства. Ако се вгледате по-внимателно в сетивната дейност - и то в смисъла на Гьотевото учение за цветовете - Вие ще установите, че чувствата се намесват и тук. А когато сетивната дейност прераства в антипатия, в отвращение, или обратно, ако тя, например, се свежда до жадното вдишване на едно приятно ухание, ясно е, че чувствата оказват влияние върху сетивните възприятия.

Обаче чувствата се намесват също и в мисловната дейност. Преди време в Хайделберг се разгоря - поне външно - забележителен спор между психологът Франц Brentano и логикът Зигварт*39. Двамата господа спореха върху това, какво лежи в основата на човешката разсъдъчна способност. Зигварт твърдеше: Ако някой заяви: „Човекът трябва да бъде добър“, в подобно съждение винаги са намесени и чувствата; тук решението засяга чувствата. Brentano казваше: Разсъдъчната способност и чувствата са толкова различни, че обективните основания на разума просто не биха могли да бъдат разбрани, ако допуснем, че в тях се намесват и чувствата.

Подобен спор ни подсказва, че нито един от двамата не е прав, понеже нито психологът, нито логикът допускат взаимно преливане на душевните процеси. Помислете само, какво всъщност трябва да наблюдаваме в този случай. От една страна имаме разсъдъчната способност, която, естествено, следва да се произнася върху обективния външен свят. Твърдението, че човекът трябва да бъде добър, не бива да зависи от нашите субективни чувства. Следователно, съдържанието на съждението трябва да бъде обективно. Но когато упражняваме нашата разсъдъчна способност се намесва и нещо друго. Нещата, които са обективно верни, са все още неосъзнати в нашата душа. Да, ние трябва да ги осъзнаем там, в душата си. Защото никакво съждение не може да осветли душата, без помощта на чувствата. Така че Brentano и Зигварт биха постигнали съгласие, ако приемат, че обективното съдържание на съждението стои извън дейността на чувствата; но за да стигнем в душата си до истинско убеждение за верността на съждението, трябва да се намесят и чувствата. Ви-

ждате, следователно, колко трудно е за днешните приблизителни философски трактовки да стигнат до определени и точни понятия. Обаче човек трябва да се издигне до такива точни понятия, а днес нито една от възпитателните системи не води до точни понятия, освен тази на антропософската Наука за Духа. Официалната наука смята, че разполага с точни понятия и всячески отхвърля антропософските изводи и понятия, понеже изобщо не подозира, че антропософските понятия са много по-точни и екзактни, защото те са извлечени от самата реалност, а не от произволната игра на думи.

След като сте наясно с емоционалния елемент в мисловния процес от една страна, и с неговото присъствие във волевия процес от друга страна, Вие стигате до убеждението: Чувствата са като една срединна душевна дейност между мисленето и волята, оказвайки - на свой ред - влияние върху двата процеса.

Чувствата са все още едно незавършено познание, както и все още една непроявена воля, едно задържано познание, една за държана воля. Ето защо и чувствата са съставени от симпатия и антипатия, които са скрити - както видяхте - едновременно и в мисленето и във волята. Те двете, симпатията и антипатията, са скрити в мисленето и във волята, доколкото са налице физическите процеси на нервите и кръвта, а се откриват в областта на чувствата.

Как изглеждат впрочем телесните проявления на чувствата? Вие ще ги срещнете навсякъде в човешкото тяло, където то по един или друг начин в съприкосновение влизат нервните и кръвоносните пътища. И навсякъде, където се докосват нервните и кръвоносни пътища, практически възникват чувствата. Само че в областта на сетивата, както нервите, така и кръвта са толкова префинени, че ние просто не успяваме да доловим наличните там чувства. Цялото ни зрение, целият ни слух са пронизани от прекалено фини чувства, обаче ние не ги долавяме; колкото сетивният орган е по-капсулиран и отделен от тялото, толкова по-слабо достига тези чувства до нашето съзнание. При зрението например, при дейността на окото, ние почти не усещаме чувствените вълни от симпатия и антипатия, защото окото, вместено в очната кухина, е до значителна степен откъснато от останалия организъм. Тук нервите, както и кръвоносните съдове, са устроени твърде фино. Ето защо чувствените усещания в окото са до голяма степен подтиснати.

Много по-слабо е подтиснат чувственият елемент в рамките на слуховите възприятия. Слуховите възприятия се намират в много по-тясна и органическа с останалия организъм, отколкото зрителните. В човешкото ухо си дават среща различни физиологически процеси, които значително се различават от физиологическите процеси в окото. Ето защо в мно-

го отношения ухото е едно много по-вярно отражение на това, което се разиграва в целия организъм. Тъкмо поради тази причина, сетивните процеси в ухото, винаги се съпровождат от един или друг чувствен елемент. Срещат се хора, които добре разбират това, което чуват, обаче съвсем не им става ясно - особено при слушане на музикални произведения - дали тоновете, които стигат до тях, имат предимно мисловен или пък предимно чувствен характер. Върху този факт израства едно интересно явление на съвременната епоха, което непосредствено засяга и самото художествено творчество.

Всички Вие добре познавате образа на Бекмесер от операта на Рихард Вагнер „Майсторите певци от Нюрнберг“*40. Какво точно представлява Бекмесер? Той представлява един музикален талант, който съвсем забравя, как чувственият елемент непосредствено се намесва в мисловните и познавателни сили на слуховия процес. Рихард Вагнер, чиито възгледи са представени в лицето на Валтер, беше напълно убеден - по един твърде едностранчив начин -, че музикалната тъкан е жива, главно благодарение на чувствата. Поддържането на тези два противоположни и едностранчиви възгледи, е в пълно противоречие с вярното схващане, а именно, че в музикалното възприятие, чувственият и познавателният елемент се намесват съвсем равноправно. Късните последици от този музикален спор виждаме, когато при изгрева на Вагнеровото изкуство, то намери и своя открит враг в лицето на Едуард Ханслик от Виена*41, който долавяше нещо съвсем немусикално във всичко онова, което напираше от чувствената сфера на Вагнеровите звуци. Едва ли могат да се намерят - поне от психологическа гледна точка - толкова интересни разработки в областта на музикалната критика, както съчинението на Едуард Ханслик „За музикално красивото“. В него най-вече се изтъква, че истински музикант с верен музикален усет е не този, който вмъква в музиката всевъзможни чувствени изблици, а само този, който ясно проследява същинския нерв на музикалното изкуство в обективната връзка между един тон и друг тон; нервът, който - без излишните чувствени украшения - изгражда здравата музикална тъкан. С чудна убедителност, Едуард Ханслик ни уверява, че висшата музика може да съществува единствено в звуковите образи, в звуковите арабески, а яростният му сарказъм се излива тъкмо върху това, което представлява квинтесенцията на Вагнеровите композиции: извличането на музикалните тонове от сферата на чувствата. Обстоятелството, че изобщо е възможен подобен спор между Вагнер и Ханслик, ни убеждава в едно: днес психологическите понятия, свързани с душевната област, са твърде неясни; иначе не би могъл да възникне и толкова ограничен възглед, както този на Ханслик. Ако оба-

че вникнем в чисто философските размишления на Ханслик, ще се убедим, че неговата книга е доста сполучлива и духовита.

Вие виждате: доколкото живее предимно в своите чувства, човекът непрекъснато насочва към периферията също и познавателни импулси! За различните сетива, това важи в различна степен.

Да, тези неща следва да се имат предвид; в противен случай опустошителните въздействия върху естественонаучното мислене могат да се окажат много големи. Ако ние бихме си позволили да говорим тук неподготвени по тази тема, а и за всичко, свързано с Вашата реформаторска дейност, това би означавало, в педагогическата си практика Вие да се придържате към досегашните психологии, към досегашните принципи на възпитание и т.н. В училищната си практика Вие би трябвало да вмъкнете обичайния подход на днешното време. Обаче всичко, което е станало „обичайно“ в тази област, е същинска злина от гледна точка на истинската психология.

Във всяка психология например, Вие намирате така нареченото „учение за сетивата“. Под „сетивна дейност“ се разбира, най-общо казано, сетивните процеси в окото, ухото, носа и т.н. Всичко попада в голямата абстракция, нарече на „сетивна дейност“. А това е вече голяма грешка! Вземете например онези сетива, които са известни на днешните психолози и физиолози, и ще установите - дори ако се ограничите само в областта на физиологията -, че сетивният процес на окото е нещо съвсем различно от сетивният процес на ухото. Тези два сетивни органа са напълно различни. Съвсем по друг начин стоят нещата при осезанието; досега то изобщо не е проучено както трябва. Нека обаче да останем при окото и ухото. Те осъществяват две толкова различни дейности, че включването им в някаква обща „сетивна дейност“ е само една празна теория. Когато говорим за дейността на окото, ухото или за обонянието, би трябвало да тръгваме от съвсем конкретни и нагледни примери. И тогава ще открием една толкова голяма разлика между тях, че днешните психолози веднага ще се откажат от навика да ни лансират т.н. обща физиология на сетивата.

До верни и точни изводи за човешката душа стигаме, само ако вникнем в тезите, които застъпвам в моите книги „Истина и наука“ и „Философия на свободата“. Едва тук може да се говори за „единната душа“, без да се изпада в абстракция. Защото тук човек е стъпил на здрава почва; тук се изхожда от възгледа, че макар и да е част от света, човекът не познава цялата действителност. Да, тези неща могат да се проследят с голяма точност в посочените две книги. Първоначално тази „цяла“ действителност е скрита за него. Но той непрекъснато се развива, и благодарение на своята мисловна и наблюдателна способност, се доближава до исти-

нската действителност. Едва сега човекът става владетел на света. В този смисъл, ясно е че философията на Кант, която е навлязла навсякъде, въвежда човека в жестоки заблуждения"*42. Защото, какво прави всъщност неговата философия? Тя издига следната догма: Ние можем да наблюдаваме света, който ни заобикаля, но практически в нас живее само отражението на този свят. Така Кант стига и до останалите си дедукции. Той не е наясно по въпроса, какво представлява обкръжението на човека, както то му се представя в неговите възприятия. Защото действителността не е в обкръжението, нито в сетивно възприемаемите явления; тя ни се открива само дотолкова, доколкото напредваме в нейното овладяване. Строго погледнато, истинската действителност е тази, която човек вижда в мига, когато той вече не може да се изразява с думи, а именно, в мига, когато той е преминал през Портата на смъртта.

В по-новата духовна култура на човечеството се вмъкват всевъзможни погрешни елементи и това се отразява най-силно в областта на педагогиката. Ето защо трябва да се стремим да заместваме погрешните понятия с ясни и точни понятия. Едва тогава ще сме в състояние да възпитаваме децата по правилен начин.

ШЕСТА ЛЕКЦИЯ

Щутгарт, 27.08,1919

Скъпи мои приятели,

Досега се опитвахме да обхванем човека - доколкото това е необходимо за възпитанието на детето - от душевна гледна точка. Още в началото е добре да разграничим и трите гледни точки - духовната, душевната и физическата - и за да получим представа за цялостната антропология, нека да разгледаме човека с оглед на всяка една от тях. Да започнем от душевната страна на човека, защото в обикновения живот най-често се сблъскваме с нея.

Вие видяхте, че обсъждайки човешкия душевен живот, ние се спряхме на двете основни понятия: антипатия и симпатия. Сега за нас съвсем не е уместно да преминем направо от душевната сфера в телесната, понеже от нашите антропософски лекции отдавна сме се убедили: телесните прояви могат да бъдат разбрани, само ако виждаме в тях едно откровение на Духа и на душата. Ето защо към душевната гледна точка, която вече формулирахме в най-общии линии, се налага да прибавим и едно внимателно обсъждане от духовна гледна точка, за да се приближим до така наречената „антропология", която разглежда човешкото същество според проявлението му във видимия физически свят.

От каквото и гледище да разглеждате човека, независимо от целта, която си поставяте, Вие винаги ще трябва да се съобразявате с трите основни

сфери в човешкия душевен живот: мисловната, чувствената и волевата. Досега ние обсъждахме тези три сфери най-вече с оглед на симпатията и антипатията. Нека сега да вникнем във волята, чувствата и мисленето по друг начин: от гледна точка на духовното познание.

Тази гледна точка също потвърждава голямата разлика между волята, чувствата и мислещото познание. Размислете върху следното: Когато опознавате нещата с помощта на мисленето, Вие трябва и да усещате - ако мога така да се изразя -, как образите под помагат Вашите понятия, за да живеете, малко или много, в светлина. С помощта на мисленето, Вие придобивате познания, обаче ясно чувствувате, как Вашият Аз е напълно ангажиран в тази познавателна дейност. В известен смисъл, всяка част, всяко звено от тази дейност, която Вие наричате „познание“, е дълбоко свързана с всичко онова, което Вашият Аз върши; или с други думи: всичко, което Вашият Аз върши, е в пряка връзка с познавателната дейност. Тук Вие сте, бих казал, в рамките на една напълно съзнателна дейност. И разбира се, би било твърде зле, ако в акта на познанието, яснотата на Вашето съзнание е смутена поради едни или други причини. Представете си, че докато формулирате една мисъл, част от Вашия Аз потъва някъде в областта на несъзнаваното, в резултат на което стигате до окончателното съждение! Представете си, че Вие казвате: „Този човек е добър!“ Сега Вие формулирате едно съждение. Вие трябва да сте сигурни, че съставните части на този процес, който Ви позволява да формулирате горното съждение, са нещо конкретно, нещо което може да бъде обхванато от светлината на съзнанието. Ако би трябвало да приемете, че някакъв демон или природен механизъм свързват „този човек“ с „е добър“, тогава Вие няма да сте напълно будни и с част от Вашето съждение бихте останали в мрака на несъзнаваното. Същественото в познавателния процес е, че - от началото до края - Вие участвувате в него с будно и ясно съзнание.

Обаче нещата с волята не стоят така. Вие добре знаете, че когато осъществявате дори една най-обикновена волева дейност, както например ходенето, сте напълно съзнателни единствено в представата за ходенето. Само че Вие не знаете абсолютно нищо за това, което се извършва във Вашето тяло и във Вашите мускули, докато крачите по пътя. Помислете само, какво би се получило, ако трябваше напълно съзнателно да проникнете във всички процеси, които по необходимост съпровождат волевия акт на ходенето! В такъв случай би следвало да знаете съвсем точно от какви хранителни вещества се нуждаят мускулите на тялото, как ще се усвоят от него и т.н. Обаче Вие никога не бихте могли да изчислите точното количество от хранителните вещества, необходимо за тази цел. Несъмнено, Вие знаете: Всичко това протича във Вашия организъм по

един дълбоко несъзнателен начин. Доколкото осъществяваме един или друг волев акт, ние не прекъснато вмъкваме в нашата дейност нещо дълбоко несъзнателно. И това не се отнася само до волевите прояви в нашия биологичен организъм. Напротив, дори външните прояви на нашата воля във видимия физически свят, също остават необхванати от светлината на съзнанието.

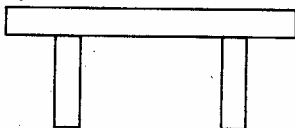

Рис.7

Представете си само, че имате две изправени греди. Представете си още, че напречно върху тях поставяте трета греда. Замислете се сега, колко много се различават Вашите напълно съзнателни действия в този конкретен случай, от всичко онова, което формулирате в съждението „Този човек е добър“. Моля Ви да разграничите тази познавателна дейност, от онова, за което Вие не знаете нищо, въпреки че участвувате в него с цялата си воля: Защо тези греди крепят напречно поста вената върху тях трета греда? Вместо отговор, днешната физика ни предлага само хипотези. И когато хората вярват, че „знаят“ отговора, те чисто и просто си въобразяват. Общо взето, всички понятия като „кохезия“, „адхезия“, „сили на привличане“ и „сили на отблъскване“, са само хипотези. В нашите действия, ние разчитаме на тези външни хипотези; ние изчисляваме, че при известен диаметър, двете греди ще поемат тежестта на третата без да се огънат. Обаче ние далеч не можем да вникнем в целия гореописан процес, както и не можем да вникнем във вътрешните процеси на нашите мускули, докато крачим по пътя. Така че също и тук, в нашата воля се намесва един несъзнателен елемент. Волята винаги крие в себе си нещо несъзнателно.

Чувствата се намират по средата между волята и мисленето. Характерно за чувствата е, че една част от тях е озарена от съзнанието, а друга част е обхваната от несъзнателните сили на душата. По този начин, от една страна чувствата се намесват в познавателния процес, а от друга страна - във волята. Какво означава този факт от духовна гледна точка?

В обикновения живот, ние говорим за будност, за състояние на ясно и будно съзнание. Обаче ние постигаме тези състояния единствено в областта на мисленето. Следователно, ако трябва да сте съвсем точни, Вие ще потвърдите: Фактически човекът е буден само дотолкова, доколкото обхваща и опознава нещата със своето мислене.

А как стои въпросът с волята? Всички Вие познавате безсъзнателното състояние, в което изпада човек при заспиване. Всичко, което изживя-

ваме от момента на заспиване до момента на пробуждане е извън областта на нашето съзнание. Така изглеждат и нещата с волята: Там, където проявяваме воля, се намесват и силите на несъзнаваното. Или с други думи: Доколкото сме волеви същества, ние спим, макар и да сме будни. Вътре в себе си ние винаги носим един спящ човек: волеви човек!, и го придружаваме с будния и мислещ човек; доколкото сме волеви човеци, ние се намираме в дълбок сън дори и в периода между пробуждане и заспиване. Вътре в нас, нещо непрекъснато спи: дълбоката и съкровена същност на волята. Човекът изобщо не може да бъде разбран, ако не знаем, че проявявайки своята воля, той потъва в дълбок сън.

Както вече споменах, чувствата се намират по средата. И сега идва ред на въпроса: До каква степен съзнанието се намесва в живота на чувствата? Те са разположени, така да се каже, на границата между будността и съня. Вие познавате Вашите лични чувства толкова, колкото и сънищата, само че за сънищата „си спомняте“, а чувствата изживявате непосредствено. Обаче душевната нагласа, с която се обръщате към Вашите чувства не се различава от душевната нагласа, която имате спрямо Вашите сънища. Денем Вие сте не само буден човек, доколкото мислите, не само спящ човек, доколкото проявявате воля, но и сънуващ човек, доколкото изпитвате едни или други чувства.

Следователно, налага се да различаваме три различни състояния на съзнанието в периода между пробуждането и засипването: будност в истинския смисъл на думата (доколкото мислим), сънуване (доколкото изпитваме чувства) и дълбок сън (доколкото проявяваме воля). Обикновеният дълбок сън, лишен от всякакви съновидения, или с други думи, спането - от духовна гледна точка - не представлява нищо друго, освен безграничната и пълна душевна от даденост на човека към проявите на неговата собствена воля. Разликата се свежда до това, че в единия случай ние спим с цялата си душевна същност, а в другия случай ние спим само с нашата воля. При сънуването, както то протича в обикновения живот, ние сме потопени с цялата си душа в това, което наричаме „сън“, докато в будното състояние, ние оставаме при нашите чувства.

От педагогическа гледна точка обаче, нещата изглеждат по друг начин и това не бива да Ви очудва, понеже децата съвсем не са еднакви по отношение будността на тяхното съзнание. Защото Вие лесно ще установите, че деца, при които преобладават чувствата, се намират в едно мечтателно и съноподобно състояние; при тях мисленето още не е пробудено и те са извънредно склонни към мечтателство. Ето защо, на такива деца Вие можете да влияете с помощта на силни чувства. Много вероятно е, че тези силни чувства ще пробудят у тях ясно и точно мислене, защото всеки дълбок сън, с оглед на самия жизнен ритъм, носи в себе си тенденцията,

след известно време да премине в будност. Ако се обърнем към едно такова дете, което е застинало в своите мечти и настроения, с помощта на силни чувства, след известно време те от само себе си ще се пробудят под формата на мисли.

Деца, които все още са унесени в своите мечтания и са дори твърде ограничени в своя чувствен живот, ще Ви очудят със силната си воля. Несъмнено, ако се замислим върху тези неща, ще си обясним доста от загадъчни те прояви в детската възраст. При Вас често постъпват деца, които правят впечатление на умствено недоразвити. Вие често сте склонни да вземате бързото решение: „Но това дете е недоразвито!“ - и ако това се потвърди от методите на експерименталната психология, от „чудните“ тестове за „паметови разстройства“, с които днес разполагат всички психологически лаборатории, ясно е, че ще заявите: Детето е слабоумно и се налага да постъпи в училище за умствено изоставащи. Ако обаче вървите по този път, Вие никога няма да се докоснете до истинската същност на детето. Може би тъкмо детето, което изпращате в помощно училище, един ден ще се прояви като подчертано волева натура и ще превърне своята холеричност в целеустремени действия. Обаче засега волята спи. И ако при едно такова дете мисленето ще се пробуди едва по-късно, то трябва да бъде възпитавано по такъв начин, че след време да може да се прояви като самостоятелна и действена личност. Първоначално такова дете изглежда наистина като умствено недоразвито, но това не е така. Ето защо, в подобни случаи трябва да проявим съответния усет и да пробудим в него именно волята; с други думи: ние трябва да се намесим в неговото будно, но всъщност спящо състояние по такъв начин - понеже всеки сън носи в себе си тенденцията да премине в будност -, че в по-късна възраст действително да прояви своята могъща воля, която сега е заглушена и потънала в дълбок сън. При възпитанието на подобно дете ударението в никакъв случай не бива да се поставя върху неговите познавателни способности, а по възможност просто да му втълпим неща, които стимулират волята; напр. да го подканим, докато говори, да извършва и определени движения. Вземете това дете, изведете го извън класната стая - за другите деца този метод може да е смущаващ, но за конкретното дете той е просто градивен - и го накарайте, докато изговаря дадено изречение, да съпровожда всяка отделна дума с определено движение. Ето: Този (крачка) - човек (крачка) - е (крачка) - добър!

По този начин Вие свързвате волевия елемент с интелектуалните способности и постепенно стигате до там, че при тези деца волята израства до сферата на мисленето. Изобщо, до едно истинско познание за естеството на нашите възпитателни задачи, ние се приближаваме едва чрез

възгледа, според който при будния човек са налице различни степени на съзнание: будност, сънуване и дълбок сън, лишен от сънища.

Но сега идва ред на един друг въпрос: Какво е отношението на човешкия „Аз“ към тези различни степени на съзнание? Най-лесно ще си отговорите на този въпрос, ако вземете в съображение неоспоримия факт, че всъщност това, което наричаме „свят“ или „Космос“ е сбор от различни дейности. За нас тези дейности са видими в многообразните проявления на елементарните Същества и сили. Например жизнената сила на етерното тяло е навсякъде около нас. А между елементарните сили и жизнената сила е разположено всичко, което поражда, примерно, топлината и огъня. Замислете се само, че ние действително сме поставени всред едно обкръжение, където огънят предизвиква всевъзможни явления.

В определени географски области, например в Южна Италия, е достатъчно само да запалите лист хартия и в същия миг от порите на Земята започва да излиза дим. Защо се получава това? Защото запалената хартия и топлината разреждат въздуха, така че силите, скрити до този момент под Земната повърхност, бликват нагоре и се проявяват под формата на димни облаци. Този експеримент може да се потвърди от всеки пътник, минаващ през околностите на Неапол. Изтъквам горния пример само за да напомня, че при задълбоченото разглеждане на света, ние винаги стигаме до извода: „Да, човекът е поставен всред едно обкръжение, което от край до край е проникнато от видими и невидими сили.“

Но има и сили, които са по-висши от топлината. Те също пулсират в нашето обкръжение и - като физически човеци - ние неизбежно се свързваме с тях. Нашето физическо тяло е така изградено, че ние носим в себе си тези сили, макар и да не ги забелязваме.

Обаче ако нашият Аз - тази най-млада свръхсетивна част на човешкото същество - беше непосредствено свързана с тези космически сили, ние едва ли бихме могли да се движим свободно в земния свят. Човешкият Аз не би могъл изцяло да се посвети на околния свят. Да, Азът трябва да бъде предпазен; той не бива да се разлива по всички посоки на Космоса. Наистина, един ден той ще се развие до такава степен, че ще може да прониква в Космоса. Обаче засега той не е в състояние на върши това. Ето защо е необходимо ние да пренасяме нашия напълно буден Аз не направо в реалния свят, а само в образите, имащи отношение към този свят. Ето защо в нашето мисловно познание ние разполагаме само с образи; нещо, което вече обсъдихме от душевна гледна точка.

Нека сега да обсъдим въпроса от духовна гледна точка. В мисловното познание ние боравим с образи; и ние, човеците - поне в сегашната си еволюционна степен - разполагаме през периода от раждането до смъртта не с реалния Космос, а само с образите за Космоса. Да, нашият буден

Аз разполага само с образите. Ето защо, намирайки се в будно състояние, ние трябва най-напред да породим в нашето тяло именно образите за Космоса; едва после нашият Аз може да си служи с образите и да живее с тях.

Психолозите полагат неимоверни усилия, за да обяснят връзките между тялото и душата. Те говорят за „взаимодействие“, за „психофизически паралелизъм“ и за още много други неща. В основата си, всички тези определения са очебийно детински. Истинските процеси се свеждат до следното: Всяка сутрин при събуждане, Азът прониква в тялото, обаче не в неговите физически процеси, а в света на образите, които външните въздействия пораждат в най-скритите дълбини на тялото. По този начин Азът се свързва с мисленето.

При чувствата нещата не изглеждат така. Тук Азът прониква в самото тяло, не само в образите. Ако обаче това проникване би се извършило напълно съзнателно, тогава щеше да настъпи - разбира се, в душевен смисъл - буквално едно душевно изгаряне. Ако в областта на чувствата, с Вас би се случило същото, което става с Вас в хода на мисленето, т.е. когато с Азът прониквате в породените от тялото образи, тогава Вие буквално бихте изгорели душевно. Вие просто не бихте могли да издържите това! Вие сте в състояние да понесете това проникване на Азът в сферата на чувствата, само сънувайки, т.е. в една понижена степен на съзнанието. В това, което всъщност се извършва във Вашето тяло, докато се отдавате на чувствата, Вие можете да се справите единствено ако сънувате.

А това, което се разиграва в областта на волята, Вие можете да понесете единствено спейки. За Вас би представлявало нещо ужасно, ако в обикновения живот би трябвало да вземате непосредствено участие в процесите на Вашата воля. Ако би трябвало съзнателно да изживеете веществвообменните процеси, чрез които хранителните вещества доставят необходимата енергия, за да ходите, Вие щяхте да бъдете сполетени от най-свирепата болка. За Вас е истинско щастие, че не изживявате този момент, респективно, че го изживявате в спящо състояние. Ако бяхте не спящи, а будни, Вие щяхте да изпитате една ужасна болка, възможно най-голямата болка на света. С други думи: пробуждайки се в нашата воля, ние все пак трябва да оставим латентната болка в заглушаващите прегръдки на сънното състояние.

И сега Вие разбирате защо аз описвам три степени от живота на Азът в обикновения живот: пълна будност, будност, придружена от сънуване, и - ако мога така да се изразя - спяща будност. Напълно будният Аз живее в мис ловното познание. Обаче там Азът живее само в образи, и ако в живота си между раждането и смъртта човекът пренебрегне упражне-

нията, споменати в моята книга „Как се постигат познания за висшите светове?“, той ще ограничи своето мислене единствено в сферата на образите.

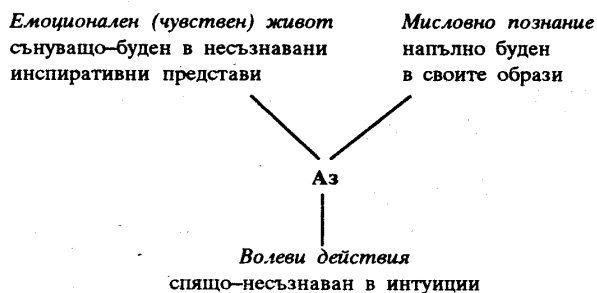

Рис.8

При чувствата, Азът не е вече така буден. Да, при чувствата ние сме сънуващо-будни. И как впрочем изживяваме проявенията на това междинно състояние? Ние ги изживяваме в така наречените Инспирации, инспирираните представи, несъзнателно инспирираните представи. Тук е огнището на онези сили, които бликат от чувствата на творческите натури, за да се издигнат към областта на будното съзнание. Всичко се поражда най-напред именно тук и това се отнася най-вече за „хрумванията“ на будния човек, които впоследствие метаморфозират в едни или други образи.

Това, което в „Как се постигат познания за висшите светове?“ наричам Инспирации, са всъщност прояснените и на пълно осъзнати изживявания, които всеки човек има в областта на своите чувства. И когато определени хора говорят за своите Инспирации, те фактически имат предвид това, което светът влага в техния чувствен живот и което по силата на известни техни способности се издига в областта на ясното и будно съзнание. Тези Инспирации, както и самото мисловно съдържание, имат по същество космически произход. Обаче през периода между раждането и смъртта, в несъзнателните Инспирации се отразяват такива космически процеси, които ние можем да изживеем единствено в сънно състояние; в противен случай нашият Аз би бил изпепелен в тези процеси, би бил задушен, буквално задушен.

Впрочем това задушаване понякога настъпва и при определени абнормни състояния. Представете си, че сънувате някакъв кошмар, съпроводен със задух. В този случай част от болестните взаимодействия между Вас и външния свят, между Вас и атмосферния въздух, просто се стремят да прерастват в нещо друго. Да, обаче напирайки към Вашето Азово съз-

нание, тези процеси нямат облика на една нормална, а на една абнормна, мъчителна представа: кошмарът! И ако човекът изживяваше своето дишане по напълно съзнателен начин, той щеше да изживява всяко вдишване и издишване, сякаш се намира в непрекъснат задух, в непрекъснат кошмар. Да, човекът би „чувствувал“ тези процеси като едно непрекъснато изтезание. Ето защо всичко това е в известен смисъл притъпено и се изживява не като физиологически процес, а под формата на „чувство“.

А процесите, които се разиграват в областта на волята - аз вече споменах това - биха били съпроводжани с ужасна болка! На трето място, ще допълним: В сферата на волевата активност, Азът спи. И тук, в състояние на силно „понижено“ съзнание, в спящо съзнание, човекът долавя не друго, а несъзнателните Интуиции. Да, човекът непрекъснато има несъзнателни Интуиции; обаче те са спотаени там, в неговата воля. В своята воля човекът спи. Ето защо, обикновено той не достига до своите Интуиции; това става само в изключителни и щастливи мигове от живота.

В обикновения живот на човека има нещо своеобразно. Всички ние добре познаваме ясното и будно съзнание, на чиито фон протича мисловната дейност. Тук ние се намираме, ако мога така да се изразя, в най-светлата точка на съзнанието. Размишлявайки за света, хората често заявяват: „Ето, сега ние стигнахме до някаква интуиция!“ Обаче в тези „интуиции“ се намесват изключително неясни чувствени елементи, така че интуициите могат да са верни, но могат и да са крайно погрешни. И най-после, когато поетът говори за своите интуиции, той съвсем не ги извлича от мястото, което хората смятат за „огнище“ на интуициите: инспирираните представи, бликащи от неговия чувствен свят; не, той ги извлича от бездната на своята спяща воля.

Който вниква в тези неща, той вижда и дълбоките закономерности зад привидно случайните събития от живота. Вземете например втората част от Гьотевия „Фауст“ и се опитайте да разберете как са възникнали тези забележителни стихове. Гьоте беше вече съвсем стар, когато пишеше втората част на своя „Фауст“. На бюрото стоеше неговия секретар и записваше това, което Гьоте диктуваше. Ако Гьоте би трябвало да пише сам, вероятно нямаше да съчини онези забележителни места от втората част на „Фауст“. Но ето че - диктувайки - той непрекъснато крачи напред и назад из своята малка стая във Ваймар и несъмнено, това ритмично движение е допринесло твърде много за цялата концепция на „Фауст“. Докато Гьоте упражнява своята несъзнателна воля в акта на ходенето, нещо от неговите Интуиции напират навън и намира израз в това, което ръката на другия послушно записва на белия лист.

Ако искате да си представите „Азът“ и неговия живот във физическото тяло, замислете се върху следната схема:

- I. В будно съзнание - образно познание
- II. В сънищно съзнание - инспиративни чувства
- III. В спящо съзнание - интуитивна воля

Сега обаче Вие едва ли бихте могли да си обясните защо интуитивното усещане, за което хората говорят, прониква по-лесно до образното познание, характерно за всекидневието, отколкото до видимо по-близките инспиративни чувства. Нещата са още по-нагледни в долната част на рисунката. Ако следваме посоката на първата стрелка, виждаме как

Рис.9.

образното познание слиза в областта на Инспирациите, за да се издигне после отново в областта на Интуициите (стрелка 2). Обаче познанието, обозначено със стрелка 1, е всъщност слизано в тялото. Представете си още, че сте застанали някъде, напълно спокойни, отдадени на размишления за видимия физически свят. Сега Вие живеете в свят от образи. Всичко, което иначе Азът изживява в представи, сега потъва в тялото, първоначално в чувствата, а после във волята. Вие не долавяте нито това, което се разиграва в чувствата, нито това, което става във волята. Едва когато започнете да се движите, да ходите или да вършите нещо, Вие забелязвате най-напред волята, а не чувствата. Да, слизайки в тялото и издигайки се по посока на стрелка 2, интуитивната воля е по-близо до образното съзнание, отколкото до сънищните инспиративни чувства. Ето защо хората често казват, че имат някаква смътна, неопределена интуиция.

Не бива да се смесва това, което наричам „Интуиция“ в моята книга „Как се постигат познания за висшите светове?“ с повърхностните интуиции на обикновеното съзнание.

Сега Вие се доближавате до истинския образ на човешкото тяло. Представете си за миг, че ходите и наред с това наблюдавате света. Но представете си още, че не долната част на тялото Ви разполага с крака, а главата и че тя е, която би трябвало да си служи с тях. В този случай Вашите съзercания и Вашата воля биха се слели в едно цяло, а резултатът би бил следния: Вие бихте могли да ходите само спящи. Доколкото главата Ви е поставена на раменете, тя се крепи и носи от цялото тяло; тя е в покой дори и когато се движите с останалите части на Вашето тяло. И главата трябва да е в покой; в противен случай тя не би могла да бъде орган на мисленето. Тя трябва да бъде изтръгната от спящата воля, защото в мига, когато я приведете в движение, когато смутите нейното относително спокойствие, тя веднага би изпаднала в сън. Тя предоставя волевата активност на тялото, а самата тя, главата, обитава тялото и живее в него, сякаш се намира, ако мога така да кажа, в един движещ се фойтон, като се оставя да бъде разхождана от него. Единствено благодарение на това, че главата се оставя да бъде носена от тялото - и проявява своята активност в условията на външно спокойствие и неподвижност -, човекът е буден и може да предприема своите волеви действия. Вярна представа за образа на човешкото тяло се постига само с помощта на подобни духовнонаучни съзercания.

СЕДМА ЛЕКЦИЯ

Шутгарт, 28.08.1919

Скъпи мои приятели,

Вашият стремеж отдавна е насочен към истинската същност на човека. В хода на досегашните лекции и чрез общата педагогика, ние се опитахме да обхванем човешкото същество най-напред от душевна, а после и от духовна гледна точка. Днес ще продължим по-нататък. Разбира се, ние непрекъснато ще се натъкваме на понятия, които са общоприети в педагогиката и психологията.

Ако разглеждаме човека от душевна гледна точка, несъмнено главната тежест ще падне върху двата основни принципа, антипатията и симпатията, лежащи в основата на космическите закономерности; ако обаче го разглеждаме от духовна гледна точка, несъмнено акцентът ще падне върху различните състояния на съзнанието. Вчера ние се за познахме с трите състояния на съзнанието - с будното, сънищно и спящо съзнание, като посочихме, че те са съответно свързани с мисленето, чувствата и волята.

Всеки вид разбиране изисква съпоставяне на нещата. Тази методическа забележка е важна и аз специално я подчертавам. Насочим ли към света нашите познавателни стремежи, ние започваме с наблюдението. Ние

прибъгваме или до нашите сетива, както обикновено постъпваме в живота, или - в резултат на определено развитие - наблюдаваме с помощта на душата и Духа, т.е. с помощта на Имагинацията, Инспирацията и Интуицията. Обаче духовното наблюдение е също един вид „наблюдение“ и за да бъде то пълно, необходимо е правилно разбиране на наблюдаваните процеси и явления. А ние можем да разбираме, само ако сравняваме и съпоставяме нещата, които виждаме в Космоса и в заобикалящия ни свят. Вие ще си изградите точни понятия за тялото, душата и Духа, най-вече ако обхванете целия жизнен път на човека. Само че следва да имате предвид: тези съпоставки, за които загатвам, представляват само началните степени на разбирането. Понятията, до които, стигате по този начин, се нуждаят от по-нататъшно развитие.

Ако си представите едно новородено дете, с неговите движения, форми и звуци, Вие ще получите и един образ на човешкото тяло. Обаче този образ ще бъде цялостен, само ако го съпоставите с образа, характерен за средната и за старческата възраст на човека. В средната си възраст, човекът е по-скоро душевно същество, а в старческата - по-скоро духовно същество. Последното твърдение лесно може да се оспори. Мнозина ще възразят: Но как, няма доста старци не показват признаци на слабоумие? Това твърдение упорито се поддържа от хора с материалистичен светоглед, които често се позовават на допускането, че дори такъв голям дух като Кант също би станал слабоумен с напредването на възрастта. Тези факти и възражения, общо взето, са верни. Само че с тях материалистите съвсем не доказват това, което искат да докажат. Защото и Кант, преди да застане пред Портата на смъртта, беше много по-мъдър, отколкото в своето детство; само че на младини тялото му беше в състояние да възприема всичко онова, което идваше от неговата мъдрост; ето защо той постигна тази висока степен на съзнание във физическия живот. Напротив, в старческа възраст, тялото стана неспособно да възприема това, което идваше от Духа. Тялото престана да бъде подходящ инструмент на Духа. Ето защо на физическия план, Кант не можеше да стига до съзнанието за това, което живееше в неговия дух.

Въпреки привидната аргументация на току що споменатото възражение, трябва да сме наясно: в напредналата си възраст човек става все по-мъдър, все по-духовен, все по-близо до Духовете. Ето защо при старци, които са съхранили пластичната си и жизнена сила дори в напреднала възраст, ние можем да видим духовните им качества в техния първоначален вид. Да, има и такива случаи.

Преди време в Берлин живееха двама професори. Единият беше Михелет*43, хегелиянец, на повече от 90 години. Този духовно издигнат човек, макар и толкова възрастен, продължаваше да чете своите лекции

като хоноруван професор. Другият беше Целер, един добър познавач на гръцката философия. В сравнение с Михелет, той беше просто младеж със своите 70 години. Но той често се оплакваше от бремето на старостта, от това, че не може да чете своите лекции, които изглеждали трудно разбираеми дори за самия него. Обаче Михелет винаги казваше: Не разбирам Целер; как бих могъл аз да чета лекции цял ден, а Целер, който е в своята младост, да се оплаква, че това му струвало толкова много усилия!

Виждате, следователно, как в отделни личности се съхранява до най-дълбока старост това, което просто блика от Духа.

Напротив, ако разгледаме проявите на човека в средната му възраст, ще стигнем до началните моменти в наблюдението на неговата душевна същност. Ето защо в тази възраст човек може да изглежда твърде беден или твърде богат от към душевни качества. Защото душевните качества зависят от човешката свобода, както и от възпитанието. Обстоятелството, че много хора са душевно ограничени в своята средна възраст, съвсем не означава, че този възрастов период се отличава с бедна душевност. Ако сравним несъзнателната, подвижна и спонтанна телесна природа на малкото дете със спокойната и съзерцателна природа на стареца, ще установим от една страна активното и подвижно детско тяло, а от друга страна, едно тяло, чиито физически живот остава на заден план, едно тяло, което - бих казал - отрича самото себе си.

Насочим ли погледа си към душевния свят на човека, ще видим, че той носи в себе си мисленето, чувствата и волята. Вгледаме ли се в душевния свят на детето, ще се убедим в тясната връзка между неговите чувства и воля. Бихме могли дори да кажем, че при детето чувства и воля са сраснали в едно цяло. Когато то се движи или подскача, движени ята му в този момент отговарят на неговите чувства; то просто не е в състояние да разграничи движенията от чувствата.

В старческата възраст нещата не изглеждат така. Там свързани са мисленето и чувствата, а волята се проявява, такава се каже, самостоятелно. Следователно, човешкият живот протича по такъв начин, че чувствата, които първоначално са свързани с волята, постепенно се освобождават от нея. При възпитанието ние сме изправени тъкмо пред този проблем: еманципирането на чувствата от волята. Сега, освободените от волята чувства, се свързват с мисленето. Ние ще подготвим детето за следващите възрастови периоди, само ако подпомагаме освобождаването на чувствата от волята; едва тогава, в зряла възраст - вече като мъж или жена - детето ще съумява да свързва освободените чувства със своето познание.

Защо се вслушваме в старците, когато те споделят своите лични опитности? Защото в хода на живота, те са свързали личните си усещания със своите понятия и идеи. Те не ни занимават с теории, а с личните си емоционални изживявания, интегрирани, така да се каже, в техните понятия и идеи. При стареца, у когото чувствата са наистина свързани с мисленето, понятията и идеите звучат топло, те са именно лични, конкретни, истинни; докато при мъжа и жената в зряла възраст, понятията и идеите са по-скоро теоретични, абстрактни, звучат книжно.

Характерна особеност в развитието на човешките душевни способности е, че „чувствената воля“ на детето прераства в „чувственото мислене“ на стареца. Между двете крайни състояния се простира целия човешки живот и - като възпитатели - ние ще го утвърдим и подпомогнем, само ако разглеждаме тези неща от правилната гледна точка.

Нека да напомня, че всеки вид наблюдение започва с нещо, което всички психологии определят като усещане. Когато едно или друго от нашите сетива се докоснат до околния свят, най-напред възниква усещането. Ние усещаме цветове, звуци, топлина, студ и т.н.

Но ако приемем описанията на днешните психолози, ние изобщо няма да стигнем до точна представа за същността на усещането. Произнасяйки се върху усещането, те казват: Там, във външния свят протича определен физически процес и неговите вибрации или трептения стигат до нашите сетивни органи като предизвикват един или друг вид дразнене. Психолозите охотно говорят за „дразнене“, но с това те не ни казват нищо. Вярно е, че има връзка между „дразнене“, „сетивен орган“ и „усещане“, но как протича целия процес - днешната наука и днешната психология изобщо не са в състояние да обяснят.

Нека оставим настрана психологическите дефиниции и изводи, нека по-добре да вникнем в самата природа на усещането и да поставим въпроса: Коя от душевните сили е най-сродна с усещането?

За днешните психолози нещата са ясни; те веднага отнасят усещанията към мисловната дейност и заявяват: Най-напред ние усещаме, после възприемаме, изграждаме си представи и понятия и т.н. Да, външно погледна на то, тази последователност е логична, само че тя е безкрайно далеч от действителната същност на усещането.

Ако чрез достатъчно упорито самонаблюдение човек поиска да вникне в тези неща, той рано или късно ще се убеди: Усещането има волев характер и само допълнително е обогатено от чувствени елементи. И преди всичко, то няма нищо общо с мисленето, с познанието; то е свързано с чувствената воля или с волевите чувства.

Аз съвсем не зная, каква част от днешните психолози - естествено, невъзможно е да се познават всички съвременни психологии - допускат

някаква родствена връзка между усещането и волята. Когато говоря за родството между усещане и воля, това не е съвсем точно, понеже усещането има родство както с чувствената воля, така и с волевите чувства. И все пак един психолог, отличаващ се с добра наблюдателност, успя да открие връзката между усещане и чувства. Става дума за Мориц Бенедикт от Виена*44. Впрочем неговата „Психология“, в която има нещо твърде особено, е почти непозната. На първо място, Мориц Бенедикт е специалист по криминална антропология, а пише и трудове по психология. На второ място, той е естествоизпитател, а в същото време пише върху значението на поетичното изкуство за възпитанието и дори анализира художествени творби, за да покаже как могат да се използват в хода на възпитанието. Тук има нещо смущаващо: този човек иска да остане учен, а твърди, че психолозите имат нужда от писателите. И на трето място: той е евреин, а посвещава своята „Психология“ на католическия свещеник - философ към теологическия факултет на Виенския университет, Лауренц Мюлнер. Три наистина смущаващи подробности, които пречат на професионалните психолози да приемат сериозно неговите изводи. Но ако разлистите неговата „Психология“, Вие ще установите изключително много сполучливи и остроумни разсъждения, въпреки че в основата си тя е погрешна, защото почива на едно материалистическо схващане за света. Като цяло, книгата няма голяма стойност, обаче отделните наблюдения са превъзходни. Човек трябва да се възползва от едно добро обяснение, независимо къде ще го срещне. Един добър наблюдател не бива да подценява постиженията на Мориц Бенедикт само поради недопустимата основна тенденция в неговите съчинения.

И така, усещането е нещо, което има връзка както с волевите чувства, така и с чувствената воля. Освен това: там, където се простира човешката сетивна сфера - а грубо казано, ние носим сетивата във външната страна на наше то тяло -, там ние откриваме, поне в известен смисъл, чувствената воля и волевите чувства. Нека да погледнем тази схематична рисунка: Откъм външната повърхност на човека - моля Ви да не забравяте, че това е само една схема - ние имаме сетивната сфера, където откриваме волевите чувства и чувствената воля. Но какво извършваме ние в тази телесна повърхност, доколкото там е разположена и сетивната сфера?

Тук ние осъществяваме една дейност, която се намира между сънуването и спането; бихме могли да я наречем „сънуващо спане“ или „спящо сънуване“. Защото ние спим не само през нощта, в периферията на нашето тяло ние непрекъснато спим и - като човешки същества - изобщо не успяваме да проникнем в истинската същност на усещанията, понеже в тази област, където се намират те, ние спим сънувайки, или сънуваме

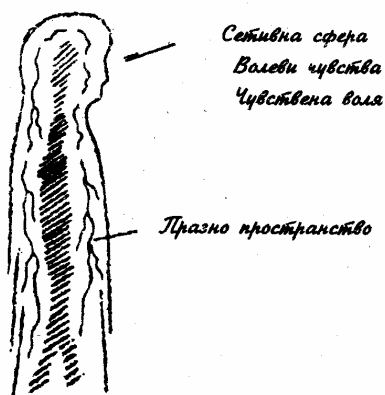

Рис.10

спейки. Психолозите просто не забелязват, че причината, поради която не можем да си обясним човешките усещания е къщата, която сутрин след пробуждане, ни пречи ясно да си припомним съдържанието на нашите сънища. Вие виждате, че понятията „сън“ и „спане“ имат съвсем различно значение от това, което им приписваме в обикновения живот. Обикновено свързваме „спането“ с представата, че през нощта, когато лежим в леглото, ние „спим“. Ние съвсем не предполагахме, че това спане е нещо, което има много по-голям обхват и че ние непрекъснато спим - там, в повърхността на нашето тяло, където допълнително се намесват и сънищата. А тези „сънища“ не са нищо друго, освен сетивните усещания, преди да бъдат обхванати от нашия разум, от нашето мислене.

Волевата и чувствена сфера на детето също са свързани с неговите сетива. Ето защо ние винаги подчертаваме, че интелектуалното възпитание на детето има нещо общо и с неговата воля; защото чрез всичко, което детето вижда и възприема, ние трябва да подсилваме неговите чувства и воля; в противен случай ние сме в разрез със самата сетивна природа на детето. Към стареца, намиращ се в залеза на своя живот, ние можем да говорим по друг начин, защото неговите усещания са претърпели известна метаморфоза. При стареца усещанията са преминали от чувствената воля към чувственото мислене, с една дума, те са станали други. Тук те имат по-скоро мисловен характер и носят в себе си много по-голямо спокойствие, защото са защитени от атаките на волята. За стареца можем да кажем, че усещанията вече стоят близо до понятията, до идеите.

Обикновено психолозите не правят тази фина разлика в усещанията. За тях старческите усещания и детските усещания са едни и същи, понеже усещането е винаги усещане. Тук сме изправени приблизително пред същата логика, която откриваме в думите: Бръснарят е нож, следователно

нека да нарежем с него месото, понеже ножът е нож! Хората често си изграждат понятия като тълкуват думите. Обаче това не трябва да се прави; понятията следва да се извличат от фактите.

Усещанията са нещо живо и също подлежат на развитие, така че при детето те имат по-скоро волев характер, докато при стареца показват по-скоро разсъдъчен, интелектуален характер. Естествено, за човека е много по-лесно да извлича всичко от думите; но срещат се и такива тълкуватели, които могат да ни хвърлят в истински ужас.

Наскоро имах възможност да разговарям с мой съученик, след като дълго време не бяхме се виждали. С него учихме в едно основно училище, после аз постъпих в реална гимназия, а той - в учителски институт, при това в Унгария. Така изглеждаха нещата през 70-те години на миналия век. Но ето че се срещнахме и, между другото, започнахме разговор за светлината. От университетския курс по физика всеки научава, че светлината има нещо общо с трептенията на етера и т.н. Това би могло да се разглежда поне като една от причините за светлината. Моят някогашен съученик обаче заяви: Аз зная какво представлява светлината: Светлината е причина за зрението!

Чиста игра на думи! Ето как хората си изграждат понятия с помощта на думите. И лесно можем да си представим какво се предлага на учениците, като знаем, че този господин по-късно сам обучава като учител сто-тици деца, чак до своето пенсиониране.

Ние трябва да оставим думите настрана и да се придържаме към духа на нещата. Искаме ли да вникнем в нещо, не трябва веднага да се залавяме за думите, а трябва да потърсим действителните съотношения. Ако потърсим произхода на думата „Дух“ в лингвистичните изследвания на Фриц Маутнер*45, ще открием близост между „Дух“ (Geist) и „пъна“ (Gischt) или „газ“ (Gas). Да, известна близост има, но ако разчитаме на подобни обяснения, няма да стигнем до никъде. За съжаление, тези методи се прилагат често, особено при тълкуване на Библията. Ето защо Библията е онази книга, която повечето хора и най-вече съвременните теолози, разбират най-зле.

С други думи, искаме ли да стигнем до едно точно понятие за Духа, няма защо да разчитаме на етимологията; необходимо е, в случая, да сравним изживяванията на детското тяло с тези на стареца. Съпоставяйки действителните факти, ние стигаме до реални и точни понятия.

И така, ние стигаме до едно реално и точно понятие за усещането, когато знаем: то възниква в телесната периферия на детето под формата на волеви чувства или чувствена воля, защото телесната периферия на детето, сравнена с неговата вътрешност, просто спи и наред с това, сънува. Следователно, Вие сте будни не само във Вашето мислене, а по начало

сте будни най-вече във вътрешността на Вашето тяло. В неговата периферия Вие непрекъснато спите. И по-нататък: Това, което става в обкръжението на тялото, или по-добре казано, в неговата периферия, се извършва също и в главата, а в още по-голяма степен го откриваме в мускулите, в кръвта. Да, там вътре човекът непрекъснато спи и сънува. В периферията си той също спи и сънува, но в още по-голяма степен той прави това там, „вътре“. Ето защо всичко, което има нещо общо с нашите чувства и воля, фактически е потопено в дълбок сън. А къде впрочем сме будни? Будни сме ето тук, в междинната зона (рис.10)

От духовна гледна точка ние можем да локализираме процесите на будното и спящо съзнание по следния начин. През периода между смъртта и новото раждане човекът е действително буден само в тази междинна зона, докато в своята периферия и във вътрешните си органи той наистина спи. Какво представляват органите, които са разположени в тази междинна зона? Те не са нищо друго, освен това, което наричаме нерви или нервен апарат. Нервният апарат, застъпен най-вече в човешката глава, изпраща своите разклонения както към външната телесна повърхност, така и към вътрешните органи; а по средата са разположени мозъка, гръбначния мозък и слънчевия сплит. Ето кое ни дава възможност да сме будни! Най-будни сме там, където нервите са развити в най-силна степен.

Обаче нервната система се намира в твърде особени отношения към Духа. Тази органна система е подложена на непрекъснатата тенденция да се разпада, да се минерализира. Ако у един жив човек Вие бихте могли да отделите неговата нервна система от мускулната, кръвотворна и костна система - но не забравяйте, че костната система е извънредно близка до нервната -, от живия човек би останал само един труп. В своята нервна система човекът непрекъснато умира. Нервната система е единствената, която няма непосредствено отношение към духовно-душевния свят. Кръвта, мускулите и т.н., всички те имат непосредствено отношение към духовния свят, обаче нервната система прави изключение; нейното отношение към духовно-душевния свят се свежда до това, че тя непрекъснато се стреми да се откъсне от човешкия организъм, сякаш не му принадлежи. Докато другите системи „живеят“ и имат непосредствена връзка с духовно-душевния свят, нервната система непрекъснато умира; тя сякаш постоянно се обръща към човека с думите: „Ти можеш да се развиваш, понеже не ти правя никакви спънки; понеже чисто и просто аз не живея тук!“

Ето своеобразието! Психолозите и физиолозите твърдят: нервната система представлява връзката между сетивата и мисленето. Защо? Само защото тя непрекъснато бяга от живота, само защото не създава никакви

пречки пред мисленето и сетивните усещания и, следователно, не поражда никакви отношения спрямо тях и оставя човека - така да се каже - празен, що се отнася до връзките му с духовно-душевния свят. От гледна точка на духовно-душевния свят, там където са нервите, има празни пространства. Ето защо свръхсетивният свят може да прояви себе си най-вече там, където са налице празни пространства. И всички ние трябва да сме благодарни на нервната система, че тя просто нехае за духовно-душевния свят и че изобщо не се занимава с всичко онова, което и приписват психолозите и физиолозите. Ако нервите биха вършили само в продължение на пет минути това, което проповядват психолози и физиолози, тогава в тези пет минути ние нямаше да знаем абсолютно нищо за света и за себе си: ние щяхме да потънем в дълбок сън. Защото в този случай нервите само биха улеснили неговото настъпване.

Да, обаче човек трябва да прояви известна твърдост, когато защитава своите истини и убеждения в полето на физиологията и психологията, понеже хората често казват: Вие, антропософите, поставяте света с главата надолу!

Истината обаче е тази, че тъкмо те стоят с главата надолу, макар че с помощта на антропософската Наука за Духа те могат да застанат на собствените си нозе физиолозите казват: Органът на мисленето е мозъка и изобщо нервната система. Истината е съвсем друга: мозъчната и нервната система имат нещо общо с мисленето, само защото те непрекъснато изключват себе си от човешкия организъм и по този начин позволяват на мисленето да се разгърне докрай!

Моля Ви сега да вникнете в следното. В сетивната сфера, която обгражда човека отвсякъде, непрекъснато протичат реални процеси, които са в непосредствена връзка с космическите процеси и явления. Нека да се спрем върху светлината, която прониква в човека чрез окото. В окото, т.е. в сетивната сфера, се разиграва един реален физико-химически процес. Той продължава и вътре в човешкото тяло, достигайки до онази крайна точка (тъмните успоредни линии на рис.10), където отново добива физико-химическа природа. Сега си представете, че стоите срещу една осветена повърхност и светлинните лъчи попадат във Вашите очи. В тях веднага се поражда физико-химически процеси, чиито последици продължават навътре, в мускулите и кръвта на човека. Тук обаче възниква една празна зона. В тази празна зона, която всъщност е опразнена чрез нервите, далеч не се разиграват самостоятелни процеси като тези в окото или във вътрешните органи; сега тук нахлуват самите външни процеси: светлината, цветовете и т.н. Следователно, в телесната повърхност, където са разположени сетивата, се разиграват реални процеси, зависещи от окото, ухото, сетивото за топлина и т.н. Подобни процеси се

разиграват и във вътрешните органи на човека, обаче не и там, в междинната празна зона, където са разположени нервите; те просто „освобождават“ пространството, за да живеем там с онези сили, които нахлуват от външния свят. Окоето Ви напълно променя светлината и цветовете. Обаче там, където са нервите, там където животът няма достъп, светлината и цветовете не се променят, там Вие живеете заедно с тях. Вие сте откъснати от сетивния свят само по отношение на сетивната сфера, а вътре в самите Вас, като в една обвивка, Вие съизживявате външните природни процеси. Там самите Вие се превръщате в светлина, в звуци; там външните процеси се разгръщат свободно, защото нервите не създават никакви пречки, какъвто е случая с кръвта и мускулите.

Сега Вие ясно разбирате значението на всичко това: по отношение на една празна от към живот зона, ние сме будни, докато по отношение на нашата периферия ние спим, сънувайки, или сънуваме спейки. Ние сме напълно будни само в една междинна зона, разположена между „външния“ и „вътрешния“ свят. Така изглеждат нещата в пространствен смисъл.

Ако обаче разглеждаме човека от духовна гледна точка, длъжни сме да вземем в съображение и фактора „време“, особено когато става дума за трите състояния на съзнанието: будното, сънуващо и спящо съзнание.

Когато проучвате даден предмет, Вие се стремите да го обхванете с цялата будност на Вашето съзнание. Когато се занимавате с него, когато мислите върху него, Вие сте напълно будни. После Вие се отклонявате в една или друга посока. Вашите интереси и Вашето внимание веднага се привличат от други неща. И какво става с всичко онова, което беше ангажирало Вашето внимание до този момент? То постепенно заспива и когато след време отново си спомните за него, то се пробужда. Вие ще вникнете в тези важни подробности, само ако отхвърлите всички небивалици, с които психолозите обясняват „запомнянето“ и „забравянето“, и ги замените с реални и точни понятия.

Какво представляват „спомените“? Те са един вид пробуждане на определен комплекс от представи. А какво е „забравянето“? Нищо друго, освен заспиване на представите. Изобщо, сравнявайки реални изживявания с реални понятия, Вие се издигате над повърхностното и механично обяснение за нещата. Когато се самонаблюдавате в будност или преди заспиване, а и когато наблюдавате засилването на друг човек, Вие сте изправени пред един реален процес. Тогава Вие отнасяте забравянето, тази вътрешна душевна дейност не към някаква дума, а към един реален процес; после ги сравнявате и стигате до заключението: Забравянето е само заспиване в една област, а спомнянето - пробуждане в друга област.

Духовното обхващане и разбиране на света е възможно само ако сравняват реални величини. За да вникнем във взаимните връзки между тялото и Духа, поне в началното им развитие, ние сравнихме детската и старческа възраст; по същият начин можем да сравним спомнянето и забравянето, отнасяйки ги към реалните процеси на заспиването и пробуждането.

Ето какво е най-вече необходимо за бъдещето човечество: хората да се пробудят за действителния свят. Днес хората мислят единствено с думи; те не мислят с оглед на действителния свят. Нима съвременният човек може да свърже „запомнянето“ с процесите на пробуждане? Той ще потъне във всевъзможни словесни дефиниции на „запомнянето“, обаче няма и да се опита да извлече познание за нещата именно от действителния свят.

Ето защо Вие добре разбирате: когато се опитваме да говорим за „троичното устройство на социалния организъм“, което е извлечено от живата действителност, а не от някакви абстрактни понятия, хората се отдръпват и на първо време не ги разбират, защото не са свикнали да извличат нещата от действителния свят. Те просто нямат понятия за нещата, които могат да бъдат извлечени от действителния свят. А в най-голяма степен това се отнася за социалистическите лидери и техните изкуствени теории, представляващи най-дълбокия и невъзвратим упадък, свързан с една празна игра на думи. Обикновено хората вярват, че имат точна представа за света; обаче започнат ли да говорят, те не излизат извън кухите думи и фрази.

Споменавам тези неща, само защото те са пряко свързани с нашата съвременна епоха. Обаче възпитателят е длъжен да вникне в духа на епохата, понеже трябва да вникне и в самите деца, чието възпитание той държи в ръцете си.

ОСМА ЛЕКЦИЯ

Шутгарт, 29.08.1919

Скъпи мои приятели,

Вчера посочих, че за да имаме ясна представа за паметта, трябва да я сравним с онези, достъпни за външното наблюдение процеси, каквито са например спането и бодърствуването. Така Вие ще се убедите, че педагогическите стремежи изискват - особено във връзка с духовното формиране на нашите основни идеи - едно все по-нарастващо сравняване на непознатите и познати факти.

Вие вероятно ще възразите: Да, обаче спането и бодърствуването са всъщност още по-загадъчни от спомнянето и забравянето то, така че с тяхна помощ едва ли ще си обясним нещата. И все пак: Ако внимателно

наблюдаваме последиците от смутения сън, лесно ще стигнем до онези разстройства в човешкия душевен живот, които възникват, когато забравянето не се намира в хармония със спомнянето. От ежедневната практика добре знаем, че се нуждаем от достатъчно продължителен сън, защото в противен случай Азовото съзнание става все по-слабо и по-слабо, така че в определен момент то става достъпно за всички външни въздействия, които напират към човешкия Аз. Дори най-незначителните смущения в съня, каквото е на пример безсънието, ще потвърдят следното.

Нека да предположим, че през изтеклата нощ Вие сте спали зле. Аз нямам предвид, разбира се, безсънните нощи, прекарани в усърдна работа; в този случай обяснението е съвсем друго. Да приемем, следователно, че не сте спали поради някакво телесно неразположение, поради комари и т.н. Още на следващия ден може би Вие ще установите, че външните сетивни впечатления Ви засягат по един твърде неприятен начин. Вие сте станали, така да се каже, извънредно „чувствителни“, що се отнася до Вашия Аз.

Обаче точно по същия начин изглеждат и нещата, когато ние предизвикваме неправилни съотношения между забравяне и запомняне. И кога се получава това? Тогава, когато ние не можем съзнателно да регулираме тези два процеса. Има твърде много хора - и това проличава още в ранното детство - които просто „дремат“. Те се отдават прекалено силно на външните впечатления, обаче не успяват да ги подредят, нито пък да се свържат с тях чрез своя Аз. Но по този начин, след като не са свързани както трябва с външния свят, те „дремат“ и в своите представи. В стремежа си да разберат нещо, те съвсем не търсят съзнателния достъп до съкровищницата на своите представи, а им позволяват да изплуват като от самите себе си. По явява се ту една, ту друга представа; съзнателната воля тук напълно липсва. Може да се каже, че описаното душевно състояние е характерно за много хора, а особено често то се среща тъкмо в детска възраст.

Спомнянето и забравянето могат да бъдат поставени в сферата на волевата активност, ако знаем, че сънят и бодърствува нето имат пряко отношение към тях. Сега идва ред да поставим въпроса: Как възникват спомените?

Те възникват поради това, че волята - в която ние дълбоко спим - улавя определена представа от областта на безсъзнание то и я отнася „горе“ в областта на съзнанието. Точно както човешкият Аз и човешкото астрално тяло са извън, физическото и етерно тяло през периода между заспиването и пробуждането, за да натрупат сили в духовния свят, чрез които ще освежат етерно-физическия организъм, така и от силата на спящата

воля идва това, което се поражда в процеса на спомнянето. Обаче волята е именно спяща и при детето Вие не сте в състояние да я ангажирате в един или друг вид дейност. Защото, ако апелирате към детската воля, е все едно да напомняте на един човек, че в съня си той трябва да е честен и почтен, за да внесе тези качества в живота, когато се пробуди на следващата сутрин. Следователно, ние не можем да разчитаме, че в определен момент спящата воля ще се пробуди, за да регулира живота на спомените. Какво може да се направи в този случай? Естествено, човек не може да бъде принуждаван в тези неща, обаче възпитавайки детето, възпитавайки цялостния човек, ние сме в състояние да ускорим изграждането на такива душевни, телесни и духовни навици, които да мобилизират волята във всеки конкретен случай. Нека да разгледаме нещата поотблизо.

Да предположим, че имаме за цел да пробудим у детето, и то чрез подходящи средства, един жив интерес към животинското царство. Естествено, този интерес не може да възникне за един ден. Необходимо е цялото обучение да бъде замислено по такъв начин, че все повече и повече да засилва интересът към животинския свят. Ако едно дете е обучавано по този начин, неговата воля ще му позволява да извлича от подсъзнанието особено подходящи и точни представи за животинското царство. Вие слагате в ред тази воля, а заедно с нея и паметовите способности, само благодарение на това, че създавате строго определени навици. С други думи: Вие не трябва да забравяте, че всичко което пробужда силен интерес у детето, допринася и за укрепване на неговата памет. Защото паметовите способности израстват не от интелектуалните упражнения, а от чувствата и волята.

От всичко, за което става дума тук, Вие виждате: в известен смисъл нашият свят, и особено човешкият свят, е твърде сложно диференциран, макар че отделните му части са в непрекъснато взаимодействие. Ние изобщо не бихме могли да разберем душевната същност на човека, без да я подразделим на „мисли“, „чувства“ и „воля“. Обаче тези душевни качества никъде не се срещат в своя чист вид; те винаги се преплитат и фактически застават пред нас като едно цяло. Така стоят нещата и с цялостния човек, дори и с неговата телесна природа.

В една от предишните лекции аз загатвах, че човекът е предимно „глава“ в горната част на своето тяло, макар и в известен смисъл целият той може да бъде окачествен като „глава“. Той е предимно „гърди“ в гръдната част, макар и да имаме основания да говорим за „гръден човек“, или за „човекът-гърди“ (Brustmensch). Също и „човекът-крайници“ (Gliedmassenmensch) е такъв предимно в областта на крайниците и веществооб-

мяната, макар че тази част от неговата природа се проявява както в „главата“, така и в „гърдите“.

Накратко: искаме ли да се приближим до истинската природа на човека, трябва да сме наясно, че всяка отделна част е свързана с цялото; но ако се опираме по един абстрактен начин на „цялото“, ние няма да стигнем до никъде. Ако не бихме разграничавали и диференцирали нещата, светът би останал неопределен и смътен, както и всички котки изглеждат сиви през нощта. Хората, които разглеждат света като едно абстрактно единство, го виждат единствено в сиво. Но ако от друга страна, човек би се заел единствено да разграничава и диференцира нещата, той никога не би стигнал до едно истинско познание за тях, защото в този случай той би обхващал само разликите.

И така, човекът включва в себе си както познавателната (или мисловна) природа, така и чувствената, а също и волевата природа. Мисловната природа е свързана предимно с познанието, но същевременно има и чувствен, и волев характер; чувствата са свързани предимно с емоционалната сфера, но същевременно имат и познавателен, и волев характер; така стоят нещата и с волята. Всичко това може да бъде отнесено и към сетивната сфера, за която стана дума вчера. Ако искате да вникнете в следващите лекции, Вие трябва да се освободите от всякакъв педантизъм, защото в противен случай може би ще откриете крещящи противоречия между вчерашната ми и днешна лекция. Обаче действителността е съставена именно от противоречия и ако не ги виждаме, ние изобщо не сме в състояние да разберем реалния свят.

Както знаем, човекът притежава дванадесет сетива*46. Официалната наука различава пет, шест или седем сетива, само защото те са „очевидни“, а другите - само загатнати, или пък напълно скрити. Независимо, че съм говорил многократно за тези дванадесет сетива, нека днес отново да насочим вниманието си към тях. Обикновено се говори за слух, зрение, осезание, вкус, обоняние, топлинни усещания, при което често става така, че сетивото за топлина и осезанието се сливат в едно, което приблизително би означавало да твърдим, че „пушек“ и „прах“ са напълно еднакви неща, само защото сетивното наблюдение ги възприема по сходен начин. А изобщо няма защо да се споменава, че сетивата за „топлина“ и „осезание“ имат коренно различно предназначение в човешкия организъм. Наред с тези сетива, днешните психолози признават може би и т.н. сетиво на „равновесието“. Някои прибавят и други видове сетива, но така физиологията и психологията на сетивата далеч не добиват завършен вид, чисто и просто защото не се взема предвид, че възприемайки Азът на другия човек, всеки от нас осъществява един вид сетивна дейност, подобна на тази, когато възприемаме с очите си един или друг цвят.

Днес хората не са склонни да правят строго разграничение между нещата. Когато мислим за „Азът“, ние си представяме преди всичко нашата душевна същност и това ни задоволява напълно. Така постъпват и почти всички психолози. Те просто не забелязват огромната разлика между това, да означим като „Аз“ сбора от нашите лични изживявания, и - от друга страна - умението да възприемем отсрещния човек като един индивидуален и неповторим „Аз“. А тук става дума за две съвсем различни духовно-душевни действия. В първия случай, когато влагам в сборното понятие „Аз“ моите лични опитности, се стига до едно интимно, вътрешно изживяване; в другия случай, когато заставам срещу даден човек и давам израз на личното си отношение към него, в смисъл, че той също притежава един „Аз“, подобен на моя, аз осъществявам определено взаимодействие между него и мен. Възприемането на моя собствен „Аз“ не е равнозначно с възприемането на чуждия „Аз“. Възприемането на чуждия „Аз“ става благодарение на сетивото за Азът (Ich - Sinn), както възприемането на цветовете става чрез зрението. Обаче природата не ни позволява така лесно да обективираме възприемателния орган за „Азове“, какъвто е случаят с „окото“ като орган за възприемане на цветовете. Докато в известен смисъл „окото“ е извън човешкия организъм, възприемателният орган за „Азове“ на другите човешки същества е разпрострян над целия човек и е изграден от толкова фина субстанция, че хората просто не го забелязват. Има огромна разлика между възприемането на моя собствен „Аз“ и възприемането на чуждите „Азове“. Защото възприемането на собствения „Аз“ е предимно волев процес, докато възприемането на чуждия „Аз“ е предимно познавателен процес.

На всичко това педантът би възразил: „Но как, в последната си лекция Вие казахте, че по същество всяка сетивна дейност е от волево естество; а сега постулирате „сетивото за Азът“ и твърдите, че то е от познавателно естество!“

Обаче ако поискате да вникнете в това „Азово сетиво“ - както се опитвах да направя и аз в моята „философия на свободата“ -, Вие ще се убедите, че става дума за нещо много сложно. Как впрочем да си обясним начина, по който възприемаме „Азът“ на другите хора? Нашите абстрактно мислещи съвременници могат да ни изненадат с ред чудновати твърдения. Те казват: Същност ние имаме пред себе си външния образ на човека, чуваме неговия глас и това е достатъчно, за да приемем, че и ние самите изглеждаме като него, и че в себе си крием духовно-душевната същност на човека изобщо. И по аналогия, те заключават: Както у мен има едно мислещо, чувстващо и волево същество, така е устроен и другия човек.

Да, по аналогия на моя душевен живот, аз правя заключения за живота на другите. Само че умозаключението по аналогия, в случаят е една пълна глупост. Взаимодействията между двама души включват в себе си нещо съвсем друго. Какво става, когато застанете срещу един човек? Известно време Вие го наблюдавате и той Ви прави едно или друго впечатление. Независимо какво е то, впечатлението предизвиква у Вас вътрешен смут: Вие усещате, как този подобен на Вас човек сякаш започва една атака срещу Вас. Вие отговаряте с една вътрешна защита, отблъсквате атаката и подемате един вид агресия срещу него. Постепенно Вашата агресивност спада и впечатленията продължават. Така Вие имате време да подновите Вашата вътрешна агресия. После тя отново спада, впечатленията продължават и т.н. И така, когато един човек възприема чуждия Аз, имаме следната смяна на състояния: привличане към човека - вътрешна отбрана; привличане към другия - вътрешна отбрана; симпатия - антипатия; симпатия - антипатия. Сега аз говоря не за чувствената, а за възприемащата страна на душевния живот. Душата непрекъснато вибрира: най-напред се появява симпатията, после - антипатията; симпатия - антипатия; симпатия - антипатия. Всичко това е подробно описано в моята книга „Философия на свободата“.

Обаче нещата не спират до тук. Докато у Вас израства симпатията, Вие просто заспивате по отношение на другия човек; а по време на антипатията, Вие се пробуждате за неговите основни качества и способности. Изобщо, заставайки пред другия човек, ние непрекъснато сменяме двете противоположни състояния на „будност" и „сън". А това е възможно благодарение на сетивния орган за Азът на другия човек. Следователно, „Азовото сетиво" е организирано по такъв начин, че възприема другия Аз не в своята будна, а в своята спяща воля, като същевременно впечатленията, уловени от спящото съзнание веднага биват препращани към нервната система под формата на това, което наричаме „познание". Накратко, основният акцент при цялостното възприемане на другия човек пада върху волята, обаче не върху будната, а върху спящата воля. Да, ние непрекъснато подсилваме „Азовото сетиво" с откъслечни мигове от спящата воля. А това, което лежи между тях, е вече „познание"; то веднага бива препращано в областта, където господства нервната система. Ето защо аз наистина мога да определя възприемането на Азът у другия човек като един познавателен процес, но с уговорката, че този познавателен процес е само една метаморфоза на спящата воля. И така, сетивният процес, имащ за цел да обхване „Азът" на другия човек, е по същество волев процес, само че ние не го осъзнаваме като такъв. Все още ние сме лишени от съзнателен достъп до изживяванията, които имаме по време на сън.

Следващото сетиво, което не бива да се смесва с „Азовото сетиво“, ще означим като едно специфично възприемателно устройство, предназначено да прави разбираеми за нас мислите на другите хора. Подчертавам: това „мисловно сетиво“ (Gedankensinn) е предназначено не за нашите собствени мисли, а за мислите на другите хора. По този повод психолозите също имат твърде гротескни представи. Хората днес са до такава степен повлияни от близостта между „език“ и „мислене“, че ги приемат като равностойни. Обаче това е абсурдно. Защото благодарение на „мисловното сетиво“, Вие сте в състояние да обективирате мислите по същия начин, както правите това с помощта на говоримия език, с помощта на членоразделната реч. Членоразделната реч е само „посредник“ на мислите. С помощта на гореспоменатия сетивен орган Вие трябва да възприемате мислите като съществуващи за самите себе си. И ако някога изградим евритмични знаци за всички звуци, достатъчно е човек да извърши съответните евритмични движения*47, за да разчетете в тях неговите мисли по същия начин, както правите това с помощта на говоримия език. Накратко: „мисловното сетиво“ е нещо съвсем различно от говоримия език.

После идва ред на слуховите, топлинни, зрителни, вкусови и мирисни усещания. За всяко едно от тях ние разполагаме с определен сетивен орган. Следва „сетивото за равновесие“. Благодарение на един вътрешен усет, ние много добре знаем, кога да се наклоним в дясно или ляво, напред или назад, за да останем в изправено положение. Когато този сетивен орган е повреден, ние „губим“ равновесие и залитаме; в този случай ние не можем да постигнем равновесие, също както не можем да разграничаваме цветовете при някакъв дефект в зрението.

Освен „сетивото за равновесие“ (Gleichgewichtssinn), ние разполагаме и със „сетиво за нашите собствени движения“ или „двигателно сетиво“ (Bewegungssinn), чрез което различаваме дали сме в покой или не, дали мускулите ни са в контракция и т.н. Следователно, наред със „сетивото за равновесие“ и „сетивото за движение“, ние разполагаме и с едно друго сетиво, чрез което възприемаме общото телесно състояние в най-широкия смисъл на тази дума. Ще го означим като „витално сетиво“ (Lebenssinn) и ще напомним, че хората са твърде зависими от него. Те смътно усещат да ли са яли много или малко, дали са уморени или не и съответно изпитват чувства на задоволство, неразположеност и т.н.

Ето истинското положение на нещата, фактически човекът има дванадесет сетива.

След като изключихме възможността от педантични забележки относно познавателния характер на някои сетива - понеже установихме, че поз-

навателният процес в случая е само една метаморфоза на спящата воля -, нека сега да групираме сетивата по следния начин.

На първо място имаме следните сетива: сетивото за допир (осезание), виталното, двигателното и равновесното сетиво. Тези сетива са преди всичко пронизани от волеви импулси, от воля. Замислете се, как при възприемането на човешките движения се намесва именно волята!

Спокойната, укротена воля се намесва също и тогава, когато възприемаме равновесието. Тя лежи още и в основата на виталното сетиво, както и в основата на осезанието: понеже, общо взето, когато докосвате нещо, Вашата воля влиза в стълкновения с околния свят. Накратко: тези четири, сетива са в тесен смисъл на думата волеви сетива. При осезанието, когато човек движи ръката си, този вид сетивна дейност е във от съмнение. Не така ясни са нещата при виталното, двигателното и равновесното сетиво. Но те също са волеви сетива, а човек ги „проспива“ понеже - как то вече казахме - в своята воля човекът спи! В повечето ръководства по психология тези сетива изобщо не се споменават, защото по отношение на много неща, официалната наука, също както и човека, е потънала в дълбок и приятен сън.

Следващите сетива - обонятелното, вкусовото, зрителното и топлинното - са предимно чувствени сетива. Дори повърхностното съзнание лесно усеща родството между мириса и вкуса от една страна, и чувствата - от друга. Обстоятелството, че при зрителните и топлинни усещания това не е така, има своето точно обяснение. При топлинните усещания хората не виждат тяхното родство с чувствата, а ги свързват най-вече с осезанието. Това е погрешно, фактически осезанието има подчертано волев характер, докато топлинните усещания са по-близко до чувствата, фактът, че зрителните усещания имат чувствен характер остава незабелязан, понеже хората не стигат до изводите на Гьоте в неговото „Учение за цветовете“. Там ясно е описано дълбокото родство между цветове и чувства, стигащо накрая до волеви импулси. Но защо човек не забелязва връзката между зрение и чувства?

Общо взето, ние виждаме нещата, защото те застават пред нас в определени цветове, ограничени от линии и форми. Но обикновено ние не обръщаме достатъчно внимание в случая, когато едновременно възприемаме и цвета, и формата. Виждайки един цветен кръг, човек казва: „Ето, това е цветът, а тук е кръглата форма!“ Обаче това са две коренно различни неща! Най-напред, благодарение на специфичната зрителна активност, Вие забелязвате само съответния цвят. Обаче до формата на кръга Вие достигате едва след като си послужите подсъзнателно с двигателното сетиво - а това става в областта на етерното и астралното тяло - при което там се поражда определена кръгова извивка, която след изве-

стно време стига до Вашето съзнание. Едва тогава формата на кръга - до която Вие стигате чрез двигателното сетиво - и неговият цвят се обединяват в едно цялостно възприятие. Следователно, Вие извличате формата от цялото си тяло, апелирайки в същото време към двигателното сетиво, което също е разпространено върху цялото Ви тяло. Наскоро аз казах: Всъщност човекът следва геометричните форми на Космоса и едва допълнително ги включва в своето познание.

Днес официалната наука изобщо не допуска подобна фина разлика между тези два вида сетивни възприятия. Днешната наука просто смесва нещата и създава една атмосфера, която занаят ще осуетява всяко истинско възпитание. Защото, как ще научим детето да вижда, ако не знаем, че в зрителния акт участва целият човек, включително и неговото „двигателно сетиво“?

Но сега се налага да споменем и нещо друго. Както се убедихте, зрителният акт е нещо твърде сложно. Като нормални и здрави хора, разполагайки с определено вътрешно единство на душевните сили. Вие непрекъснато се стремите да обединявате в себе си двата вида възприятия, получени с помощта на „зрителното“ и „двигателното“ сетиво. Вие бихте се взирали в един червен кръг с пълно недоумение, ако нямате възможност да възприемате цвета и формата по два коренно различни начина. А после, ако мога така да се изразя, Вие сте вътрешно принудени да ги слееете в едно цялостно възприятие. Едва сега идва ред на Вашите съждения. Те са като един жив процес, който протича във Вашето собствено тяло благодарение на факта, че Вашите сетива Ви поднасят околния свят раздробен на части. Светът застава пред Вас, раздробен на дванадесет различни части и едва после, в съждението, Вие отново ги свързвате в едно цяло, понеже те просто не искат да съществуват извън него. Формата на кръга никога не би могла да бъде осъзната, ако я възприемаме само с двигателното сетиво; от друга страна и цветът не би могъл да съществува, ако си служим единствено с очите. Нещата просто Ви принуждават да ги обединявате и практически Вие вършите това с голяма вътрешна готовност. А съжденията - те са дело на цялостния човек.

Ето как Вие навлизате все по-дълбоко в сложните взаимоотношения между човека и света. Ако не разполагахме с дванадесет сетива, ние щяхме да стоим безпомощно пред околния свят, без да сме в състояние да правим каквито и да е съждения. Но понеже разполагаме с тези дванадесет сетива, ние имаме и почти неограничените възможности да свързваме отделните фрагменти на околния свят. Например, специфичната опитност, породена от „Азовото сетиво“, ние можем да съпоставим и свържем с опитностите, характерни за останалите единадесет сетива. А това важи за всяко едно сетиво. Накратко: чрез дванадесетте сетива околният

свят се разпада на своите съставни части, а човекът трябва да бъде в състояние да ги сглоби отново в едно цяло. По този начин той взема непосредствено участие в най-интимния живот на нещата. Сега Вие разбирате колко безкрайно важно е да възпитаваме детето по такъв начин, че да спомогнем за правилното развитие на всяко отделно сетиво и с необходимата систематичност да ги приведем в пълна хармония.

Нека добавя, че Азовото, мисловното, слуховото и говорното сетиво имат предимно познавателен характер, понеже при тях волята просто спи; да, тук вибрациите на спящата воля неусетно проникват в областта на познанието. Ето как в човешката Азова сера живеят волята, чувствата и познанието; те са там с посредничеството на будното и спящо съзнание.

Не забравяйте, че можем да опознаем човека, само ако вникнем в духовната му същност, изхождайки от трите състояния на съзнанието: будност, сънуване и сън. Няма никаква нужда да повтаряме: Дух! Дух! Дух! Повечето хора непрекъснато говорят за Духа, без изобщо да разпознават неговите проявления.

Да, ние обхващаме душата най-вече чрез симпатията и антипатията, с други думи - чрез определени жизнени процеси; точно така се проявява душевния свят в областта на подсъзнанието. Душата живее в астралното тяло, животът - в етерното тяло, а непрекъснатата връзка между двете свръхсетивни тела позволява на душевния свят да се проектира в жизнените състояния на етерното тяло.

Физическото тяло може да бъде възприето най-вече чрез неговите форми. Вчера споменах за връзката между главата и сферичната форма, за връзката между гърдите и формата на Луната и за връзката между крайниците и линейната форма*48. За истинската морфология на човешкото тяло ще говорим по-късно.

Обаче ние ще допуснем сериозен пропуск, ако разглеждаме Духа, без да се съобразим с различните състояния на човешкото съзнание; ние ще си изградим погрешна представа за душата, ако я търсим извън полюсите на симпатията и антипатията; ние ще си изградим погрешна представа за тялото, ако не го обхванем в неговите истински форми.

ДЕВЕТА ЛЕКЦИЯ

Щутгарт, 30.08.1919

Скъпи мои приятели,

Едва ако самите Вие притежавате едно вярно, протъкано от силите на Вашата воля и чувства, познание за подрастващия човек, ще сте в състояние да преподавате и възпитавате както трябва. В резултат на съзнателното проникване в детската душа, у Вас рано или късно ще се пробуди

един верен педагогически инстинкт, обаче в случая най-важно остава истинското познание за човека и света.

За да стигнем до това познание, ние се опитахме да обхванем човешкото същество и от душевна, и от духовна гледна точка. Нека да не забравяме: искаме ли да вникнем в духовната същност на човека, трябва да изхождаме от различните състояния на съзнанието; целият ни живот минава в будност, сънуване и сън, така че всичките ни жизнени прояви протичат в едно от тези три състояния. Сега отново ще се опитаме да извървим пътя от Духа, през душата, слизайки към тялото, за да имаме пред себе си целия човек, с крайната цел да извлечем от тези лекции някои важни принципи за възпитанието.

Вие знаете, че цялостното възпитание и обучение обхваща приблизително първите две десетилетия от човешкия живот. Знае те още, че тези двадесет години се подразделят на три периода. От раждането до смяната на зъбите, детето се стреми да подражава на всичко, което вижда около себе си. От седмата година до пубертетната възраст детето се опира в своите чувства, мисли и воля, на авторитета; едва след половата зрялост юношата изпитва потребност сам да формира отношенията си с околния свят по силата на своите собствени преценки. Ето защо, когато се изправим пред едно дете на възраст между седем и четиринадесет години, нека да не забравяме, че то просто копнее за едно авторитетно ръководство. Ако не успеем да поддържаме своя авторитет, ние не можем да бъдем добри възпитатели на децата в този възрастов период.

От духовна гледна точка, цялостната човешка дейност включва в себе си от една страна мисленето, от друга страна - волята, а между тях се простират чувствата. В периода между раждането и смъртта, всеки нормален човек непрекъснато се стреми да проникне своето мислене с логика, с онези елементи, които му позволяват да мисли логично. Но като учители и възпитатели, Вие трябва да оставите на заден план всичко, което знаете за логиката. Естествено, логиката е една сериозна наука и тя може да ни бъде от полза в процеса на възпитанието.

В хода на нашата логична и познавателна дейност различаваме три момента. Най-напред ще се спрем на това, което наричаме умозаклучение. В обикновения живот мисленето изразява себе си чрез говора. Ако разгледате строежа на членоразделната реч, Вие ще установите: говорейки, Вие непрекъснато правите умозаклучения. Човекът не би могъл да се изрази с помощта на езика, ако не правеше непрекъснато умозаклучения, нито би могъл да разбира езика на другите, без да приема техните умозаклучения. Логиката, която се изучава в училище, обикновено разлага умозаклучението на съставните му части и с това допуска една сериозна грешка. Тази логика не допуска, че ние правим умозаклучение,

дори когато пред погледа ни попадне един единствен предмет. Представете си, че отивате в зоологическа градина и виждате там един лъв. Какво правите най-напред? Най-напред Вие си припомняте Вашата представа за лъва. Преди да сте влезли в зоологическата градина, Вие сте учили, че такива същества като лъва, който виждате, са „животни“. Вие внасяте в зоологическата градина нещо, което вече знаете. Вие поглеждате лъва и установявате, че той прави това, което е присъщо на животните. Сега Вие стигате до съждението: „Лъвът е едно животно“.

Едва след направеното съждение, Вие разбирате единичното понятие „лъв“. Първото, което извършвате, е умозаклучението; после идва съждението; и чак накрая стигате до понятието. Естествено Вие не подозирате, че сте непрекъснато отдадени на този вид дейност; но ако не я осъществявате, няма да разполагате и с никакъв съзнателен живот, в чито рамки - но не и без помощта на говора - Вие разбирате другите човешки същества. Обикновено се приема, че най-напред човек тръгва от понятието. Това не е вярно. Първото нещо в съзнателния живот са умозаклученията. Нека да обобщим: първото нещо, което извършваме в зоологическата градина е умозаклучението; влизането там, както и сетивното възприемане на лъва, са само фрагменти от нашия цялостен живот. А той далеч не започва от мига, когато влизаме в зоологическата градина и насочваме погледа си към лъва. Тези фрагменти се наслаждат към нашия до сегашен опит.

И сега, ако обхванем целия процес и поставим въпроса: „Какво представлява лъва?“, ще трябва да отговорим: „Преди всичко, лъвът е едно умозаклучение“. Малко по-късно „лъвът“ става съждение и едва накрая той се превръща в понятие.

Вие сигурно помните едно старо логическо умозаклучение: „Всички хора са смъртни; Карл е човек; следователно Карл е смъртен“. Единствено преподавателите по логика рязко разграничават тези три съждения: „Всички хора са смъртни“, „Карл е човек“, и „следователно Карл е смъртен“. Обаче практически съжденията са вплетени едно в друго, защото на живота е присъща една непрекъсната мисловно - познавателна активност. Когато се изправите пред „Карл“, Вие правите трите съждения едновременно. Разсъждавайки за него, Вие се опирате и на трите съждения. Накратко: най-напред е умозаклучението, после идва съждението, и чак накрая - индивидуализираното понятие за „смъртния Карл“.

В какви взаимоотношения се намират тези три категории?

Умозаклучението може да възникне само в живия Дух на човека, само там то е напълно здраво, с други думи, само когато протича в напълно будно съзнание. Както ще видим по-късно, този факт е изключително важен.

Вие просто разрушавате детската душа, когато вкарвате готовите умозаклучения в паметта на детето. Нещата, които обсъждаме тук, са от фундаментално значение. Във Валдорфските училища Вие ще обучавате деца от различни възрастови групи, които вече са били възпитавани по всевъзможни методи. Пред себе си Вие ще имате деца, израснали с вече формирани умозаклучения съждения и понятия. Така или иначе, Вие ще се опирате на тяхното вече придобито знание, понеже не при всяко дете може да се започва от самото начало. Характерното за сегашната ситуация е, че се налага да започнем с деца от първи до осми клас едновременно. С други думи, Вие ще се изправите пред плахи, полуподготвени детски души и на първо време трябва да правите всичко възможно, за да не измъчвате децата като обременявате тяхната памет с готови умозаклучения. Ако обаче тези готови умозаклучения са здраво заседнали в детските души, по-добре е да ги оставите там и да насърчите детето в стремежа му да извлича умозаклучения от своя непосредствен живот. Естествено, съждението също възниква в условията на будното дневно съзнание. Обаче при определени случаи, съждението може да потъне в дълбините на човешката душа, в нейните сънища. Но умозаклучението не трябва да потъва там! Много от съжденията, които си изграждаме за света, просто са устремени към дълбините на сънуващата човешка душа. Добре, но какво всъщност представлява сънуващата душа? Както вече посочихме, тя се приближава до областта на чувствата. Работата е там, че след като си послужим с определени съждения, ние продължаваме да ги носим в себе си, а по-точно: носим ги в областта на чувствата. С други думи: образуването на съждения става за нас един вид на вик. Ето защо, учейки децата да разсъждават, Вие изграждате у тях основните душевни навици. По този въпрос не трябва да има никакви колебания. Защото изразната форма на съждението е не друга, а изречението и с всяко изречение, отправено към детето, Вие укрепвате неговите душевни навици. Авторитетният учител никога не забравя: с всяка произнесена дума той формира и поддържа душевните навици на детето. Ако сега преминем от съждението към понятието, ще установим: от духовна гледна точка, понятието се спуска в най-дълбоките пластове на човешкото същество, то просто навлиза в спящата душа. Да, понятието попада в спящата душа, а тя е тази, която непрекъснато работи над човешкото физическо тяло. Будната душа не работи над тялото. Сънуващата душа работи над тялото само до известна степен; нейното влияние откриваме в обичайните движения и жестове на тялото. Обаче спящата душа изгражда самите форми на човешкото тяло. Образувайки понятия, т.е. доразвивайки съжденията, Вие се намесвате в живота на спящата душа, или с други думи, Вашите въздействия засягат самото тяло. Обаче

още в мига на своето раждане - що се отнася до телесните форми - човекът е в един относително завършен вид и сега душата разполага само с една възможност: да запази и усъвършенствува това, което човек приема по наследство от своите родители, прародители и т.н. Всеки ден ние срещаме различни хора и те застават пред нас със своите различни физиономии. Но какво се крие в човешките физиономии? Наред с всичко друго, те съдържат и последиците от всички понятия, които учители и възпитатели са влагали у човека още от ранната му детска възраст. От лицето на зрелия човек ни облъхва това, което под формата на понятия е било вложено в детската душа, защото спящата душа формира човешкото лице също и според вече изработените понятия. Тук виждаме цялата мощ и цялата отговорност на възпитателя. Строго погледнато, освен душевния и мисловен живот, понятията формират и самото човешко тяло. Изключително характерно за нашето съвремие е, че днес рядко можем да срещнем хора с ясно очертани физиономии. В една от берлинските си лекции Херман Бар*49 споделя нещо много интересно. Той смята, че ако през 90-те години на миналия век някой би попаднал в Рейнската област или около Есен и ако по улиците би срещнал излизачите от фабриките хора, той би имал следното усещане: „Да, никой от тези хора не се различава от останалите; навсякъде като че ли аз срещам един и същ човек, чиито образ е просто размножен от някакъв копирен апарат; тези хора просто не могат да бъдат различени един от друг". Твърде важна констатация!

Херман Бар има и други интересни наблюдения: Ако през 90-те години на миналия век - казва той - сте били поканени на вечеря, вероятно сте забелязали, че не сте в състояние да различите двете дами, седнали от лявата Ви и дясна страна; единствената разлика е тази, че едната е отлясно, а другата - отляво. И ако след три дни вечеряте в друга компания, твърде възможно е да се попитате, дали двете дами, между които седите, не са същите, или са други?

С една дума, всред хората е настъпило едно уеднаквяване. Това обаче е доказателство, че по време на предишните епохи, в човешките души не са вложени достатъчно ясни и точни понятия. От подобни факти се вижда колко необходима е промяната във възпитателното дело, защото възпитанието играе огромна роля в целия културен живот. Когато човек не обръща достатъчно внимание на отделните факти от живота, неговите понятия остават в областта на подсъзнанието.

И така, понятията съществуват в областта на подсъзнанието, съжденията - в областта на полубудното съзнание, а умозаклученията - единствено в областта на ясното дневно съзнание. А това означава, че всичко, отнасящо се до умозаклученията, следва да бъде обсъждано с децата, докато

всичко, водещо към прибързани умозаклучения, следва грижливо да се отбягва. Какво е необходимо за тази цел?

Представете си за миг, че изграждате понятия, които обаче са мъртви. В този случай Вие буквално инжектирате в тялото останки от мъртви понятия; Вие вкарвате там не понятия, а техните трупове. А какви трябва да бъдат в действителност понятията, които предлагаме на другите хора? Те трябва да са живи, понеже на човекът се налага да живее заедно с тях! Ако у едно девет - или десетгодишно дете вложите такива понятия, които биха му послужили едва в неговата 30-та или 40-та година, тогава Вие му давате мъртви понятия, които не са в състояние да се развиват заедно с него. Вие трябва да предлагате на детето такива понятия, които метаморфозират в хода на неговия живот.

Възпитателят трябва да подбира такива понятия, които не остават същите, а се развиват; това е отличителната черта на живите понятия. А кога инжектирате детето с мъртви понятия? Когато непрекъснато му досажда с дефиниции и го карате да ги учи наизуст, заявявайки например, че „Лъвът е ...“ и т.н.; в този случай Вие явно разчитате, че когато детето стане на 30 години, то ще си служи със същите понятия, които сте му предложили в детската възраст.

С други думи: дефинициите представляват смърт за обучението и възпитанието! Следователно, ние трябва да характеризираме, а не да дефинираме. А ние характеризираме нещата, когато ги разглеждаме от различни гледни точки. Ако преподаваме естествознание и описваме животинското царство, така както се прави днес, ние не можем да избегнем дефинициите. Нека да се опитаме и да охарактеризираме едно животно от най-различни гледни точки, напр. как хората са го открили, как са го опитомили в своите стопанства и т.н. Обаче разумно замисленото обучение - дори само по себе си - вече отблъсква дефинициите. Погрешно е да се описват чисто хронологически етапите в еволюцията на животинското царство: например първо сепията, после мишката, човека и т.н. фактите трябва да се съпоставят; отношенията и различията между тях са толкова разнообразни, че ние и без друго ще прибегнем до характеристика, а не до дефиниция. Истинското обучение и възпитание изобщо не разчита на дефинициите.

Извънредно важно е да запомним: нищо не трябва да се умъртвява в душата на израстващото дете; то трябва да бъде обучавано и възпитавано по такъв начин, че силите му да останат свежи и пластични. Вие ясно следва да различавате пластичните и подвижни понятия - защото има и такива -, които не подлежат на развитие. Последните ще останат в детска та душа като една неподвижна и мъртва конструкция, като скелет. А

Вие следва да поднесете на детето нещо живо и дейно, нещо, което ще го съпровожда през целия му жизнен път.

Но важно е и нещо друго: всичко трябва да бъде отнесено към човека; всичко трябва да се подчини на истинската идея за човека. Тази идея, трябва да остане непокътната. Всичко, което поверявате на детето, докато му разказвате приказки или му обяснявате връзката между сепията, мишката и човека, или докато събуждате удивлението му пред чудесата на техниката, всичко това следва да се отнася към идеята за човека. Тя трябва да остане! Обаче идеята и понятието за човека се изграждат бавно и постепенно; на детето не бива да се предлагат готови понятия за човека. Но веднъж формирани, те трябва да останат. Възможно най-прекрасното, което детето може да пренесе в по-нататъшния си живот, това е съдържателната и достоверна идея за човека.

Всичко, което живее у човека, има естествената тенденция да се променя, да метаморфозира. Ако успеете да пробудите у детето чувство на преклонение, на страхопочитание, ако съумеете да извисите душата му с това, което най-общо означаваме като „молитвено настроение“, тогава тези представи остават живи чак до дълбоката старост и се превръщат в чудната способност, която ни позволява да благославяме. Възрастните хора, съхранили от детството навика да се молят, имат силата да благославят! И друг път съм казал: Нито един старец не може да благославя, ако не е бил научен да се моли в своето детство.

Нека още веднъж да се спрем на трите възрастови периода: от раждането до смяната на зъбите, детето подражава; до половата зрелост то има естествената готовност да се подчини на нечий авторитет; а после - да се осланя на своите собствени убеждения.

Това може да се изрази и по друг начин. Когато човек слиза от духовния свят и се инкарнира в едно физическо тяло, какво цели той всъщност? Той иска да реализира в условията на физическия свят своето минало, което е изживял в духовния свят. Преди зъбната смяна, човекът е все още дълбоко свързан със своето минало. Той все още е изпълнен с онази преданост, която изпитва към духовния свят. Ето защо той сваля тази преданост тук, долу, под формата на подражание!

И така, в какво се изразяват основните несъзнателни импулси у детето до зъбната смяна? Преди всичко, тези импулси са нещо прекрасно; те трябва да бъдат грижливо и ревностно пазени. Те бликат от несъзнаваната, но извънредно силна убеденост на детската душа: Целият свят е морален! Съвременните хора не споделят това усещане; обаче в хода на своята инкарнация, т.е. слизайки в условията на физическия свят, човекът е пронизан от безусловната сигурност: Светът е морален! Възпита-

нието до седемгодишната възраст не бива да игнорира този факт: неизказаното признание на детето, че светът е морален.

В текстовете, които разгледахме наскоро, обърнах внимание върху необходимата подготовка, така че да не се забравя тяхната морална цел*50. Там, където се говори за овчарското и домашното куче, аз подчертах, че човешкият морал може да намери своето отражение и в животинското царство. В стихотворението на Хофман фон Фалерслебен, „Теменугата“, също се опитах - без никакъв педантизъм - да подчертая моралния елемент пред седемгодишни деца, и то с оглед на тяхното несъзнателно убеждение, че светът е морален. Величественото и красивото при децата е, че те представляват една самостоятелна „раса“, която вярва в морала на света и за която е напълно естествено да му подражава.

Да, детето живее в миналото и в много отношения то е един истински вестоносец от предрожденното минало, не от физическото, а от духовно-душевното минало.

От зъбната смяна до половата зрелост, детето се интересува не от миналото, а от настоящето. Какво е характерното в този случай? Това, че ние възприемаме и се радваме на света не по анималистичен, а по специфично човешки начин. Детето от основното училище иска да се радва на света дори и в часовете на обучение. Ето защо ние трябва да преподаваме по такъв начин, че да пробудим у детето наслада - и то в най-висш човешки смисъл - а не антипатия и отвращение. Несъмнено, в тази област педагогиката има твърде добри постижения. Но тук се крие и една опасност. Тя се състои в това, че стремещт да превърнем обучението в извор на радост и наслада, лесно може да прерасне в една чиста пародия. Прилагането на този принцип ще даде добри резултати, ако самият учител се издигне високо над филистерското отношение към живота. А това може да се постигне само ако той съхрани един жив усет към изкуството. Защото тук ние тръгваме от предпоставката, че ако искаме да се радваме на света - и то не анималистично, а като човешки същества - следва да сме вече убедени, че светът е красив. И между смяната на зъбите и пубертета, детето се ръководи тъкмо от тази предпоставка: светът е красив. А щом детето приема, че светът е красив, следва че красиво трябва да бъде и самото обучение. То може да бъде красиво не ако се ръководим от банални правила, преследващи чисто утилитарни цели, а ако се потопим в художественото изживяване. Вие ще изпитате голяма болка, когато в днешните педагогически ръководства четете за „обучението като извор на радост“, и в същото време виждате с очите си какво неестетично впечатление оставят някои учители у своите ученици. Днес често се говори за нагледното обучение по метода на Сократ. Обаче въпросите, които се поставят на децата, имат чисто утилитарен характер

и нямат нищо общо с красотата. В този случай от примерите няма никаква полза. Тук не става дума за това, да препоръчваме подходящи примери, а за нещо съвсем друго: учителят сам трябва да свърже своя живот с изкуството, за да може да преподава с усет към красотата.

И така, от раждането до смяната на зъбите, детето живее с неясното предчувствие, че светът е морален. През втория възрастов период, от смяната на зъбите до половата зрялост, детето е убедено, че светът е красив. И едва след настъпването на половата зрялост, юношата стига до убеждението, че светът е истинен. Едва тогава обучението може да приеме „научен“ характер. Преди половата зрялост обучението изобщо не следва да има систематичен и научен характер; защото точно понятие за истината човек може да изгради едва след половата зрялост.

Сега Вие разбирате: израстващото дете носи миналото от висшите светове и го сваля в условията на физическия свят; после, след смяната на зъбите то влиза в настоящето; а след половата зрялост, човешкото същество навлиза в онази възраст, когато ще изживее импулсите на бъдещето. Ето как миналото, настоящето и бъдещето се преплитат в живота на израстващия човек.

В други ден ще продължим с практическата страна на обучението.

ДЕСЕТА ЛЕКЦИЯ

Щутгарт, 01.09.1919

Скъпи мои приятели,

В предишните лекции се опитахме да разгледаме човека от духовна и от душевна гледна точка. Сега - за да имаме ясен поглед върху цялостния човек - се налага да допълним тези две гледни точки с една точна представа за негова та физическа природа.

Нека още веднъж да си припомним една характерна особеност, а именно, че трите главни области на човешкото същество имат различни форми. Вече посочих, че формата на главата е предимно сферична. После отбелязах, че гръдната, област представлява един вид фрагмент от сферата, от глобуса, така че схематично можем да означим главата със сферична форма, а гръдната област - с формата на Луната, без да забравяме, че в случая лунната форма, съдържа в себе си част от сферата. Вие ще имате ясна представа за гръдната област, за т.н. „човек-гърди“, само ако я разглеждате като сфера, като едно кълбо, от което обаче е видима само една част, а другата част - също както при Луната - остава невидима. Ето защо в древните епохи - може би ще разберете това -, когато хората в много по-голяма степен притежаваха способността да виждат формите, те имаха право да сравняват човешката глава със Слънцето, а гръдната област - с Луната. И както от Луната ние виждаме само една част, само

нейния сърп - естествено, когато тя не е във фаза на пълнолуние -, така и от гръдната област на човека фактически ние виждаме само един фрагмент. Ясно е, с други думи, че тук, в условията на физическия свят, формата на човешката глава представлява нещо сравнително цялостно, нещо завършено. Тя е, така да се каже, това, за което се представя. Тя не крие почти нищо от своята същност.

При гръдната област не е така; нещо от нейната същност остава невидимо. С оглед на познанието за човека, извънредно важно е да помним, че голяма част от гръдната област остава невидима за нас. От една страна, в задната си част, гръдната област ни показва своята физическа природа, а от друга страна, в предната си част - своята душевна природа. Следователно, носейки нашата глава върху раменете си, ние имаме в нейно лице проявление на тялото, докато в гръдната област имаме проявление на тялото и на душата.

Освен „човекът-глава" и „човекът-гърди", на трето място имаме „човекът-крайници". Ние можем да разберем „човекът-крайници", само ако си представим такива „форми", които - за разлика от лунната форма на гръдната област - съдържат още по-нищожна част от глобуса. При гръдната област все пак е запазена част от периферията на глобуса. При крайниците е запазена част от вътрешната същност на глобуса, а именно неговите радиуси.

Обаче нещата не могат да бъдат разглеждани само схематично; характерно за нещата от живота е, че те винаги се вплетени едно в друго. Ние казваме: „Човекът-крайници" се състои от крайници. Обаче, колкото и странно да звучи, главата също има своите крайници. Ако внимателно разгледате един череп, Вие ще установите, че костите на горната и долна челюст изпълняват ролята на негови крайници. Само че тук те са останали недоразвити. При „останалия" човек те са развити правилно, докато тук са един вид задържани в своето развитие и фактически са само костни образувания, а не „крайници". Има и друга важна разлика: ако разгледате горната и долна челюст, Вие ще забележите, че в случая цялата работа се върши от костите. Но ако разгледате „нормалните" човешки крайници, Вие ще установите, че тук същественото се крие в мускулната тъкан и в кръвоносните съдове. До голяма степен, костите на ръцете, краката и ходилата са само допълнение на мускулната и кръвоносна система. И в този смисъл, мускулите и кръвоносните съдове на горната и долна челюст - разглеждани като „крайници" на главата - са съвсем атрофирани. Какво означава това?

Както често съм споменавал, мускулите и кръвта представляват организмите на човешката воля. Раменете, ръцете, краката та и ходилата са предназначени да служат най-вече на волята. Но това, което служи предимно на

волята - кръвта и мускулите - е, така да се каже, отнето от „крайниците на главата“, понеже тук е трябвало да бъде развито всичко онова, което има връзка с интелекта, с мисленето. Поискате ли да изследвате проявленията на волята във външните телесни форми, обърнете се към раменете, ръцете, краката и ходилата. Поискате ли да изследвате физическите проявления на интелигентността, обърнете се към черепа и прикрепените към него горна и долна челюст. Външните форми на вътрешните откровения са навсякъде около нас и могат да бъдат разбрани само ако погледнем на тях именно като на „откровения“.

Аз често съм забелязвал, че повечето хора трудно проумяват връзката между тръбните кости на ръцете и краката от една страна и плоските кости на черепа от друга страна. А за учителя е много добре, ако успее да си изгради вярно понятие за тези отношения, които са твърде далеч от обикновения живот. И тук ние идваме до едно много трудно място, до най-трудно достъпната точка в хода на досегашните педагогически лекции.

Вие знаете, че Гьоте насочи своето внимание най-напред към т.н. „прешленна“ теория за произхода на черепа. Какво имаше предвид той? Той просто приложи идеята за метаморфозата по отношение на човешкото тяло. Както знаем, гръбначният стълб е разположен от костни прешлени, лежащи един върху друг. Намирайки се във Венеция, Гьоте разглежда черепа на един овен и открива, че черепните кости не са нищо друго, освен метаморфоза на гръбначните прешлени. С други думи, ако човек си представи някакъв орган обърнат навътре и изостанал в своето развитие, би могъл да разбере и строежа на гръбначните прешлени. Този факт направил поразително впечатление върху Гьоте, защото той веднага стигнал до заключение то - а то се оказало решаващо за по-нататъшния му живот -, че черепът е преформиран и напреднал в развитието си гръбначен стълб. Впрочем, сравнително лесно е да се установи, че костите на черепа произлизат от метаморфозиралите прешлени на гръбначния стълб. Много по-трудно е да възприемем кухите тръбни кости на крайниците, респективно „крайниците на главата“, т.е. горната и долна челюст като метаморфоза на гръбначните прешлени; нещо, което Гьоте се опита да направи, но по един повърхностен и външен начин. Защо това е така?

Виждале ли, това се дължи на обстоятелството, че всяка куха, тръбна кост - където и да се намира тя - е метаморфоза, макар и по твърде особен начин, на черепните кости, на черепа. Вие можете сравнително лесно да си представите гръбначния стълб превърнат в черепни кости, ако уголемите и съответно намалите някои от неговите части. Обратно, много е трудно да си представите как от кухите тръбни кости на ръцете или краката могат да се получат плоските черепни кости. Ако искате да

имате ясна представа за тези неща, необходимо е да предприемете, така да се каже, една процедура. На гледно казано, с кухите кости на ръцете и краката Вие трябва да предприемете същата процедура, която вършите при обучаването на чорапи или ръкавици, обръщайки първоначално вътрешната им част навън. Сравнително лесно е да си представим, как изглежда един чорап или ръкавица, когато са обърнати навътре. Обаче кухите кости не са изградени симетрично. Те не са така тънки, нито са еднакво изградени от външна и от вътрешна страна. Ако си представите вашите чорапи еластични, с една художествена форма и всевъзможни издатъци и вдлъбнатини, и в този им вид ги обърнете наопаки, тогава Вие няма да получите същата форма. Така стоят нещата и с кухите тръбни кости. При тях, за да получите формата на черепа, трябва да обърнете вътрешността навън и външността навътре. Човешките крайници са не само видоизменени, но и преобърнати черепни кости. От къде произтича всичко това? От факта, че центърът на главата се намира в нейната вътрешност. Гърдите също имат своя център, макар и да се е точно в средата на глобуса. Разбира се, рисунката е схематична, в противен случай би заела много място.

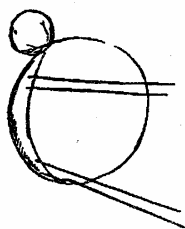

Рис.11.

Но къде се намира центърът на системата от крайници? Сега идваме до втората трудност. Системата от крайници има своя център навсякъде в пространството. Поначало центърът на тази система е едно кълбо, един глобус, следователно, той е пълната противоположност на „точката“. Центърът е навсякъде; накъдето и да се обърнете, ще установите, как радиусите поемат по всички посоки.

Това, което се намира в главата, води началото си от самата нея; това, което минава през крайниците, се съединява в човека. Ето защо и в много от предишните си лекции аз настоявах: Крайниците са един вид прибавка към тялото. Ние представляваме един цял свят, но се съгъстява и става видимо само това, което нахлува в нас от вън. Една нищожна част от това, което сме ние, става видима в нашите крайници; крайниците са просто един атом от силата, вложена в тях: Духът! В човешките крайници са представени и Духът, и душата, и тялото. Там, в крайниците, тя-

лото е само загатнато; там също е и душата, и Духът, който обгръща целия "Космос".

Бихме могли да добавим и една друга рисунка, според която човекът ще изглежда като една огромна сфера, обхващаща целия свят, после идва по-малката сфера и най-накрая: най-малката сфера. Напълно видима е само най-малката сфера; по-голямата сфера е видима отчасти; огромната сфера е видима само в своите радиални излъчвания; останалата част остава невидима. Ето как човешките форми са извлечени от обкръжаващия ни свят.

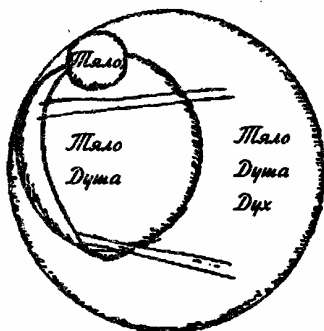

Рис.12.

В „системата-гърди“ ние имаме един вид сливане между „системата-глава“ и „системата-крайници“. Ако разгледате гръбначния стълб с принадлежните към него ребра, ще видите, че тук има един опит, той да се затвори отпред.

Отзад той е затворен напълно, отпред имаме само опит, и то неуспешен. Колкото ребрата са разположени по-близо до главата, толкова по-лесно успяват те да се затворят и обратно: колкото по-надолу се намират, толкова по-трудно успяват да сторят това. Последните ребра дори не са заловени едно за друго, понеже те са под въздействието на онази сила, която идва отвън и пронизва крайниците.

Тази връзка между човека и Макрокосмоса беше добре известна на древните гърци. Египтяните също имаха съзнание за нея, макар и по един абстрактен начин. Вглеждайки се в произведенията на египетското, а и изобщо в античното пластично изкуство, Вие ще доловите точно тази идея за Космоса. Произведенията от античните епохи остават неразбираеми, ако не знаем, че древните вършеха точно това, което съответствува на техните убеждения, а именно: Главата е малката сфера, едно небесно тяло в умален вид; крайниците са отломки от голямата небесна сфера, чиито лъчи нахлуват в човешкото тяло от всички страни. Гърците

имаха една красива и хармонична представа за тези неща, която им позволяваше да бъдат добри пластици и скулптори, И днес никой не може да вникне в същността на пластичното изкуство, без да съзнава тази величествена връзка между човека и Космоса. В противен случай човек винаги ще имитира само готовите външни форми на природния свят.

Сега, скъпи мои приятели, надявам се, че разбирате: крайниците са в много по-голяма степен свързани със света; главата принадлежи по-скоро на отделния човек. Следователно, накъде са устремени крайниците? Те са устремени към света, в който човекът се движи и непрекъснато променя своето местоположение. Помислете върху тези думи: крайниците са дълбоко свързани с движението!

Доколкото се движим и действуваме в света ние сме онова, което нарекох „човекът-крайници“. А каква е впрочем задачата на главата, що се отнася до движението във физическия свят. Нейната задача е непрекъснато да превръща движението в покой. Ако мислено се пренесете в главата, бихте имали усещането, че се намирате в движещ се влак, докато в същото време Вие сте спокойно разположен на седалката. Ето как, образно казано, душата Ви е разположена в главата, която се оставя да бъде премествана в пространството, а самата тя непрекъснато превръща движението в покой. Пътувайки с влака, Вие имате усещането за покой, макар и в същото време - примерно в спалния вагон - да се носите с шеметна бързина. По сходен начин главата успокоява всичко онова, което крайниците напират да извършат в света. А „човекът-гърди“ е поставен между двете крайности. Той уравновесява двете противоположни тенденции на главата и крайниците.

Представете си за миг, как един от нашите човешки стремежи е да подражаваме движението на света с помощта на нашите крайници. И какво правим всъщност ние? Ние танцуваме! Да, Вие наистина танцувате; салонните танци са само фрагмент от общия танц на човека. Всички видове танци са произлезли от човешката склонност да подражава със своите крайници на онези движения, които се извършват от планетите, от другите небесни тела и от самата Земя.

Но какво става в главата и гърдите, докато ние - танцувайки - подражаваме на движенията от Космоса? Виждате ли, нещата стоят така, че главата и гърдите са една непреодолима преграда за космическите движения. Те не могат да преминат през тях и да намерят своето продължение в душевния свят. Душата може да вземе участие в движенията, но самата тя трябва да остане в покой. Какво впрочем прави тя? Тя започва да отразява онова, което извършват танцуващите крайници. Тя негодува, когато крайниците извършват неправилни движения; тя просто се задъхва при несъразмерните движения, а пее, когато крайниците следват

хармоничните движения на Космоса. Ето как външният танц се проявява вътре в нас под формата на пеене и музика.

Съвременната физиология не приема космическия произход на човека и никога не стига до правилно разбиране на човешките усещания. Тя казва: Ето, там навън са трептенията на въздуха, а човекът ги приема вътре като звуци. А какво е съотношението между тях - това не се коментира. Цялата разлика е там, че физиологията поставя този въпрос на последно място, а психологията - на първо.

Защо това е така? Защото хората, които се занимават с физиология и психология, просто не знаят, че в душата си всички ние привеждаме външните движения в покой, за да ги превърнем после в звуци. А така е и с всички други сетивни усещания. Понеже главата не може да участва във външните движения, тя ги отправя към гърдите, превръщайки ги в звуци и в други сетивни усещания. Ето същинският произход на усещанията! Но тук е загатната и връзката между самите изкуства. Музикалното изкуство например възниква от пластичните и архитектурни изкуства, доколкото те са насочени навън, а музикалното изкуство - навътре. Отразеният навън вътрешен свят - ето същността на музикалното изкуство.

Да, така е поставен човекът в Космоса. Вие усещате един цвят като движение, приведено в покой. А самото движение Вие не възприемате - както и пътувайки във влака, имате само илюзията, че сте в покой. По същия на чин Вие позволявате на Вашето тяло - с помощта на крайниците - да подражава на външния Космос; Вие не забелязвате фините движения на крайниците, но за сметка на това възприемате вътре цветове и звуци. Вие разполагате със сетивни възприятия, благодарение на обстоятелството, че поверявате Вашата глава на „човекът-крайници“.

Вече споменах, че обсъжданите теми са трудни за разбиране, най-вече защото нашата епоха не полага никакви усилия за тази цел. Днешното образование изобщо няма намерение да работи в тази насока; то просто полага грижи, хората да останат в непрогледен мрак. Какво постига впрочем днешното образование? Грубо казано, след като човек ни кога не е обръщал наопаки своя чорап или ръкавица, той няма да знае и нищо за вътрешната им страна; той има поглед само за онова, което е обрнато навън. Той получава само половината от необходимите понятия.

Нека отново да подчертая: Ако разгледаме „човекът-крайници“, той ще ни се представи като изграден от Дух, душа и тяло. Ако разгледаме „човекът-гърди“, той ще ни се представи като изграден от душа и тяло. Голямата сфера (рис. 12) съдържа Дух, душа и тяло; по-малката сфера: душа и тяло; най-малката сфера - само тяло. На Вселенския събор през 869 година епископите на католическата Църква забраниха на човече-

ството да се интересува за голямата сфера. Те из дигнаха догмата, че съществуват само средната и най-малката сфера, т.е. че човекът е съставен от тяло и душа, а Духът е само едно от качествата на душата. От 869 година за опиращата се на католицизма западна култура Духът не съществува.

Обаче с отричането на Духа се прекъсва и връзката между човека и света. Човекът все повече се затваря в своя егоизъм. Ето защо и самата религия става все по-егоистична и по-егоистична; а днес живеем в една епоха, когато единствено духовното вникване в човека би могло отново да ни върне в духовния свят.

Чия е вината за развихрянето на естественонаучния материализъм? Основната вина е на католическата Църква, която на Вселенския събор в Константинопол през 869 година отхвърли Духа. И какво се получи в резултат на това? Насочете Вашето внимание отново към човешката глава. В своето устройство, днес тя е най-древната съставна част на човешкия организъм. Първоначално главата е произлязла от висшите животни, а после в инволюцията, се намесват и по-низшите животински форми. По отношение на нашата глава, ние произлизаме от животинския свят. С други думи, главата е животно, но от по-напреднал стадий на развитие. Гръдната област е прибавена към главата едва по-късно; тя не е толкова животинска, колкото главата. „Системата гръди“ е образувана в по-късен период от време. А крайниците сме получили най-късно. Те не произлизат от животинския свят и са, така да се каже, „най-човешките“ органи. Животинските органи са образувани самостоятелно от силите на Космоса, а човешките органи са прибавени към „системата-гръди“ много по-късно. Обаче католическата Църква забрани на човека да се интересува от своя космически произход, съответно от произхода на своите „крайници“; тя позволи отчасти да се говори за „гръдите“ и „главата“, за черепа. Ето защо материализмът стигна до заключението, че черепа произхожда от животните. А сега открито се говори, че целият човек произхожда от животинския свят, докато гръдните органи и крайниците са възникнали сравнително по-късно. Именно поради това, че католическата Църква премълча и скри от човека истината за неговите крайници и неговата връзка с Космоса, тя стана причина за упадъчните материалистически идеи, които могат да са от значение само за главата, но не и за целия човек. Да, тъкмо католическата Църква е създателка на материализма в тази област на еволюционното учение. Тези неща трябва да се знаят от днешните учители; те трябва да насочват своите интереси в съответствие с реалните процеси, разиграваци се в условията на физическия свят.

Днес ние се опитахме да посочим причината, поради която нашата епоха стана толкова материалистическа, тръгвайки от нещо, наглед твърде странично: от сферичната форма на главата, лунната форма на гърдите и радиалната форма на крайниците. С други думи, за да обясним един голям културноисторически факт, ние тръгнахме от една привидно не подходяща гледна точка. Обаче за учителя е необходимо да вижда културноисторическите факти в тяхната истинска светлина. В този случай той поема в себе си нещо, което ще бъде от полза за подсъзнателните му връзки с детето.

Сега човешкият организъм израства пред него както едно отражение на Макрокосмоса. Сега той изпитва много по-дълбоки чувства към човека и престава да гледа на него като на едно високо развито животинско тяло. Общо взето, днешните учители се поддават на илюзията, че децата са малки животинки, за чието по-нататъшно развитие те отговарят. Съвсем друго е, ако учителят си каже: Ето, тук пред себе си аз имам едно човешко същество, което е свързано с целия свят и работейки над това дете, аз върша нещо, което е от значение за целия Космос. Макар и тук, в класната стая, у всяко дете е скрит един център, чиито въздействия са отправени към Макрокосмоса. Самата класна стая е сбор от центрове, които са в непрекъсната връзка с Макрокосмоса.

Представете си ясно, какво означава всичко това! Вие ще забележите как идеята за човека и неговата свързаност с Космоса прераства в едно чувство, което дава святост на всеки един от етапите на обучението. Правилното и сериозно обучение е не възможно без това трепетно чувство. И в мига, когато сме изпълнени с подобни усещания, те се предават на децата чрез един вид подземни течения. По друг повод съм споменавал пред Вас нещо, което може би изглежда странно, но все пак то отговаря на истината: Земята пренася електричеството без помощта на жици! Влизайки в училището, изпълнени от егоистични човешки чувства, Вие се нуждаете от всички възможни проводници - думите -, за да стигнете до детето. Но ако сте изпълнени с преклонение към живия Космос, тогава влиза в сила едно подземно течение, едно подземно ръководство. Сега Вие и детето ставате едно цяло. Между Вас и класа бликват нови, тайнствени отношения. Тъкмо от тези отношения и чувства трябва да се гради това, което ние наричаме педагогика.

Педагогиката не може да бъде наука, тя трябва да бъде изкуство. А има ли изкуство, което може да бъде овладяно, без непрекъснато да се потапяме в чувствата? Обаче чувствала, в които трябва да живеем, за да упражняваме великото изкуство на педагогиката, се разгарят единствено от будното съзнание за необятния Космос и неговите връзки с човешкото същество.

ЕДИНАДЕСЕТА ЛЕКЦИЯ

Щутгарт, 02.09.1919

Скъпи мои приятели,

След предишната лекция, в която обсъдихме човешкото тяло от духовна и от душевна гледна точка, Вие сигурно сте разбрали твърде много за неговото устройство и развитие. Преди да преминем към описание на физическата човешка природа, нека добавим още нещо от духовнонаучна гледна точка.

Вчера чухте, че човекът е съставен от три части: „човекът-глава“, „човекът-гърди“ и „човекът-крайници“. Видяхте също колко различни са отношенията им към душевния и духовния свят.

Нека още веднъж да се спрем на човешката глава. Вчера казах: Главата има предимно телесен характер. На „човекът-гърди“ при писахме телесен и душевен характер, а на „човекът-крайници“ - телесен, душевен и духовен характер. Разбира се, същността на главата далеч не се изчерпва с констатацията, че тя е предимно „тяло“. В действителност нещата не са така рязко разграничени едно от друго и по друг повод бихме могли да кажем с не по-малко основание, че главата също е душевна и духовна, както гърдите и крайниците. Веднага след раждането, човешката глава е предимно „тяло“, т.е. силите, довели до нейното изграждане, са представени в самата форма на физическата глава.

Ето защо главата изглежда така - впрочем в ембрионалното развитие тя стои на първо място -, сякаш в нея намират израз най-характерните и универсални човешки качества. Какво е отношението на главата към душевния и духовния свят? Тя е най-напреднала в своето физическо развитие, тъкмо защото в еволюцията си е преминала през необходимите степени от животинското царство. Душевният свят е така свързан с главата, че през първите години от живота на детето, той просто сънува. А Духът - в главата той спи.

Изобщо, в човешката глава имаме едно забележително съчетание между тяло, душа и Дух. Там имаме една сънуваща душа и един все още спящ Дух. Сега важно е не друго, а в хода на индивидуалното развитие да се изградят правилни съотношения между тях. Вече посочих, че до смяната на зъбите, детето е преди всичко едно подражаващо същество. То върши всичко онова, което става около него. А този факт се дължи на обстоятелството, че в главата Духът спи! Но когато спим, ние сме извън тялото. Ето защо със своя спящ Дух и със своята сънуваща душа, малкото дете се намира извън главата си. То е по-скоро сред своето обкръжение, то живее в хората, които го заобикалят. Не случайно детето е подражаващо същество. Не случайно сънуващата му душа поражда любов към околния свят, и преди всичко любов към родителите. Смяната на

зъбите означава последния стадий от развитието на главата, който продължава седем години след раждането.

Какво впрочем се извършва през този период? Извършва се това, което наричаме формообразуване. Човекът приема в тялото си онези сили, които са го „втвърдили“, силите, които са изваяли неговите форми. Показат ли се вторите зъби на детето, можем да заявим: Първият голям спор със света е вече приключен! Човекът е привършил това, което се отнася до неговите форми, до неговия облик. И така, докато - изхождайки от главата - човек постига трайните форми на своето тяло, с „човекът-гърди“ настъпва нещо друго.

В антропософски смисъл, „гърдите“ са един самостоятелен организъм, който още от самото раждане има подчертан те лесно-душевен характер. Гърдите не са просто „тяло“, както главата; те са телесно-душевен организъм, а Духът витае извън тях в сънищно състояние. Ако внимателно наблюдаваме малките деца, ще установим, че техните гръдни органи са много по-будни и по-живи отколкото тези на главата. Би било погрешно, ако гледаме на човека като на същество, в което цари безредие и хаос.

При крайниците нещата са още по-различни. Там още от първия миг на раждането, Духът, душата и тялото влизат в извънредно дълбоки и сложни връзки. Там детето е напълно будно още в своята най-ранна възраст. Този факт не убягва от вниманието на възпитатели, които имат да се справят с изнервени и неспокойни деца. Там, в крайниците, всичко е будно, само че недоразвито. Изобщо, това е една от тайните на човека: Духът, обитаващ главата, е много добре раз вит, обаче той спи. Душата, обитаваща човешката глава е добре развита, обаче тя сънува. А „човекът-крайници“ е напълно буден, но все още недооформен, недоразвит.

Строго погледнато - като възпитатели - ние имаме задачата да формираме само „човекът-крайници“ и част от „човекът-гърди“. Тук ние се доближаваме до истинската същност на педагогическото изкуство. Вие подпомагате „човекът-крайници“ и част от „човекът-гърди“, а те на свой ред пробуждат „човекът-глава“. Защото тъкмо тези „човеци“ могат по-късно да пробудят „човекът-глава“. И сега Вие усещате, че детето носи в себе си нещо забележително. То Ви поднася всичко, което сваля от духовния свят още в мига на раждането: своят съвършен Дух и своята относително съвършена душа. И Вие имате само да оформите това, което у детето се явява като несъвършен Дух и като още по-несъвършена душа.

Ако нещата не протичаха по този начин, възпитанието и обучението щяха да са невъзможни. Защото, представете си, какво би се получило, ако трябваше да се срещнете с целия Дух на едно слизащото от Небето човешко същество. В този случай Вие бързо щяхте да се откажете от всяко възпитание, защото бихте се изправи ли пред задачата да възпитавате

много по-умни и по-способни човешки същества от Вас самите. Естествено, учителят всеки ден се изправя пред по-умни и по-способни деца, пред деца, които го превъзхождат, но въпреки всичко той изпълнява ролята на възпитател. А това е възможно само защото в процеса на възпитанието ние имаме работа само с една част от човека; с онази част от него, която все пак можем да възпитаваме, макар и да не сме толкова умни и способни, а може би не и толкова добри, колкото него. Онова, което подлежи на възпитание - в най-добрия смисъл на тази дума - е волята и част от „сърцето“. Защото всичко онова, което възпитаваме чрез волята т.е. чрез крайниците и чрез сърцето, т.е. чрез част от „човекът-гърди“, можем да издигнем до онази степен на съвършенство, която сме постигнали самите ние. И както не само камериерът, но и всеки будилник може да бъде „нагласен“ така, че да събуди много по-умни хора от самия камериер, така и един не толкова способен и дори не толкова добър човек е в състояние да възпитава друг, който носи в себе си гениални заложби. Следва да сме наясно: няма нужда да сме постигнали интелектуалното равнище на детето, но понеже става дума за развитие на волята - както видяхме преди малко - налага се да проявим доброто в неговата най-висша форма. Нашият възпитаник може да стане по-добър от нас, но това е малко вероятно, ако към нашите усилия не се прибави и житейския опит на други хора.

Наскоро аз споменах, че в езика живее един вид гений. Геният на езика е по-умен от самите нас. Извънредно поучително е да вникнем в строежа на говоримия език и в начина, по който Духът организира езика.

Обаче геният на езика се проявява не само там, но и в целия заобикалящ ни свят. Припомнете си миналата лекция: по отношение на своята глава, човекът се инкарнира със спящ Дух и сънуваща душа; така че още от мига на раждането ние трябва да възпитаваме чрез волята, понеже в противен случай изобщо не бихме могли да се доберем до спящия в главата Дух. Обаче бихме допуснали огромен пропуск в израстването на детето, ако пренебрегнем този момент. Ние не можем да заставим детето - с неговите неукрепнали крайници - да играе гимнастика или евритмия. Това е невъзможно. В тази ранна възраст - с неговите неукрепнали крайници и немлъкваща уста - то не подлежи също и на музикално обучение. Следователно, с помощта на изкуството ние не можем да постигнем нищо. По този начин ние изобщо не можем да прехвърлим мост от волята към спящия Дух на детето. Можем да сторим това едва по-късно, когато започнем да го учим на първите думи. Първите думи, произнесени от говорния апарат са вече проява на волята и тази воля обхваща спящия Дух в детската глава, за да го пробуди. Обаче първоначално ние не разполагаме с никакъв мост. Няма никаква връзка между крайниците и

спящия Дух на детето, в която да се проявява волята. Сега възниква нуждата от друг посредник. А като възпитатели - поне в първите години - ние не сме в състояние да предложим кой знае какви средства за тази цел.

Но ето че на помощ идва нещо, което е един вид „гений“, работещ независимо от нас. Наистина, езикът има своя гений, обаче в най-ранните детски години, ние не можем да апелираме към него. Но работата е там, че самата природа има своя гений, своя Дух. И ако той не съществуваше, в нашето детско развитие щяха да зейнат празнини, които никой не би могъл да отстрани. Ето защо геният на природата създава нещо, което запълва тези празнини. Това става с помощта на онази субстанция, която природата произвежда в „човекът-крайници“ и която наистина съдържа в себе си нещо от най-важната характеристика на крайниците, а именно млякото.

Майчиното мляко е в тясна връзка с горните крайници. Органите, произвеждащи мляко, са един вид продължение на ръцете, но в посока навътре. В животинското и човешкото царство, млякото е единствената субстанция, която има вътрешно сродство с крайниците и, така да се каже, възниква от самите тях и носи в себе си част от тяхната сила. В детския организъм млякото е единствената субстанция, която действа пробуждащо върху спящия в главата Дух. А това, скъпи мои приятели, е Духът, който пронизва цялата материя, за да се изяви там, където трябва! Да, млякото носи своя Дух в себе си, и този Дух има задачата да пробуди спящия в детето Дух. Не просто алегория, а необорим естественонаучен факт е, че властващият в природата Дух, с чиито сили млякото бликва от тайнствените дълбини на природата, пробужда спящия в детето човешки Дух. Тези тайнствени връзки трябва да бъдат ясно осъзнати. Едва тогава постепенно разбираме величието на онези мирови тайни, сред които живеем. Едва тогава разбираме чудовищното невежество, в което изпадаме, когато градим такива теории за материята, сякаш тя е една механична конструкция, готова всеки миг да се разпадне на молекули и атоми. Да, обаче това изобщо не е вярно! Защото тази материя - също както млякото - още в мига на своето раждане изпитва истинския и немолим копнеж да пробуди спящия човешки Дух. Както при човека и животните говорим за „влечения“, т.е. за силата, лежаща в основата на волята, така можем да говорим и за „влечения“ на материята. А до истинската същност на млякото ние стигаме, само ако сме наясно: Веднага след като бъде произведено, то се изпълва с копнежа да пробуди спящия в детето човешки Дух. Ето как всичко около нас, разгледано по този начин, изведнъж трепва и оживява. Впрочем ние никога не можем да се

освободим от дълбоките връзки между Макрокосмоса и човешкото същество.

Вие виждате, как първоначално за човешкото развитие се грижи самият Дух, самият гений на природата. И когато започнем да възпитаваме детето, ние всъщност поемаме част от работата на самата природа. Започнем ли да влияем върху детската воля чрез говора и чрез нашите действия, които то несъзнателно подражава, всъщност ние продължаваме онази активност, която е била присъща на природата, докато тя е хранела детето с мляко, защото в този случай човекът е само средството, за да бъде детето изхранено. Ето как изглежда природното възпитание. Защото млякото е първото възпитателно средство. Специфично човешкото педагогическо изкуство започва с душевното възпитание, фактически, що се отнася до възпитанието и обучението, ние не можем да постигнем нещо кой знае какво със „системата-глава“. Още с раждането на детето, тя представлява едно завършено цяло. Ние можем да пробудим това, което вече се намира в нея, но не и да прибавим нещо ново.

Естествено, налага се да приемем, че с раждането си, човек слиза във физическия свят с точно определени телесни качества. Всичко, което е възникнало в хода на културното развитие по външен и конвенционален път, няма нищо общо с духовния свят. С други думи: детето изобщо не носи със себе си никакви конвенционални средства за четене и писане. Духовете не се занимават нито с писане, нито с четене. Чиста измислица на спиритистите е, че духовните Същества говорят човешки езици или дори пишат. Това, което се съдържа в говора и писането, е нещо условно; то е - така да се каже - една културна конвенция. То съществува само тук на Земята. И ние постигаме нещо полезно не когато внасяме тази културна конвенция чрез главата, а когато поднасяме на детето това четене и писане именно по страничния път на гърдите и крайниците.

Разбира се, когато седемгодишното дете влиза в училище, то вече има известен опит и чрез подражаване на възрастните е успяло да пробуди до известна степен спящия в главата си Дух. Сега ние можем да се възползваме от спонтанно пробудения Дух, за да упражняваме детето -макар и по един общоприет стандарт - в четене и писане, обаче от този миг започват и нашите вредни въздействия. Ето защо, доброто обучение в четене и писане следва да се осъществява най-вече с помощта на изкуството.

Четенето и писането следва да бъдат предхождани от рисуване и музициране, понеже те оказват директно влияние върху „човекът-крайници“ и „човекът-гърди“, без да се намесват пряко във функциите на главата. Само така ще пробудим онова, което е заложено в „човекът-глава“. И сега ние изобщо няма да малтретираме човешката глава с традиционното

интелектуалистично преподаване на четенето и писането. Ако оставим детето най-напред да рисува и чак тогава му позволим да извлече графичните очертания на буквите от самите рисунки, ние постъпваме правилно. Да предположим, че показваме на дете то готовата буква „ф“. Следователно, най-напред то я наблюдава, после я прекопирва. Какво означава това? Това означава, че интелектът се опитва да „дресира“ волята: един изключително неправилен подход. Правилният подход се свежда до друго: в максимална степен да пробудим волята чрез интелекта. За тази цел се налага да прибегнем до художествения елемент. Писането и четенето следва да бъдат усвоени с помощта на художествените форми.

Никога не забравяйте, че докато възпитавате и обучавате детето, то има да върши и нещо друго, което се различава от Вашите намерения. Детето има да върши и такива неща, които не са свързани с Вашите педагогически усилия. С други думи, то трябва и да расте. Да, то трябва да расте и Вие следва да сте наясно: докато го възпитавате и обучавате, то трябва да расте правилно. Накратко: Възпитанието не бива да смущава правилното израстване на детето. Обучението, осъществявано от Вас, трябва да напредва успоредно с израстването. Тези неща са от голяма важност за децата в началните класове. До периода на зъбната смяна, формообразуването зависи от главата; после се пробуждат жизнените или етерни сили, така че полова та зрялост е завършека на един кратък жизнен цикъл, който зависи от „човекът-гърди“. Ето защо в началните класове, Вие няма да постигнете нищо, ако пропуснете този важен факт: докато Вие възпитавате и обучавате детето, то израства благодарение на своята гръдна система. В известен смисъл, Вие трябва да станете приятел на природата, понеже тъкмо тя ръководи детското развитие чрез дишането, храненето, движението и т.н. Да, Вие трябва да станете един добър приятел на самата природа. Обаче нима това е възможно, ако не познавате природата и законите на нейното развитие?

Ако например не знаете как да забавите или ускорите растежа с помощта на чисто душевни въздействия, бихте ли могли в този случай да възпитавате и обучавате правилно? Донякъде Вие разполагате дори с тази възможност, да забавите или пък да ускорите растежните процеси, което също може да бъде вредно. В резултат на всичко това, детето би могло да остане дребно и недоразвито, разбира се само до известна степен, но все пак нещата са във Ваши ръце. Следователно, Вие трябва да имате поглед върху тези неща и да се съобразявате с тяхното отражение върху душевния и телесен живот на човека.

Как да си изградим представа за връзката между душата и растежните процеси? За тази цел трябва да се обърнем към една по-добра психоло-

гия, а не към досегашната. И тази по-добра психология казва, че всичко, което ускорява растежните процеси у човека, е свързано по един или друг начин с паметта. Работата е там, че ако претоварим паметта, ние създаваме условия за конституционално слаби, източени на височина човешки тела. Докато прекомерното ангажиране на фантазията, забавя растежа на човешкия организъм. Паметта и фантазията се намират в една дълбока и тайнствена връзка с растежните сили на човека, която не бива да изпускаме от нашето внимание.

Още в началото на учебната година, учителят трябва да има верен поглед за душевното и телесно състояние на своите ученици, да отчита промените в хода на всеки възрастов период, особено що се отнася до деветата и дванадесетата година. Той трябва, ако ми позволите този израз, да организира едно „ревю“ и да установи как изглеждат неговите деца. В края на учебната година той трябва да повтори „ревюто“, за да отчете евентуалните промени. Много вероятно е да забележи, как едно дете се е развивало „нормално“, как друго е „изостанало“ и т.н. И тогава той ще се запита: „Как да организирам обучението през следващата учебна година, така че фантазията и паметта да са подходящо застъпени, с оглед да направя не що срещу аномалията?“

Виждате колко важно е учениците да бъдат в ръцете на един и същ учител и какво безумие е всяка година децата да сменят своя учител. В началото на всяка учебна година, както и в началото на всеки възрастов период (седмата, деветата, дванадесетата година), учителят започва да опознава своите ученици. Той добре различава групите на фантазиращите и на запаметяващите деца; едните са разпиляни, другите забелязват всичко. Двете „ревюта“ ще Ви улеснят извънредно много. Обаче към външното наблюдение трябва да се прибави и едно внимателно проучване на самата фантазия, на самата памет, което ще ни подсказва дали детето не е застрашено от прекомерно бързо израстване (при подчертано добри паметови възможности), или има опасност да остане с по-нисък ръст (ако преобладава фантазията). Връзките между тялото и душата не бива да се афишират само с голи фрази и празни приказки; ние трябва да се издигнем до точно и добросъвестно наблюдение на дълбоките зависимости между тялото, душата и Духа. Децата, богати на фантазия, израстват по друг начин от тези, които са със силна памет.

За днешните психолози всичко е ясно: Ето, тук е паметта, и следва нейното описание. Ето, тук е фантазията, ще опишем и нея. Обаче в действителност нещата са взаимно свързани и ние стигаме до тяхната същност, само ако изострим нашата наблюдателна способност. С други думи, не да дефинираме нещата, а да превърнем наблюдателната способ-

ност в една подвижна сила, която е в състояние да преоткрива вече известните факти.

Вие добре виждате, как духовно-душевния свят от само себе си преминава в телесно-физическия свят, и то до такава степен, че да твърдим: С въздействията върху тялото, което става чрез млякото, геният на природата възпитава детето в неговите най-ранни години. А ние се намесваме във възпитанието едва после - когато вмъкваме художествения елемент. В края на училищната възраст детският живот отново се променя. На преден план изпъкват разсъдъчната способност, личностовото чувство, поривите на самостоятелната воля. Тези подробности следва да се имат предвид при изготвянето на учебната програма.

ДВАНАДЕСЕТА ЛЕКЦИЯ

Щутгарт, 03.09.1919

Скъпи мои приятели!

Когато разглеждаме човешкото тяло, следва да имаме предвид, че то се намира в непрекъсната връзка с околния сетивно-физически свят, благодарение на която се поддържа и неговия живот. Когато отпразвим поглед към нашия сетивно-физически свят, ние откриваме там минералите, растенията и животните. Нашето физическо тяло е сродно със съществата от минералното, растителното и животинското царство. Обаче особеността на това родство не може да бъде разбрана чрез едно повърхностно проучване; напротив, ако искаме да вникнем в отношенията между човека и неговото физическо обкръжение, налага се да погледнем в дълбоката същност на самите природни царства.

Доколкото човекът представлява един физически организъм, най-напред ние забелязваме неговата костна система и неговите му скули. После стигаме до кръвообръщението и органите, които отговарят за него. После идва ред на дишането, на храносмилателната система, мозъка, нервите, сетивните органи; а сега се изправяме пред задачата да си обясним единството между всички тези органи и външния свят.

Нека най-напред да се спрем на това, което засега се явява като най-съвършено, а именно мозъчно-нервната система, която е свързана със сетивните органи. Нейната сложна организация подсказва, че тя е изминала най-дълъг път на развитие и далеч превъзхожда тази на животните. Ако мога така да се изразя, по отношение на своята глава човекът е „пребродил“ целия животински свят, преодолел е „животинската система“ и е постигнал „човешката система“: нещо, което най-вече проличава в устройството на главата.

Вчера споменах до каква степен нашата глава взема участие в индивидуалното човешко развитие и до каква степен формирането на човешкото

тяло се ръководи от силите, вложени в главата. Ясно посочих, че седмата година слага край на това влияние от страна на главата. Трябва да сме наясно, какво точно става, когато човешката глава влиза във взаимодействие със „системата-гърди“ и „системата-крайници“. Човешката глава непрекъснато упражнява своето формиращо влияние. Строго погледнато, нашият живот се състои в това, че през първите седем години главата формира дори физическите форми на тялото, а след тази възраст тя продължава да крепи човешкото тяло, но по-скоро в душевен и духовен смисъл.

Главата е в тясна връзка с формообразуването. Да, обаче дали именно тя създава човешкото тяло, човешката фигура? Отговорът е: не! Налага се да приемете, че главата непрекъснато - и тайно - иска да прави нещо съвсем различно от Вашите лични намерения. Има моменти, когато главата би искала да формира Вашето тяло така, че да изглеждате като вълк. В други моменти главата би искала да заприличате на агне, на червей, на дракон. Всички телесни и физиономични признаци, които главата би желала да Ви даде, са налице във външната природа под формата на различните животински видове. Ако се вгледате в животинското царство, Вие ще се уверите: „Аз съществувам най-вече благодарение на моята гръдна система и на моите крайници, докато непрекъснато изникващия от главата „образ на вълка“, аз трябва да превръщам в човешка форма“. Да, Вие не прекъснато трябва да превъзможвате анималистичното в себе си! И Вие го овладявате по такъв начин, че не му позволявате да се прояви, а го подлагате на преобразяване, на метаморфозирание. Следователно, чрез своята глава човекът влиза в отношение с околния животински свят, но по такъв начин, че непрекъснато го преодолява в себе си, непрекъснато се издига над него. И какво всъщност остава у Вас самите? Представете си едно човешко същество. Интересно би се получило, ако добавите: Ето, тук е човекът; горе е главата му. А там всъщност се надига един вълк, но без да се превръща в истински вълк, защото гърдите и крайниците веднага го унищожават. Същото става и ако от главата се опита да израсне едно агне.

Да, от свръхсетивна гледна точка, животинските форми непрекъснато напаират от човека, за да бъдат веднага премахвани от него самия. И какво би се получило, ако „заснемем“ на фотографска лента целият този процес? Какво би ни показала една „свръхсетивна фотография“? Там ние бихме видели не друго, а човешките мисли. Мислите на човека са свръхсетивния корелат на това, което остава невидимо за сетивата. Тази непрекъснатата метаморфоза на животинската същност, спускаща се от главата надолу, намира своя свръхсетивен израз в човешкото същество, под формата на неговия мисловен процес. Този реален свръхсетивен

процес е един неоспорим факт. Вашата глава е не само един безделник, излегнат над раменете, а нещо, което на всяка цена се стреми да Ви задържи в животинския свят. Тя Ви налага формите на цялото животинско царство и с удоволствие би насърчавала самообновяването на животинския свят в рамките на човешкото тяло. Но тъкмо чрез Вашите гърди и крайници, Вие не допускате това! Вие активно превръщате животинското царство в човешки мисли. Ето как изглежда нашата връзка с животинския свят. В свръхсетивен смисъл, ние позволяваме на животинското царство да възникне у нас, но не и да се прояви във физически измерения; ние просто го задържаме в свръхсетивния свят. Гърдите и крайниците не допускат материализация на тези животни в своята област. А когато главата показва явна тенденция към пораждаване на животински форми, целият останал организъм настръхва и отказва да ги приеме; и тогава главата - за да ги премахне - изпитва нужда от това, което наричаме мигрена.

„Системата-гърди“ също е във връзка с околния свят. Обаче тя е свързана не с животинския свят, а с растителното царство. Извънредно дълбоки и тайнствени са отношенията между „системата-гърди“ и растителния свят. В тази област на човешкия организъм се извършват основните процеси, свързани с дишането, кръвообръщението и храносмилането. Всички те са в непрекъснати взаимоотношения с онази част от сетивно-физическата природа, която означаваме като растително царство.

Нека да се спрем на дишането. Какво прави човек, когато диша? Вие знаете, че той приема в себе си кислорода и свързвайки го с въглерода, получаваме въглеродния двуокис. Въглеродът възниква в организма от преработените хранителни вещества. От свързването на въглерода с кислорода, произлиза въглеродния двуокис. И какво би се получило, ако човекът не може да отдели въглеродния двуокис, а го задържи в себе си; какво би станало, ако после той би отделил кислорода от водорода? Да, какво би се получило, ако след поемането на кислорода и образуването на въглеродния двуокис, човек вътрешно премахне и елиминира кислорода, а се заеме с преработката на водорода? Отговорът е само един: Растителният свят! В човешкия организъм веднага би започнала една могъща вегетация. Замислете се какво правят всъщност растенията? При тях липсва равномерното вдишване на кислорода, както е при човека; те асимилират въглеродния двуокис. През деня растението е жадно за въглероден двуокис, а отблъсква кислорода. И би било зле, ако то постъпваше по друг начин; защото в този случай както ние, така и животните, щяхме да бъдем лишени от кислород. Обаче растението задържа въглеродния двуокис в себе си. По този начин то си осигурява захар, енергия и всичко, каквото му е необходимо; с една дума, то изгражда своя орга-

низъм. Растителният свят възниква от въглерода, който растенията - чрез процесите на асимилация - отделят от въглеродния двуокис. Растителният свят е метаморфоза на въглерода, който се отделя в хода на асимилацията, съответстваща на човешкото дишане. Растението също диша, само че по свой собствен начин. Да, повърхностното наблюдение показва, че растението също диша, най-вече през нощта. Но това е все едно да твърдим: Ето, тук има един бръснар и с него ще нареже месото. Дихателният процес при растенията се различава от този при човека и животните, както предназначението на бръснара се различава от това на кухненския нож. На човешкия дихателен процес при животните отговаря обратния процес, процесът на асимилация.

Вие добре разбирате: Ако продължите в себе си процеса, чрез който възниква въглеродния двуокис, с други думи, ако ели минирате кислорода, превръщайки въглеродния двуокис във въглерод, както това става в природата -така или иначе Вие разполагате с тези вещества - тогава Вие бихте отприщили в себе си цялата вегетация на света. Вие изведнъж бихте се превърнали в прототип на растителния свят. Да, Вие щяхте просто да изчезнете, а на Ваше място би възникнал растителния свят. Човекът притежава тази способност, непрекъснато да поражда в себе си растителния свят. Но тази способност остава потенциална. „Системата-гърди“ има непрекъснатата тенденция да възпроизвежда растителния свят. Обаче главата и крайниците не позволяват! Те непрекъснато се бранят от тази опасност. Ето как човекът изхвърля въглеродния двуокис и не допуска растителният свят да възникне в неговия организъм. Той позволява на растенията да възникнат от въглеродния двуокис там, във външния природен свят.

Тук ние стигаме до един забележителен момент, който обяснява връзката между „човекът-гърди“ и околния сетивно-физически свят: там навън е растителното царство, докато човекът непрекъснато е принуден - за да не се превърне в растение - да възпира бликащата от самия него вегетация и веднага да препраща растителните процеси във външния свят. Следователно, по отношение на своята гръдна система, човекът е в състояние да създава обратната страна на растителния свят. Ако си представим растителното царство като нещо позитивно, човекът непрекъснато поражда в себе си неговия негатив. С други думи, той създава нещо обратно на растителното царство.

И какво се получава, когато растителното царство в човека започне да се държи зле, да се разраства, така че главата и крайниците не успяват да го задържат и да го отпратят навън? Човекът се разболява! Общо взето, вътрешните болести в областта на гърдите възникват тогава, когато човек се окаже прекалено слаб, за да попречи на вегетацията, на расте-

лната същност в самия себе си. В същия миг, когато у нас се появи макар и нищожна част от нещо, което е устремено към растителното царство, без да сме в състояние да го отпратим навън, в природния свят, в този миг ние се разболяваме.

Следователно, същността на болестните процеси следва да търсим в обстоятелството, че намиращото се в човека растение, за почва да расте. Разбира се, то не достига до видимите физически форми на едно или друго растение, понеже за лилията на пример, вътрешните органи на човека едва ли са подходящото място за нея. Обаче при известна слабост на гръдната система, у човека се създават благоприятни условия за „експанзия“ на растителното царство и той се разболява.

Ако отправим поглед към околния растителен свят, ще сме напълно прави, ако заявим: Да, в известен смисъл, там ние имаме, наред с многото други неща, също и образите на всички наши болести. Една от забележителните тайни на връзката между човека и природния свят се състои в следното: там, в растенията, той вижда не само един вид отражение на своето развитие до половата зрялост, но и - доколкото растенията носят в себе си тенденцията да образуват плодове - образите на своите болестни процеси. Все пак, подобни неща не са приятни за слушане, понеже за нас растенията са обект на естетическо изживяване и във външния природен свят те наистина имат естетически вид. Обаче, в мига, когато растителният свят поиска да развие своята същност вътре в човешкия организъм, когато поиска да се отдаде на една безконтролна вегетация, в този миг всичко онова, което вън радва окото под формата на чудно красивите цветя и растения, се превръща за нас в причини за боледуване. Медицината ще стане истинска наука едва тогава, когато се научи да отнася всяка болест към една или друга форма от растителния свят. Общо взето, за да запази своя живот и цялото си съществуване, човекът издишва въглеродния двуокис, като по този начин непрекъснато издишва целия растителен свят, който иска да възникне в неговия организъм. Ето защо не бива да се очудваме, че когато растението започне да се отклонява от своето естествено предназначение и произвежда в себе си отрови, тези отрови имат отношение към нормалните и болестни процеси в човешкия организъм. Обаче тези неща са свързани и с нормалните-процеси на храненето.

Да, скъпи мои приятели, храненето, както и дишането, поне в първите си фази, започват в гръдната област на човешкия организъм. Между двата процеса има нещо много общо. При храненето човекът също приема в себе си определени вещества от околния свят, обаче не ги оставя в първоначалния им вид, а ги преработва. Той ги преработва именно с помощта на вдишалния кислород. След като бъдат преработени, приетите с хра

храната вещества се свързват с кислорода. Всичко изглежда като един процес на горене; впрочем естествената наука твърди същото. Обаче това не е вярно. В действителност тук нямаме един истински процес на горене; тук сме изправени пред такъв процес на горене - забележете добре разликата -, на когото липсват както началото, така и краят. Тук имаме само средната част на горивния процес; началото и краят липсват. В човешкото тяло никога не трябва да се стига до началото и края, а само до средната част на горивния процес. За човека би било вредно, ако в него се извършваха първите степени на горенето; ето защо върху него действуват вредно и неузрелите плодове. Човекът не може да понесе началните степени на горенето; това би го разболяло. И ако все пак щ се наложи да поеме неузрели плодове, необходима е една много здрава свързаност с природния свят, каквато срещаме например у нормалните и здрави селяни. Да, от всички процеси на горене, човешкият организъм може да понася само техните средни части. Ако процесът би стигнал до своя край, би се получило това, което наблюдаваме при зрелите плодове: гниене то! Следователно, краят не бива да се допуска; ето защо човекът предварително трябва да изхвърля хранителните вещества, фактически човекът осъществява природните процеси, но не така, както те протичат във външната среда; осъществява ги, но без да стига до техните начало и край.

А сега идваме до един още по-забележителен факт. Съсредоточете се мислено върху дишането. То е пълната противоположност на всичко онова, което се извършва в условията на растителния свят. Дишането на човека е анти-растително царство, което вътрешно се свързва с хранителния процес, представляващ средната част на горенето, каквото го наблюдаваме във външния свят. Виждате ли, в нашата гръдна област се разиграват два процеса: от една страна имаме анти-растителния процес, осъществяван с помощта на дишането, а от друга - средната част на процеса, който наблюдаваме във външния свят. Те са в дълбока взаимна връзка и тук ние се докосваме до тайнствената близост между тялото и душата. Работата е там, че до като дихателният процес се свързва с останалите природни процеси, чиято средна част намираме у човека, в същото време душевните сили, т.е. анти-растителният процес се свързва с инкарната, с човешкото тяло, което на свой ред също е един вид „средна част“ от природните процеси. Дълго и напразно науката ще размишлява за връзките между тялото и душата, ако не потърси отговора тъкмо в тайнствената близост между душевно-нюансираното дишане и инкарнираната средна част на природните процеси. Тези природни процеси нито възникват, нито път завършват в човешкия организъм; техният край настъпва едва след като човек ги отдели от себе си. Човекът се свързва

физически само със средната част на природните процеси, които той одушевява с помощта на дихателния процес.

Тук се натъкваме на цяла поредица от трудно забележими процеси, които несъмнено ще бъдат обект на особено внимание от страна на бъдещата медицина. Хигиената на следващите столетия също ще трябва да постави редица важни въпроси: Как различните топлинни степени си взаимодействуват в Космоса? Как действува топлината при прехода от по-хладно място към по-топло и обратно? Как се отразяват външните топлинни процеси върху човешкия организъм?

Днешната медицина все още не може да отговори на подобни въпроси. Тя отдава прекомерно значение на бацилите и бактериите, които счита за главни причинители на болестите и е доволна, когато може да ги посочи. Обаче тук същественото е да разберем, как става така, че в определен момент от своя живот, човек допуска в себе си нарастване на вегетационните процеси, които представляват изключително благоприятна среда за развитието на едни или други бактерии. Какво трябва да правим? Трябва да поддържаме нашия организъм в такова състояние, че да лишим бактериите от благоприятната за тях среда; единствено в този случай те няма да нанесат поражения в човешкия организъм.

Има и друг важен въпрос: В каква връзка се намира костите и мускулите с останалите жизнени процеси, когато разглеждаме отношението на човешкото физическо тяло към външния свят?

Сега идва ред на нещо, което трябва да бъде разбрано на всяка цена, ако държим да имаме вярна представа за човека; нещо, на което съвременната наука почти не обръща внимание. Забележете какво става, когато свивате ръката си. Свивайки мускулите на предмишницата, Вие осъществявате един напълно механичен процес. Представете си, че имате следното изходно положение.

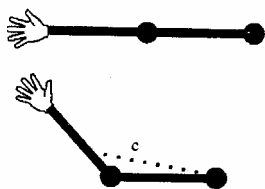

Рис.13

Когато свивате определени мускули (с), Вие предизвиквате механично движение на предмишницата; такива са и движенията на коляното при ходене. Ходейки, Вие включвате цялата „машинария“ на Вашето тяло, зад която обаче действуват строго определени сили. Представете си сега, че с помощта на един остроумно замислен фотоапарат, бихте могли да фотографирате не самия човек, който ходи, а силите, които той изра-

зходва при ходене. С една дума, силите, с които той повдига единия крак, после другия и т.н. В този случай Вие бихте фотографирали една верига от сенки. Ако смятате, че с Вашия Аз живеете в мускулите, Вие се заблуждавате. Когато сте будни, Вие живеете с Вашия Аз не в мускулите, не в тялото от „плът и кръв“, а най-вече в тези сенки, които бихте фотографирали, т.е. в силите, чрез които тялото осъществява своите движения. Колкото и гротескно да звучи, факт е, че когато седате на стола и опирате гръб на облегалката, с Вашия Аз Вие живеете в силата, която се поражда от съответния натиск. А когато стоите прави, Вие живеете в силата, с която Вашите нозе упражняват съответния натиск върху Земята. Вие непрекъснато живеете в сред едно силово поле. Изобщо не е вярно, че с нашия Аз ние обитаваме видимото физическо тяло, С нашия Аз ние живеем в едно силово поле. По време на физическия живот ние влачим физическото тяло чак до смъртта. Обаче докато сме будни, ние живеем в едно силово тяло. Какво прави това силово тяло, какви са неговите задачи?

Помислете си, как заедно с храната, Вие приемате редица минерални вещества. Дори когато не посолявате супата - впрочем солта е вече вътре в нея -, Вие също приемате минерални вещества. Вие просто имате нужда от тях. Какво обаче правите после с тези минерални вещества? Виждате ли, Вашата глава, изобщо „човекът-глава“ не може да предприеме с тях почти нищо. „Човекът-гърди“ - също. Обаче „човекът-крайници“ има следната задача: той пречи на минералните вещества в стремежа им да образуват в човешкото тяло своите специфични кристални форми. Ако не разполагате със системата на крайниците, веднага след поемането на сол, Вие бихте се превърнали в кристали от сол. Вашите крайници, кости и мускули имат непрекъснатата тенденция да противодействуват на минерализацията, с други думи - да разтварят минералите. Силите, които разтварят минералите в човешкото тяло, идват от системата на крайниците.

Когато болестният процес покаже тенденцията, според която човешкият организъм допуска в себе си не само „експанзията“ на растителното царство, но и на кристализационния процес, характерен за минералното царство, тогава на преден план изпъква една много по-неблагоприятна и по-разрушителна болестна симптоматика, каквато е тази на захарната болест. При нея човешкото тяло не е в състояние действително да „разтвори“ минералните субстанции с онези сили, които то черпи от външния свят чрез своите крайници. И ако днес хората не могат да се преборят с болестите, произтичащи от прекомерна минерализация в човешкото тяло, това до голяма степен се дължи на факта, че ние не разполагаме с достатъчно защитни средства, които би трябвало да извличаме по

духовно-научен път от вътрешните зависимости между сетивните органи, мозъка, нервните разклонения и други. Ние би трябвало да прибягваме до тези псевдовещества - имам известни основания за да ги наричам така -, които се намират в сетивните органи, мозъка и нервите, до тази разпадаща се материя, до която следва да прибягваме, ако искаме да се преборим с болести като диабет, подагра и други подобни на тях*51. Действителна помощ на човечеството може да бъде оказана в тази област, само ако проникнем в тайнствените връзки между човека и природата, и то според гледната точка, която застъпвам в моите антропософски лекции.

Защото човешкото тяло изобщо не може да бъде опознато, ако преди това не вникнем в неговите процеси, в неговите специфично човешки задачи, изискващи от него непрекъснато да разтваря минералите, непрекъснато да преобразява растителното царство и да го отправя във външния свят, като по този начин той одухотворява и животинското царство. Всичко онова, което учителят е длъжен да знае за произхода и развитието на човешкото тяло, може да бъде извлечено тъкмо от антропологичната, от антропософската гледна точка, която следвам в хода на този лекционен цикъл. А за изводите, отнасящи се до практическата страна на въпроса, ще говорим утре.

ТРИНАДЕСЕТА ЛЕКЦИЯ

Штутгарт, 04.09.1919

Скъпи мои приятели!

Както вече споменах, ние можем да обхванем човешкото същество и неговите връзки с външния свят - а това се отнася и до детето - само ако се ръководим от възгледите, застъпени в хода на тези лекция. Разбира се, най-важното е да ги приложим както трябва в живота. Замислете се върху факта, че човек има двойно отношение към външния свят поради коренно противоположната същност на „човекът-глава“ и „човекът-крайници“.

Рис.14

За да разберем системата на крайниците, налага се да си представим нещо доста сложно: а именно, че формите на главата са обърнати наопаки, както това е възможно да стане с една ръкавица. И това, което се проявява сега, е от огромно значение за целия живот на човека. Погледнете тази схематична рисунка: Конфигурацията на главата подсказва, как тя е, така да се каже, преобърната отвътре навън. Ако обаче си представим човешките крайници, ще забележим, че те са формирани отвън навътре и имат известно отношение към Вашето чело: нещо твърде важно за всички нас. Представете си още, как нещо от Вашата вътрешна природа се стреми към Вашето чело. Сега разгледайте дланите на ръцете си и повърхността на ходилата: върху тези две повърхности се упражнява непрекъснат натиск, подобен на вътрешния натиск върху Вашето чело, само че в обратна посока. Следователно, когато насочвате дланите към външния свят и когато стъпвате с ходилата, през тези участъци отвън нахлува същата сила, която напират отвътре в посока към челото. Този факт е изключително важен, понеже нагледно показва как стоят нещата с духовно-душевната същност на човека. Тя е като един вид поток, преминаващ през целия организъм.

И как се отнася човекът към това духовно-душевно течение? Представете си една буйно течаща река, пред която внезапно се изправя висок бент; водата се удря в бента и започва да се връща назад. По същия начин и духовно-душевият поток се сблъсква с човека. Защото човекът е един вид препятствие, или бент, изправен пред духовно-душевните сили. Те биха желали да преминават безпрепятствено през човека, обаче той им пречи; той ги бави и ги натрупва в себе си. Добре, аз сравних духовно-душевните сили с един поток, обаче как се отнася той към човешкото тяло? Този поток непрекъснато всмуква човека!

Ето, човекът е тук, застанал сред външния свят. Духовно-душевият поток непрекъснато се стреми да го всмуче. Ето защо се налага ние непрекъснато да противодействуваме, отделяйки от себе си определени вещества. И когато Духът не е достатъчно силен, ние трябва да отхвърляме частици от тялото си, каквито са например ноктите, понеже напираният отвън Дух иска да ги всмуче и разруши. Духът разрушава всичко, а тялото се противопоставя на разрушението! С други думи: у човека трябва да се създаде истинско равновесие между разрушителните духовно-душевени сили и непрекъснатите градивни сили на тялото. Тази задача е възложена на гръдно-коремната система. Тъкмо тя се противопоставя на разрушението, връхлитащо от Духа, като в същото време насища човешкия организъм с материя!

Но сега Вие забелязвате още нещо: човешките крайници, които - образно казано - израстват от гръдно-коремната област, са от най-духовен

порядък, понеже тук процесите, пораждащи материята, са най-слабо застъпени. Нашите крайници са материални, само защото гръдно-коремната система насочва към тях определени веществообмени процеси. Нашите крайници са подчертано духовни; те са тази част от тялото, която в своята подвижност се храни от него и просто го разяжда. А предназначението на тялото е да осигури необходимите условия за човешкия живот след момента на раждането. Ако крайниците се движат недостатъчно или нецелесъобразно, тогава те не черпят достатъчно сили от тялото. В този случай гръдно-коремната система се оказва в удобното за нея положение да не бъде изразходвана от страна на крайниците. Така в нея остава един вид излишна, неизразходвана материя. Тази неизразходвана материя импрегнира тялото с нещо, което в строгия смисъл на думата не е от духовно-душевно естество; да, импрегнира го все повече и повече с мазнина. И когато тази мазнина се натрупва в човека по абнормен начин, тогава тя се явява като препятствие за духовно-душевния процес, който вече описахме като един всмукващ, разрушителен процес; тогава тя прегражда пътя на този процес към системата на главата.

Ето защо е неправилно да храним децата с продукти, богати на мазнини. В този случай мазнините преграждат пътя на духовно-душевния поток към главата и тя остава празна. Нещата се свеждат до това, да развием необходимия усет и така да поставим детето в неговата социална среда, че то да не затлъстее. В зряла възраст затлъстяването зависи от много други обстоятелства, обаче в ранните детски години нека да имаме предвид, че слабите деца са пред разположени към затлъстяване през следващите години - нещо, срещу което трябва да се борим с помощта на правилното хранене.

Едва ли е възможно да пробудим у нас истинско чувство за отговорност, без да сме наясно с огромното значение на всичко това, без да сме наясно, че хранейки детето с мазнини, ние спъваме един космически, един еволюционен процес, който - под формата на духовно-душевен поток - се стреми да премине през целия човек. Да, хранейки детето с мазнини, ние проваляме намеренията на Космоса!

Защото, виждате ли, в човешката глава става нещо извънредно забележително: когато духовно-душевният поток срещне някаква преграда, той се устремява назад, също както прави това и водната маса. С други думи: устремява се назад тъкмо онази част от материята, която Духът носи със себе си. Представете си Мисисипи, която отхвърля пясъка встрани от своя път. Примерът е елементарен, но ще ни помогне да разберем, как застоят на духовно-душевния поток води до натрупване на материя; а в областта на мозъка, материята рухва от само себе си. А

когато материята, която е все още проникната от жизнени сили, рухне от само себе си, възникват нервите.

Да, нервът възниква винаги, когато оживотворената от Духа материя рухне и, така да се каже, се утаи и започне да умира. Ето защо нервът е умиращата материя, умираща там, сред живия организъм; тази умираща материя отблъсква живота, после се разпада, рухва. А като последица от всичко това, в човешкия организъм възникват особен вид „канални“, водещи в най-различни посоки и изпълнени с умираща материя: нервите! Те са истинската преграда пред духовно-душевния поток, който иска да премине през целия човек. По протежение на нервите Духът, ако мога така да се изразя, клокочи в човека, понеже Духът се нуждае от разпадаща се материя. Той изхвърля материята към периферията на тялото и там тя се отделя от човека. Духовно-душевният поток обхваща човека само тогава, когато материята в него е вече мъртва! По протежение на материално мъртвите нервни пътища, духовно-душевният поток лети през всички части на човешкия организъм.

Ето как духовно-душевният свят работи в човека. Виждаме го как нахлува отвън и как - един вид всмуквайки -напредва в своите разрушителни действия, виждаме го как непрекъснато умъртвява материята. Виждаме как през изпълнените от мъртва материя нерви, духовно-душевният свят си пробива път чак до кожата. Това е така, защото духовно-душевните сили не могат да преминат през области, където пулсира органически живот.

Но как да си представим органическата, живата материя? Можем да си я представим като нещо, което приема в себе си духовно-душевния свят, но без да го пропусне през себе си. Можем да си представим мъртвия, минералния свят като нещо, което пропуска духовно-душевния свят през себе си. Накратко: живият органически свят е непроницаем за Духа; мъртвият физически свят е проницаем за Духа.

Да, „кръвта е един съвсем особен сок“, защото тя се отнася към Духа, както тъмната непрозрачна материя се отнася към светлината; тя не пропуска Духа през себе си, тя го поема и задържа в себе си. Нервната субстанция също е от твърде особено естество. За светлината тя е като прозрачно стъкло. Както прозрачното стъкло пропуска светлината, така и физическата материя, респективно нервната субстанция, пропуска Духа.

Сега Вие добре виждате разликата между двете съставни части на човешкото същество: между минералите, които са проницаеми за Духа, и органическата материя, която поема Духа в себе си и му дава възможност да извае формите на човешкото тяло, формите на целия човешки организъм.

От тук нататък можем да стигнем до най-различни изводи относно човека. Ако например е ангажиран с физически труд или полага физически усилия, той движи своите крайници, а това означава, че той просто плува в самия духовен свят. Само че това е не Духът, който работи вътре в човека, а Духът, който е вън. Независимо дали сечете дърва или ходите, независимо дали Вашите физически усилия са полезни или безсмислени, Вие просто плувате в Духа, Вие сте в непрекъсната връзка с Духа. Този факт е много съществен. Обаче не по-малко важно е да поставим въпроса: А какво става, когато работим в духовен смисъл, когато мислим, четем и т.н.?

Да, в този случай ние имаме работа с онзи духовно-душевен свят, който е вътре в нас. И тогава, естествено, ние не размахваме нашите крайници, ние не плуваме в Духа; тогава духовно-душевият свят е този, който работи в нас и непрекъснато си служи с нашето тяло, проявявайки се под формата на различни физиологични процеси. При всяка духовна работа, в трескаво напрежение изпада нашето тяло, при всяка физическа работа, в трескава дейност изпада нашия Дух. Ние не можем да извършваме никаква духовно-душевна работа, без непрекъснатото вътрешно съдействие от страна на нашето тяло. Когато работим физически, участие взема както вътрешния, така и външния духовно-душевен свят. Ние непрекъснато работим сред мировия Дух. Работейки физически, ние непрекъснато се свързваме с мировия Дух. физическата работа е духовна, духовната работа е физическа; и в двата случая тя се осъществява както вътре, така и вън от човека. Рано или късно, този парадокс трябва да бъде разбран. Докато работим физически, Духът ни обгръща отвсякъде. Докато работим духовно, материята в нас става подвижна и целеустремена.

Тези подробности са наистина важни, когато размишляваме за човешкия труд, бил той духовен или физически, както и за умората, за необходимостта от почивка: всички те не биха могли да бъдат разбрани без помощта на основните положения от антропософската Наука за Духа. Представете си, скъпи мои приятели, че един човек е отдаден на тежка физическа работа и че крайниците му са в непрекъснато движение. Какви са последиците от това? Тези, че у него се поражда едно твърде голямо родство с Духа. Докато работим физически, Духът, който е вън, ни обгръща отвсякъде, и оказва огромно влияние върху нас. Прекомерните физически усилия ни правят прекомерно духовни. А най-важната последица от това е, че трябва да се предоставим на Духа за продължително време, с една дума - ние трябва да спим. Прекалим ли с физическите усилия, налага се да прекарваме в сън големи периоди от време. А на свой ред продължителният сън отново насърчава физическите усилия, идващи не от главата, а от гръдно-стомашната система. Тези усилия

пробуждат жизнените сили; ние се сгорещяваме. Кръвта бушува в нас, докато спейки, ние не създаваме условия за да осъществи тя своите задачи в човешкото тяло. Ето защо, потъвайки в сън след изтощителна физическа работа, ние изпитваме един вид удоволствие.

Обаче безделниците също спят с удоволствие! Как да си обясним това? Да, причината е там, че човекът просто не може да съществува без да се движи. Ленивецът спи не защото работи недостатъчно, а защото цял ден движи, макар и безцелно, своите ръце и крака. Така че безделникът също прави нещо; външно погледнато, той се движи не по -малко от прилежния човек, само че неговите движения са безцелни. Прилежният човек насочва своите действия към външния свят и по този начин се свързва с него. Ето разликата. Безсмислените занимания, на които се отдава ленивият човек, водят в много по-голяма степен към сънливост, отколкото целеустремената дейност. Защото чрез целеустремената дейност ние не само просто плуваме в духовния свят, а направо вмъкваме Духа вътре в себе си. Протягайки ръце за какъвто и да е полезен труд, ние се свързваме с Духа, и тогава Духът е лишен от необходимостта да работи по несъзнателен начин в съня, понеже ние вече сме установили съзнателната връзка с него. Следователно, важното е не човек да бъде деен, защото такъв е и ленивеца; важното е до каква степен действената активност е смислена и целесъобразна.

Да постъпваме смислено и целесъобразно - ето задачата, с която трябва да се заемем, пристъпвайки към възпитанието на децата. А кога човешката дейност е безсмислена? Тогава, когато човекът се ръководи единствено от желанията на своето тяло! Той постъпва смислено, когато действа с оглед на условията, които му поставя околния свят, а не негово то собствено тяло. Тези нещо следва да се имат предвид и в процеса на възпитанието. От една страна можем да изискваме от детето предимно такива упражнения, които имат отношение към физическото тяло, например гимнастиката.

Обаче ние сме в състояние да превърнем тези механични движения в смислени и целесъобразни движения, така че не само да плуваме в духовния свят, а да следваме неговите основни направления. Ние постигаме това с помощта на евритмията*52. Колкото повече натоварваме детето с чисто телесни упражнения, толкова по-сънливо и по-склонно към затлъстяване става то. Колкото повече превръщаме механичните упражнения в смислени, какъвто е случая с евритмията, където всяко движение изразява определен звук, толкова по-голяма хармония постигаме между сън и будност, толкова по-здраво укрепва детската воля и по-нормално протича неговия живот. обстоятелството, че постепенно превърнахме гимнастиката в нещо механично, е един от вторичните признаци

на нашата материалистическа епоха. А фактът, че деформирахме гимнастиката - а и много други физически упражнения - до вид спортна дейност, при която наред с безсмислените движения се извършват и съвсем противоестествени движения, подсказва не само материалистическо мислене, но и една чисто животинска тенденция. Интензивната спортна дейност е практически дарвинизъм. Теоретическият дарвинизъм означава да твърдим, че човекът произлиза от животното. Практическият дарвинизъм се свежда до интензивно спортуване и означава да провъзгласим етични норми, които връщат човека обратно към животното. Днес тези неща следва да бъдат казани достатъчно ясно и категорично, за да бъдат наистина разбрани от възпитателя, понеже той има да възпитава не само поверените му деца, но и да упражнява определено социално въздействие върху цялото човечество, така че то да не допуска в себе си влияния, които в хода на времето неизбежно биха довели до неговото озверяване. Аз не говоря за някакъв фалшив аскетизъм, а за нещо, което е извлечено от обективния свят и е достоверно, както са достоверни изводите на естествените науки.

Как стои въпросът с духовната работа? За нея - т.е. за мисленето, четенето и т.н. - е характерно това, че тя непрекъснато бива съпроводжана от един вътрешен разпад на органичната материя, от непрекъснато умъртвяване на органичната материя. Ето защо, когато сме прекомерно ангажирани с духовно-душевно усилие, у нас се натрупва разпадаща се органична материя. И ако сме прекарвали целия ден в научни занимания, вечерта ще носим в себе си твърде много разпадаща се органична материя, която сериозно смущава нашия спокоен сън. Прекомерните духовно-душевно усилие смущават съня, също както прекомерната физическа работа ни кара да заспиваме бързо и лесно. Кога то обаче полагаме духовно-душевно усилие, за да се справим с един труден текст. т.е. когато трябва да четем съсредоточено - нещо, което не е типично за днешните хора - ние също заспиваме. Същото става, когато сме принудени да слушаме непознатата и банална реч на един оратор, или празните приказки на случайни хора, разменящи си добре известни отговори и фрази, а когато слушаме изказвания, които ни задължават да мислим крайно внимателно. Добре позната картина представляват онези, които посещават лекции или концерти, но без да са свикнали да мислят и да вникват в това, което им се предлага: те заспиват още при първата дума, при първия звук.

Както има разлика между смислената физическа дейност и безцелната двигателна активност, така има разлика между механично протичащата мисловна дейност и емоционално наситените мисловни занимания. Ако нашата духовно-душевна работа пробужда все по-голям интерес у нас,

тогава тя стимулира дишането и забавя разрушителните процеси в нервната тъкан. Колкото по-повърхностно четете една книга, толкова повече ускорявате вътрешния разпад на материята. А колкото по-жадно и съсредоточено вниквате в даден текст, толкова повече укрепвате кръвоносната система и самата жизнестойчивост на материята, с което не позволявате на духовните усилия да нарушат Вашия сън. Когато човек е принуден да чете за изпити, той прави това против своите интереси. Защото ако би следвал своите интереси - поне при съвременните условия на живот - той би пропаднал пред всяка изпитна комисия. Прекомерното четене за изпити има тези последици, че нарушава съня и внася истинско безредие в нормалния човешки живот. Децата не правят изключение. Напротив: за тях е най-добре изпитите в края на учебната година да бъдат изобщо премахнати! Напълно естествено е, края и началото на учебната година да протичат по един и същ начин. Ако ние, като учители, добре разбираме своите задължения, рано или късно ще се запитаем: Но защо трябва да изпитвам детето? Нали то цяла година е било пред очите ми и аз прекрасно зная неговите силни и слаби страни!

Разбира се, при днешните условия, тези неща могат да бъдат разглеждани само като един идеал и аз Ви моля да не проявявате излишно новаторство. Засега насочете Вашето внимание към това, с което бихте могли да обновите съвременната култура - а в тази област нещата се променят извънредно бавно -, а именно: научете хората да мислят по друг начин и тогава външните социални отношения ще приемат нови форми, различни от досегашните.

Нещата трябва да се разглеждат в техните взаимни връзки. Нека да помним, че евритмията, в своя дълбок смисъл, одухотворената физическа работа, и разнообразеното преподаване вливат свежест и живот във всяка интелектуална работа.

Ние трябва да одухотворим онази част от нашата дейност, която е насочена навън; ние трябва да влеем пълнокръвен живот в нашата интелектуална работа!

Замислете се върху тези две изречения и ще се уверите, че първото има важно отношение към възпитанието и към социалния живот, а второто засяга както възпитанието, така и хигиенната страна на живота.

ЧЕТИРИНАДЕСЕТА ЛЕКЦИЯ

Щутгарт, 05.09.1919

Скъпи мои приятели?

Ако разглеждаме човека според принципите, застъпвани в хода на тези лекции, представляващи въведение в истинското педагогическо изкуство, пред нас ще изпъкне - наред с всичко друго - и външната троична си-

стема на физическото тяло. Ние ясно различаваме всичко онова, което е свързано с организацията и формата на главата, от условията, сред които са форми рани системата на гърдите и системата на крайниците, като в същото време имаме предвид, че формирането на крайниците е нещо много по-сложно, отколкото обикновено си мислим, защото това, което е заложено в крайниците, фактически е създадено в посока отвън навътре и, така да се каже, продължава във вътрешната природа на човека; ето защо в случая ние трябва да различаваме това, което е изградено в посока навътре, от това, което е изградено в посока навън.

Ако се замислим върху тази троична система на човешкото тяло, съвсем ясно ще забележим как човешката глава е вече - сама по себе си - един цял и самостоятелен човек, един човек, който се издига над животинското царство.

Моля да бъде правилно разбран: В главата ние имаме представена същинската глава. Обаче там, в главата, ние имаме и „гърдите“, представени от всичко онова, което принадлежи към носа. Накрая, в главата ние имаме и онази част от „крайниците“, която продължава в телесната кутина: с други думи, това е устата.

Ето как в човешката глава е представен всъщност целия човек. Само че „гърдите“ (т.е. носът) са в известен смисъл атрофирани, и то по такъв начин, че трудно може да се открие някаква прилика между носа и белите дробове. А такава прилика има. Човешкият нос е един вид метаморфозирал бял дроб. Носът подчертава физическата страна на дихателния процес. Обаче ако смятате белите дробове за по-малко одухотворен от носа, би представлявало огромно заблуждение. Белите дробове са устроени съвършено. Те са в много по-голяма степен проникнати от Духа и душата, отколкото носа, който - ако погледнем нещата обективно - е засанал доста нескромно на най-видно място от човешкото лице, докато белите дробове свенливо крият своето душевно превъзходство.

Да, не може да се отрече връзката между устата от една страна и веществвообмяната и храненето от друга, които се зараждат в системата на крайниците и неусетно намират своето продължение „вътре“ в човека. И така, човешката глава е един цялостен и самостоятелен човек, само че елементите, които не са характерни за главата, отстъпват на заден план. Гърдите и крайниците също присъствуват в главата, но там те са в умален, атрофиран вид.

Обратно, ако насочим вниманието си към човешките крайници, ще установим, че те също имат своето външно представителство в главата, под формата на горната и долна челюст. Това, което движи Вашата уста - само че в умален и атрофиран вид - е същото, което по същество представяват Вашите крака и ръце. Да, нещата трябва да бъдат назовавани с

техните точни имена. Всеки може да възрази: Добре, аз мога да си представя, че моите ръце имат някакъв аналог в лицето на горната челюст, а краката ми - съответно в лицето на долната челюст. Обаче къде точно се проявяват тези челюсти в моето тяло? Къде става захващането? Къде се намира устата?

Има само един възможен отговор: Там, където Вашата раменна кост се свързва с тялото; там, където Вашата бедрена кост се свързва с тялото. Ако си представите, че тук (рис. 15) е скицирана част от човешкото тяло, бихте могли да допуснете, че там, някъде встрани е всъщност самата глава, която, както горе, така и долу, отваря своята уста. С една дума, Вие установявате забележителната тенденция на тази невидима глава да отваря своите челюсти в областта на гърдите и в областта на стомаха.

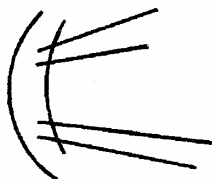

Рис.15.

А какво всъщност върши тази невидима глава? Тя непрекъснато Ви яде; нейната отворена уста непрекъснато Ви поглъща! И тук Вие стигате до външните очертания на един чуден образ от действителния свят. Докато истинската човешка глава представлява една материална формация, главата принадлежаща към системата на крайниците, е от духовно естество. Обаче последната има все пак и нищожно количество материална субстанция, за да може непрекъснато да разлага човека. И при смъртта, когато човекът умира, тя го поглъща напълно. Един чуден процес се разигравя непрекъснато в нашите крайници, които буквално ни изяждат. С нашия организъм ние непрекъснато потъваме в разтворената уста на нашата духовна организация. Да, нашата духовна организация изисква от нас едно непрекъснато отдаване, една непрекъсната жертва, която проличава дори и в строежа на човешкото тяло. Ние изобщо не можем да разберем човешкото тяло, без да сме проумели тази жертва в името на Духа, която е скрита в отношението на човешките крайници към останалата част от човешкото тяло. Накратко: природата на главата е противоположна спрямо природата на крайниците, а гърдите, които се намират по средата, поддържат равновесието между двете крайности.

Фактически, в „системата-гърди“ са представени както главата, така и крайниците. Тяхната природа е тясно вплетена в природата на гърдите. В посока нагоре, гърдите имат непрекъснатата тенденция да се превръ-

щат в „глава“, докато в посока надолу, те имат противоположната тенденция, изразяваща се в готовност за приспособяване към външния свят, с една дума, тенденцията да се превръщат в „крайници“. Следователно, горната част на човешкия торс непрекъснато иска да стане „глава“, само че не успява. На този стремеж се противопоставя същинската глава. Ето защо тя непрекъснато поражда едно отражение на главата или нещо, от което - бихме могли да кажем - започва формообразуването на главата. Ни ма не се забелязва ясно, как в горната част на гръдния кош е загатнато едно образуваше, което наподобява главата. Да, това е ларинксът, който простонародният език нарича направо адамова ябълка*53. Човешкият ларинкс е идентичен с човешката глава, само че в този случай тя е смалена и атрофирана; тя не може да бъде изцяло глава, но запазва своята специфична природа, метаморфозирайки в това, което наричаме човешки говор. Човешкият говор е един непрекъснат опит, предприеман от ларинкса във въздушното пространство, целящ да превърне себе си в глава. И когато ларинксът се опитва да наподобява горната част на главата, тогава възникват онези звуци, които ясно показват как човешката природа се стреми да ги задържи в себе си. Когато човешкият ларинкс поиска да се превърне в нос, отново възникват пречки от страна на истинския нос. Несполучливият опит на ларинкса да се превърне в нос води до появата на носовите гласни. Следователно, истинският нос спъва въздушния нос, който се проявява като носови гласни. Извънредно важно е да знаем, как говорещият човек прави непрекъснати опити във въздушното пространство, целящи да свържат различните отломки на една свръхсетивна глава в нещо цялостно, и как тези отломки непрекъснато се превръщат във вълнообразни движения, които на свой ред се сблъскват с видимата физическа глава. Да, ето как стоят нещата с човешкия говор.

И сега Вие няма да се изненадате, че в мига, когато физическата глава е вече готова, т.е. с настъпването на седмата година и протичащата тогава смяна на млечните зъби, се дава и благоприятната възможност за изграждането на един вид костна система в невидимата душевна глава, която се отделя от ларинкса. Да, налага се да съществува и един вид душевна костна система. И ние постигаме това, когато развиваме говора не просто чрез механично подражание, а с усет и разбиране за граматическите закони. Нека да не забравяме, скъпи мои приятели, че възпитавайки децата през първите училищни години, ние трябва да положим такива душевни усилия, които са близки до усилията на физическия организъм, съпровождащи смяната на млечните зъби! Ето как ние укрепваме, разбира се само в душевен смисъл, формирането на говора, а именно когато съзнателно внасяме граматическите закономерности: изобщо всичко

онова, което идва от говоримия език, за да породи на свой ред писането и четенето. Ние обгръщаме човешкия говор с истинска душевна светлина и топлина само тогава, когато знаем, че думите, които човек произнася, фактически носят в себе си копнежа да се превърнат в „глава“.

Вече споменах: в горната си част човешкият торс има тенденцията да се превърне в „глава“, докато в долната си част има тенденцията да се превърне в „крайници“. И както говорът, идващ от ларинкса, е една невидима глава, останала във въздухообразно състояние, така и всичко онова, което блика от долната част на торса и се насочва към периферията на тялото, е по същество „крайници“. Външният свят, ако мога така да се изразя, непрекъснато вкарва в нас нещо от грубата, сгъстена природа на „крайниците“. Едва когато естествените науки обяснят скрития факт, че човешките крайници са нещо, което външният свят вкарва или вдава в човешкото тяло, те ще разкрият и загадката на човешката сексуалност. Да, когато говорим за тези неща, най-напред трябва да налучкаме верния тон. Ето защо не бива да се учудваме, че днес всички опити за разясняване на сексуалния въпрос са напълно лишени от смисъл. Защото човек не може да разясни нещо, което сам той не разбира. А това, което съвременната наука изобщо не предполага, е именно тайнствена та връзка между „човекът-крайници“ и „човекът-гърди“, за която само бегло загатнах пред Вас. Трябва да знаем: как то през първите училищни години в детската душа вмъкваме онова, което е присъщо на зъбите преди седмата го дина, така и през последните години на основното образование, в детската душа вмъкваме онези сили, които произхождат от природата на „крайниците“ и намират своя израз едва след настъпването на половата зрялост.

И както появата на душевните зъби се изразява в способността да усвоим писането и четенето през първите училищни години, така и всичко онова, което блика от живата и топла детска фантазия, е израз на силите, които нарастват след 12-та, 13-та, 14-та и 15-та година. И тогава на преден план изпъкват онези душевни способности, които са облъхнати от вътрешната и скрита душевна любов, с други думи - от силите на фантазията. През последните години на основното образование трябва да аплираме тъкмо към тези сили на фантазията. Ние трябва да подпомагаме най-вече общата интелигентност на седемгодишното дете, което се учи да пише и да чете, а не да насърчаваме неговите разсъдъчни способности, които се проявяват едва след 12-та година. Накратко: през този възрастов период следва да насърчаваме фантазията, а не разсъдъчните способности. Пробуждайки детската фантазия, ние правим възможно усвояването, примерно, на историята и географията.

А ние пробуждаме фантазията, когато се обръщаме към детето с думите: Ето, сега ти имаш пред себе си една оптична леща, която събира светлината; подобна леща имаш и в твоите очи. Ти добре познаваш тъмната камера, в която се отразяват външните предмети; точно такава камера представляват и твоите очи.

Дори тогава, когато показваме с помощта на сетивните органи устройството на външния свят и неговата намеса в човешкия организъм, практически ние пак апелираме към детската фантазия. Защото всичко онова, което се намира там, може да бъде видно само ако бъде извлечено от тялото и умъртвено; вътре в живото тяло това е невъзможно.

Има и още нещо: цялото обучение, що се отнася до геометрията и аритметиката, също трябва да се обърне към фантазията. И ние апелираме към фантазията най-вече тогава, когато се стремим - както това стана на практическите занимания - да направим една повърхност разбираема не само за разума, но и за детската фантазия, така че детето само да я насочи към геометрията и аритметиката. Ето защо на една от последните си лекции аз казах, че винаги се очудвам от факта, как никой досега не се е опитал да обясни Питагоровата теорема примерно по следния начин: Нека да приемем, че тук имаме три деца. Едното от тях трябва да издуха толкова много пясък, че да покрие с него един от квадратите; второто дете трябва да издуха толкова пясък, че да покрие с него втория квадрат и третото дете - съответно да покрие най-малкия квадрат. Ние ще подпомогнем фантазията на детето, ако му кажем: голямата повърхност трябва да бъде покрита с такова количество пясък, което да е равно на пясъка, необходим за покриването на по-малката и на най-малката. Тук в съображение идва не математическата точност, а образите на фантазията. Сега детето може да проследи трите повърхности, движено от силите на своята фантазия. То би вникнало в Питагоровата теорема с помощта на издухания пясък, който покрива съответните квадрати; естествено, това не може да се наблюдава в действителност, но така или иначе, детската фантазия е заинтригувана.

Непрекъснато следва да имаме предвид - особено в тази възраст -, че всичко, което учителят дава на детето, трябва да се стреми към форми, които подхранват фантазията. Учителят трябва сам да изживее учебната материя и да я проникне с фантазия. А това е възможно, само ако я изпълни със своята емоционално наситена воля. Понякога последиците от този подход са забележителни, дори и в по-късната възраст. Обаче най-същественото в последните години на основното образование е да се подсили съвместният живот, вътрешната свързаност между учител и ученици. Не може да бъде добър преподавател този, който не полага постоянни усилия, за да поддържа полета на своята фантазия там, къде-

то с нейна помощ учебните предмети трябва да добиват все нови и нови форми. Защото в действителност всичко онова, което веднъж е подготвено с въображение и фантазия, и след години бъде поднесено в същия вид, остава сковано и сухо. Фантазията трябва да бъде непрекъснато обновявана, в противен случай нейните творения губят всякаква стойност. Всичко това обаче хвърля ясна светлина върху начина, по който учителят трябва да изгражда своята личност. Нито за миг от своя живот той не бива да си позволява отпускане или досада. Има две несъвместими понятия в живота: учителското призвание и педантизма. И ако някога те все пак се съчетаят в едно цяло, това означава много по-големи нещастия, отколкото обикновено можем да си представим. Аз изобщо не допускам, скъпи мои приятели, че някой би могъл да приеме абсурдното съчетание между учителското призвание и педантизма!

Вие добре разбирате, че съществува един вътрешен морал на преподаването, един вътрешен императив на преподавателя. Един истински категоричен императив за учителя! Този категоричен императив е следния: Поддържай своята фантазия жива! И ако усетиш, че дори за миг ставаш педант, замисли се върху следното: За другите хора педантизмът е само една негативна черта, обаче за мен той е нещо неморално!

Да, тъкмо от този принцип следва да се ръководи учителят! В противен случай, скъпи, мои приятели, нека той потърси други професии, за да приложи своите знания и умения. Естествено, в живота съвсем не е лесно да се постигне това съвършенство, но така или иначе, идеалът трябва да бъде посочен.

Едва ли ще се изпълните с истински ентузиазъм за постигането на този педагогически морал, ако пропуснете фундаменталния извод: самата глава е вече един цялостен човек, чиито „крайници“ и „гърди“ са значително атрофирани; на свой ред „човекът-крайници“ също разполага с една напълно атрофирана глава, докато най-после при „човекът-гърди“ се постига истинското равновесие от страна на „главата“ и „крайниците“. Ако вникнете в този фундаментален извод, Вие неизбежно ще усетите прилив на такива вътрешни сили, от които ще се разгори необходимия ентузиазъм за Вашия педагогически морал.

Всичко онова, което идва като резултат от едни или други интелектуални усилия, има подчертана склонност да се превръща в нещо пасивно, в нещо гнило. И то става най-гнило и съмнително тогава, когато човекът го подхранва само с материалистически представи. Живите представи, извлечени от Духа, имат съвършено друго въздействие: те окрилят човешкото същество. Обаче тези представи нахлуват в човешката душа само по пътя на фантазията.

Но какви пречки се появиха през втората половина на 19-ти век, които затрудниха участието на фантазията в преподавателския процес? През първата половина на 19 век ние срещаме такива забележителни фигури като например Шелинг; изобщо хора, които сериозно са разсъждавали върху въпросите на педагогиката. Прочетете изящните и вълнуващи съчинения на Шелинг върху методите на академичното обучение - те се отнасят не към общообразователните, а към висшите училища - и ясно ще доловите духа на педагогиката от първата половина на 19 век. Но общо взето, през втората половина на 19 век, той беше охулен, макар и под скрита форма, понеже тогава се отричаше всичко, което се стремеше да проникне в човешката душа по пътя на фантазията; да, тогава хората започнаха да се боят от душевния живот, защото смятаха, че в момента, когато някой се остави на своята фантазия, той веднага попада в примките на неистината. Човек нямаше смелостта да бъде самостоятелен и свободен в своето мислене, така че да прегърне истината, а не заблудата. Той просто се страхуваше да мисли свободно, понеже вярваше, че по този начин веднага би допуснал неистината в своята душа. Ето защо, учителят е длъжен да прибави към това, което споменах, а именно към изпълнените с неговата бликаща фантазия учебни предмети, и нещо друго, което ще нарека смелост за истината. Без тази смелост за истината, той не би могъл да се справи с трудностите на обучението, особено при по-големите деца. Обаче наред с нея, скъпи мои приятели, наред с тази смелост за истината, учителят е длъжен да породи у себе си и чувството за отговорност спрямо истината.

Необходимостта от фантазията, усетът към истината, чувството за отговорност - ето трите основни сили, които представляват същинския нерв на педагогиката. И който иска да приеме в себе си тази педагогика, нека да се ръководи от следното мото:

Изпълвай себе си със силите на фантазията,
Имай смелостта за истината,
Изострай чувството си за душевна отговорност.

Б Е Л Е Ж К И

*1 През есента на 1919 година в Щутгарт се открива първото Валдорфско училище. В тези свободни и независещи от държавата училища (наричани още Рудолф Щайнер - училища) целият преподавателски процес е съобразен с антропософското разбиране за човешкото същество. Днес Валдорфските училища и детски градини са част от облика на цивилизования свят.

*2 Емил Молт, 1876 - 1936 - член на Антропософското Общество, притежател на цигарената фабрика „Валдорф - Астория". Основател на пър-

вото Валдорфско училище, замислено първоначално само за децата на служителите и работниците във фабриката. По молба на Емил Молт, Рудолф Щайнер поема цялото ръководство на училището.

*3 Според антропософската Наука за Духа, сегашната планета „Земя“ е минала през три планетарни състояния, на всяко от които се развива и съответна степен на човешкото съзнание.

1. Старият Сатурн (трансово съзнание)
2. Старото Слънце (спящо съзнание)
3. Старата Луна (сънищно или образно съзнание)
4. Земя (будно или предметно съзнание)
5. Бъдещ Юпитер (имагинативно съзнание)
6. Бъдеща Венера (инспиративно съзнание)
7. Бъдещ Вулкан (интуитивно съзнание)

Планетарното състояние „Земя“ включва седем епохи:

1. Полярна епоха
2. Хиперборейска епоха
3. Лемурийска епоха
4. Атлантска епоха
5. Следатлантска епоха
6. Шеста епоха
7. Седма епоха } предстоят

На своя ред Следатлантската епоха се състои от седем културни епохи:

1. Първа следатлантска културна епоха (Древноиндийска) 7227 - 5067 пр.Хр.
2. Втора следатлантска културна епоха (Древноперсийска) 5067 - 2907 пр.Хр.
3. Трета следатлантска културна епоха (Египетско-халдейска) 2907 - 747 пр.Хр.
4. Четвърта следатлантска културна епоха (Гръцко-римска) 747 пр.Хр. - 1413 сл.Хр.
5. Пета следатлантска културна епоха (Съвременната) 1413 - 3573
6. Шеста следатлантска културна епоха 3573 - 5733
7. Седма следатлантска културна епоха 5733 - 7893

*4 Духовнонаучното съдържание на тези термини е подробно описано в книгите на Рудолф Щайнер „Теософия“ (Събр.Съч. №9) и „Въведение в Тайната Наука“ (Събр.Съч. №13)

*5 Идеята за „троичния организъм“ на човешкото същество е загатната от Рудолф Щайнер най-напред през 1917 г. в книгата му „Von Seelenratsln“ (Събр. Съч. №21):

- а) нервно-сетивната система: носител на мисленето
- б) ритмичната система: носител на чувствата
- в) двигателно-веществообменната система: носител на волята

„Начална представа за „троичното устройство“ на човека може да се получи и от К.Унгер - „Какво представлява Антропософията?“, Антр. Издателство Даскалов,

*6 Връзката между двата процеса е обяснена от Рудолф Щайнер в лекционния цикъл „Eine okkulte Physiologie“ (Събр. Съч. №128) - „Окултна физиология“, 8 лекции в Прага, 1911. Книгата е преведена на български

от д-р Теменуга Станева и е на разположение в библиотеките на Антропософските Дружества в София и Стара Загора.

*7 За подробности виж Рудолф Щайнер „Въведение в Тайната Наука" (Събр.Съч. №13), главата „Сънят и смърт та".

*8 Йохан Фридрих Кербарт, 1776 - 1841 - „Allgemeine Padagogik" (1806)

*9 Виж бележка № 4

*10 Виж бележка № 3

*11 Виж „Философия на свободата", гл.VI, „Човешката индивидуалност" (Събр.Съч. №4)

*12 Виж R.Stdner „Anthropsophie. Eine Einfuhrung..."

*13 Виж Р Щайнер „Философия на свободата" (Събр.Съч. №8)

*14 Виж Р.Щайнер „Теософия" (Събр.Съч. №9)

*15 Виж R.Staner „Von Seelenratseln", Кар.IV (Събр. Съч. №21)

*16 Виж Р.Щайнер „Теософия" (Събр.Съч. №9), Глава „Трите свята"

*17 Виж R.Stdner „Von Seelenratseln", Кар.IV (Събр. Съч. №21)

*18 Виж Р.Щайнер „Особените свойства на кръвта", лекция от 25. 10. 1906 в Берлин (Българският превод на г-н Димо Р.Даскалов е на разположение в библиотеките на Антропософските Дружества в София и Стара Загора)

*19 Виж бележка № 6

*20 Виж Р. Щайнер „Човекът в светлината на окултизма" (Събр. Съч. №137)

*21 Р.Щайнер „Същност на социалния въпрос" (Събр.Съч. №23)

*22 Юлиус Роберт Майер, 1814 - 1878

*23 Според свръхсетивното познание човешкото същество разполага с 12 сетива:

1) Азово сетиво (позволяващо ни да възприемаме Аза на другия човек)

2) Мисловно сетиво

3) Говорно сетиво

4) Слухово сетиво

5) Топлинно сетиво

6) Зрително сетиво

7) Вкусово сетиво

8) Мирисно сетиво

9) Равновесно сетиво

10) Двигателно сетиво

11) Жизнено сетиво

12) Осезателно сетиво

*24 Платон, 428 - 348 пр.Хр.

*25 евритмия - практически нов вид изкуство, чиито принципи Р. Щайнер извежда по свръхсетивен път от Гьотевото учение за метаморфозата.

Лекциите на Р. Щайнер върху евритмията обхващат томове №277 - 279 от неговите събрани съчинения

*26 Рудолф Херман Лотце, 1817 - 1881. „Allgemeine Physiologie des körperlichen Lebens“

*27 Виж Р.Щайнер „Въведение в Тайната Наука“, Глава „Развитието на света и човека“ (Събр.Съч. №13)

*28 R.Steiner „Von Jesus zu Christus“ (Събр. Съч. №131). Българският превод на г-н Димо Р. Даскалов на тези 11 лекции, изнесени през 1911 в Карлсруе е на разположение в библиотеките на Антропософските Дружества в София и Стара Загора

*29 Рудолф Щайнер и Ита Вегман, „Основни принципи за разширено лечебно изкуство според духовнонаучното познание“ (Събр.Съч. №27). Книгата е преведена на български от г-н Димо Р.Даскалов.

*30 Едуард фон Хартман, 1842 - 1906 „Die Philosophie des Unbewusten“, Berlin 1876

*31 R.Steiner „Wahrheit und Wissenschaft“. (Събр. Съч. №3)

*32 Р. Щайнер „Теософия“ (Събр. Съч. №9), Антр.Изд. „Даскалов“, 1993

*33 Виж бележка № 4

*34 Виж бележка № 27

*35 Виж Р.Щайнер „Теософия“ (Събр.Съч. №9) и „Въведение в Тайната Наука“ (Събр.Съч. №13)

*36 Анатолий В.Луначарски, 1875 - 1933, руски писател и политик. От 1917 до 1929 - народен комисар по въпросите на образованието

*37 Има се предвид лекция от Р.Щайнер изнесена на 24.08.1919

*38 Р.Щайнер „Въведение в естественаучните съчинения на Гьоте“ (Събр.Съч. №1). Книгата е преведена на български от г-н Димо Р. Даскалов и е на разположение в библиотеките на Антропософските Дружества в София и Стара Загора

*39 Франц Brentano, 1838 - 1917

*40 Рихард Вагнер, 1813 - 1883 „Майсторите певци от Нюрнберг“

*41 Едуард Ханслик, 1825 - 1904, музикален критик

*42 Емануил Кант, 1742 - 1804

*43 Карл Лудвиг Михелет, 1801 - 1893. философ.

Едуард Целер, 1814 - 1908. Теолог и философ.

*44 Мориц Бенедикт, 1835 - 1920 „Die Seelenkunde des Menschen“

*45 Фриц Маутнер, 1849 - 1923 „Die Sprache“ (1907)

*46 Виж забележка № 23

*47 Виж бележка № 25

*48 Има се предвид седма лекция от цикъла „Erziehungskunst“ (Събр. Съч. №294)

*49 Херман Бар, 1863 - 1934, австрийски писател и критик

*50 Има се предвид лекционният цикъл „Erziehungskunst" (Събр. Съч. №295)

*51 Херман Попелбаум, „Die seelischen und geistigen . Untergrunde des Sports", Dornach 1923

*52 Виж бележка № 25

*53 На немски език: Kehlkopf = ларинкс; Kopf = глава

ЛЕКЦИИ ВЪРХУ ВЪЗПИТАНИЕТО

Още през 1884 година Рудолф Щайнер апелира за освобождаване на образованието от всякакво държавно опекунство. Сътресенията от Първата световна война затвърждават концепциите на Рудолф Щайнер за ниво изграждане на социалния живот, респективно възпитанието" и образованието. Убеден в световноисторическата мисия на антропософския мироглед Емил Малт, директор на унгарската фабрика „Валдорф-Астория", се обръща към него с молба за изграждане на училище, предназначено за децата на работниците във „Валдорф-Астория". През есента на 1919 година в Щутгарт се открива първото Валдорфско училище. Педагогическите лекции на Рудолф Щайнер са над 200. Днес Валдорфските училища и детски градини са част от облика на цивилизования свят.

293. Цялостното познание за човека като основа на педагогиката. Основен педагогически курс I-ва част 14 лекции (Дорнах 1919)

294. Методично-дидактични основи на възпитателното изкуство. Основен педагогически курс II-ра част 14 лекции (Щутгарт 1919)

295. Възпитателното изкуство. Основен педагогически курс III-та част 15 лекции (Щутгарт 1919)

296. Въпросите на възпитанието като социални въпроси. Духовни, културно-исторически и социални основи на педагогиката във Валдорфските училища 6 лекции (Дорнах 1919)

297. Рудолф Щайнер и Валдорфските училища - лекции и разговори (Щутгарт 1919-1924)

299. Духовнонаучни съзercания върху говора 6 лекции (Щутгарт 1920)

300. Конференции с учители от Валдорфските училища III тома, (1919-1924)

301. Обновлението на педагогично-дидактичното изкуство чрез Духовната Наука 14 лекции (Базел 1920)

302. Познание за човека и организация на обучението 8 лекции (Щутгарт 1921)

302a Възпитание и преподаване с оглед познанието за човека 9 лекции (Щутгарт 1920-23)

303. Нормалното развитие на телесно-физическия организъм като основа за свободно разгръщане на душевно-духовния човек. Коледен учителски курс. 16 лекции (Дорнах 1921-22)
304. Възпитателни и преподавателски методи от гледище на Антропософията 9 лекции (разл. градове 1921-22)
- 304а Антропософските възгледи за човека и педагогиката 9 лекции (разл. градове 1923-24)
305. Основните духовно-душевни сили на възпитателното изкуство 12 лекции (Оксфорд 1922)
306. Педагогическата практика от гледище на духовнонаучното познание за човека. Възпитанието на детето и младия човек 8 лекции (Дорнах 1923)
307. Съвременният духовен живот и възпитанието 14 лекции (Англия 1923)
308. Методика на обучението и предпоставки за възпитанието 5 лекции (Щутгарт 1924)
309. Антропософската педагогика и нейните предпоставки 5 лекции (Берн 1924)
310. Педагогическата стойност на познанието за човека и културната стойност на педагогиката 10 лекции (Арнхайм 1924)
311. Познанието за човешкото същество и възпитателното изкуство 7 лекции (Торкуей 1924)